

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
DEĞER ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

DEĞER ÇALIŞMALARI II

EDİTÖRLER

PROF. DR. NURTEN GÖKALP

DOÇ.DR. RECEP BATU GÜNÖR

DEĞER ÇALIŞMALARI II

e-ISBN: 978-975-8918-76-8

Birinci Basım: Aralık 2022, Ankara

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Nurten GÖKALP
Doç. Dr. Recep Batu GÜNÖR

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bölümü/bölmeleri Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bildiri Kitabındaki yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Copyright by Ankara Hacı Bayram Veli University. All rights reserved. not part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Ankara Hacı Bayram Veli University.

Kapak Tasarımı ve Dizgi

Öğr. Gör. Burhan ŞOHOĞLU

Adres

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TODAİE Yayınevi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü
Yüce-tepe Mahallesi 85.Cadde No:8
06570 Çankaya/ANKARA
Sertifika No: 70205

www.hacibayram.edu.tr

İÇİNDEKİLER

HAYATIN ANLAMI VE DEĞERİ.....	1
(Prof.Dr.Nurten Gökalp)	
İKTİSAT BİLİMİNDE DEĞER KAVRAMI.....	16
(Dr. Öğretim Üyesi Şerife Gamze Albayrak, Prof. Dr. Murat Çetinkaya)	
EĞİTİM VE DEĞER.....	35
(Doç.Dr. Bahadır Kılcan)	
DEĞER ve SİYASET İLİŞKİSİ.....	60
(Doç.Dr.Recep Batu Günör)	
SAĞLIK VE DEĞER.....	68
(Dr.Öğretim Üyesi.Hüseyin Yadigaroğlu)	
KADIN VE DEĞER İLİŞKİSİ ÜZERİNE.....	87
(Doç.Dr.Aysel Günindi Ersöz)	
DEĞERLER VE YAŞLILAR.....	103
(Prof.Dr. Ayşe Canatan)	
DEĞERLER VE GENÇLİK.....	109
(Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu ve Doç. Dr. Gamze Aksan)	
DÜNDEN BÜĞÜNE TÜRKİYE'DE ÇOCUĞUN DEĞERİ.....	126
(Doç.Dr.Aysel Günindi Ersöz)	

SUNUŞ

İnsanın kendini ve dünyayı anlamlandırma yolu olan değer, hayatın her döneminde ve her boyutundadır. Çocukluktan itibaren dâhil olduğumuz dinamik ilişkiler alanının ürünleri olarak değerler hayatımıza yön vermekte, amaçlarımızı ve hedeflerimizi belirlemektedir. Belki de insan olmanın tek ve zorunlu koşulu olan değerın insan hayatındaki derin etkilerine vurgu yapan filozoflar, edebiyatçılar, bilim adamları ve sanatçılar kendi bakış açıları ile bu durumu değerlendirmişlerdir.

Değer alanındaki bu çok yönlü değerlendirmeleri ortak bir zeminde konuyu tüm boyutları görebilmek amacıyla kurulan ve bu amaçla çalışmalar yapan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak 2021 yılında “Değer Çalışmaları” adlı kitabımızı yayınlamıştık.

Değer Çalışmaları II adlı elinizdeki kitap ilk kitapta ele alamadığımız konulara ver vermek amacıyla yaptığımız çalışmaların ürünüdür. Farklı disiplinlerin değere bakışının aynı kaynaktan birleştirilmesi amacıyla planladığımız bu kitapta alanın uzmanları tarafından kaleme alınan farklı bölümler yer almaktadır.

Kitapta Prof. Dr. Nurten Gökalp hayatın anlamı ve değeri konusunu felsefi bir bakış açısıyla ele almış filozofların konu ile ilgili görüşlerinden hareketle değerlendirmiştir.

İktisat bilimi açısından değer konusu Dr. Öğr. Üyesi Şerife Gamze Albayrak ve Prof. Dr. Murat Çetinkaya tarafından yazılan bölümde değerın iktisadi boyutu emek ve değer ilişkisi bağlamında incelenmiştir.

Doç. Dr. Bahadır Kılcan eğitim ve değer ilişkisini değerler eğitimi bağlamında ele almaktadır.

Değer ve Siyaset ilişkisi, özellikle Platon’un görüşleri çerçevesinde Doç. Dr. Recep Batu Günör tarafından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dr.Öğretim Üyesi.Hüseyin Yadigaroglu sağlık ve değer konusunu hastalık ve sağlığın tanımını çerçevesinde değerlerin önemi ve sağlık hizmetlerinde değerlerin etkisi bağlamında ele alarak değerlendirmiştir.

Kadın değer ilişkisini sosyolojik bir bakış açısıyla ele alan Doç.Dr.Aysel Günindi Ersöz konuyu değer yönelimlerinde cinsiyet farklılığı olup olmadığı, değer aktarımında kadınların rolü ve Türk toplumunda kadının değeri başlıklarında incelemektedir.

Prof. Dr. Ayşe Canatan, Değerler ve Yaşlılar adlı bölümünde yaşlılar için değerın ne alama geldiğini sorgulayarak, yaşlılık çalışmaları ile değer ilişkisini ele almaya çalışmıştır.

Gençlik ve değer ilişkisi Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu ve Doç. Dr. Gamze Aksan tarafından günümüz toplumlarında gençliğin değeri ile değerler ve gençlik konu başlıklarında kaleme alınmıştır.

Dünden Bugüne Türkiye’de Çocuğun Değeri başlığı altında Doç.Dr. Aysel Günindi Ersöz toplumdaki çocuk algısının değişimine ve dönüşümüne bağlı olarak Türk toplumunda çocuğun değeri ele almaktadır.

Esere katkı veren tüm yazarlarımıza, Merkezimizin bu çalışmasının Üniversitemiz yayını olarak yayınlanması ve size ulaşmasında değerli desteklerini esirgemeyen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yusuf TEKİN Beyefendiye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Editör

Değer Çalışmaları Uygulama ve

Araştırma Merkezi Müdürü

Prof. Dr. Nurten Gökalg

HAYATIN ANLAMI VE DEĞERİ

*Nurten GÖKALP**

Bir felsefe problemi olarak hayatın anlamı ve değeri konusu felsefe tarihinin ilk dönemlerinden itibaren filozofların ilgi odağında yer almıştır. İnsan yaşam ilişkisini sorgulayan ve felsefeyi böylece yaşamın merkezine oturtan İlkçağ filozofları insanın anlamı ve değeri ile yaşamın anlamı ve değeri tartışmasını birlikte yürütmüşlerdir. Bu konuda öncülük eden, yaşamı ve dolayısıyla insanı sorgulayan Sokrates için sorgulanmayan yaşam, yaşam değeridir. İnsan yaşamına ve değerine yönelik bu sorgulama onun ünlü “kendini bil” düsturunda özetlenmektedir. Kendini bilmek insanın ahlaki bir varlık olarak sahip olması gereken özelliklere rehber etmesi gereken bir yönlendirici olup bilgiyi kazanma ve uygulama eylemine vurgu yapmaktadır. Ahlaki bir ilke olan iyinin bilgisinin insanın kazanması gereken temel bilgi olduğunu savuna Sokrates bu süreçte aklın gücüne ve önemine dikkat çekmektedir. Genel geçer ve doğru bir bilgi olan iyinin bilgisini elde eden insan bu bilgisini eylemlerine aktarır ve erdemli bir insan olur. İyi insan kendini ahlaki bir varlık olarak ortaya koyabilmek için gerekli doğru bilgiye sahip olup iyiyi eyleyen insandır. Kimsenin isteyerek kötülük yapmayacağına inanan Sokrates için kötülüğün kaynağı bilgisizliktir. İnsan bilgisini arttırdıkça kötülükten uzaklaşır, erdemli bir varlık olur. İnsanın bilmesi gereken şey de kendisidir. İnsan kötülüklerden kurtulmak, erdemli bir varlık olmak için kendini bilmelidir. Yani kendini tanımalı, insan olmasının gereğini kavramalı ve anlamalı, kendini ona uygun biçimde şekillendirmelidir. Sokrates’e göre kendini bilmek hem bir insan olarak sahip olunan temel niteliklerinin farkına varmak hem de bir kişi, bağımsız bir birey olarak kendi ayırıcı özelliklerini bilip ortaya çıkarmak ve kendini o özelliklerle biçimlenmiş bir varlık olarak yaşamda konumlandırmaktır. (Gökalp, 2018, s.16) Böylece insan, insan olmanın amacını, hayatın anlamını kavrayacak ve gerçekleştirecektir. Bu anlamda ahlaki iyi aracılığıyla ortaya çıkacaktır.

Sokrates sonrası Yunan felsefesini şekillendiren ünlü filozof Platon için ise insanın anlam değerini belirleyen en önemli özelliği düşünebilmesidir. İnsan anlam ve değerini maddi olmayan bir öz olan zihni aracılığıyla açığa çıkarır. Zira insan ölümsüz ruh ile ölümlü bedeninin birlikteliğinde ortaya çıkan iyi ve kötü ilişkisindeki tutumu ile biçimlenir ve anlamlanır. Platon’a göre, insan yaşamı idealarla olan ilişkisine bağlı olarak anlamlanır ve değerlenir. Ezeli, ebedi, zaman ve mekân dışı nesnel varlıklar olan idealar, somut varlıkların mutlak

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

gerçeklikleridir. İnsan zihninden bağımsız gerçeklikler olan idealar soyut varlıklar evrenindedirler. İnsan ezeli ve ebedi olan idealarla en değerli parçası olan ruhu aracılığıyla ilişki kurar. O, akıl yürütme yeteneğinin biçimlendirdiği bir zihinsel süreçle hakikatin özünü oluşturan ideaların bilgine ulaşabilir. Zira akıl, iyinin, güzelin ve doğrunun bilgisinin elde edilmesinde, görünüşten ideaya geçişte, değişenden değişmeye uzanılmasında yegâne araçtır.

İnsanın anlam ve değerini inşa etmesinde idealar ve onlarla kurulan ilişkinin derecesine bağlı bir değerlendirme yapan Platon, insanın görevini ideaların bilgisini elde etmek ve bu bilgiyi ideaların en üstünde bulunan iyi ideası ile ilişkilendirmek olarak belirler.

Bu bağlamda her türlü kötülüğün kaynağı olan, bizi yanıltan, hakikati görmemize engel olan bedensel dürtülerden uzaklaşmak gerekir. Çünkü bedensel dürtüler ve coşkular akıl dışıdır. Akıl ile insan, doğruya güzele ve iyiye ulaşır. Akıl insanı aldatıcı olan görünüşler âleminden, gerçek âlem olan idealar âlemine yükseltir. O, maddi olmayan ve ölümsüz olan ruhun en üst fakültesi, bedeni yöneten ve yönlendirendir. (Platon, 1985, 9. Kitap)

İdealarla yeniden bağlantı kurmak için bedene sıkışmış olan aklın görünüş âleminin hapisanesinden kurtulması ruhun ezeli ebedi idealarla yeniden ilişki kurmasını sağlaması gerekmektedir. “Tenden ayrılmamız, yalnız ruhla, nesnelere kendiliklerinde temaşa etmemiz gerekir” (Platon, 1980, s.20) ifadesi ile Platon, kişinin iyi ve güzel ideaları aşkına, beden gereklilikleri dışındaki dürtülerinden vazgeçebileceğine işaret etmektedir. Zira ruh ile beden ilişkisinde ruha komutanlık ve efendilik, bedene ise kölelik ve boyun eğme verilmiştir. (Platon, 1980, s.52) Aklın güçlü sesi ile ruhun diğer kısımlarının kontrol etmesine bağlı olarak diğer kısımlar aklın hizmetkârı olarak kabul edilir. İnsanın görevi iyi ideasının bilgisini elde etmek için çabalamak ve eylemektir. İnsan sadece bilgiyi elde etmekle kalmamalı bunu davranışlarına da yansıtmalıdır. Bilgelik veya filozofluk bunu gerektirir. Bilgelik bilgi ile eylemin bütünleşmesindedir. Bilgelik hayatın anlamıdır. Sonuç olarak Platon’da İyi ile ilişkilendirilmiş eylemle biçimlenen yaşamda, ruhun akılla ilişkili kısmı galip gelecek, insan, idealini yani anlamını ortaya çıkaracaktır.

Platon’un öğrencisi olan Aristoteles, hayatın anlamını siyasi bir canlı olarak tanımladığı insanın anlam ve değeri ile toplumsal yaşam arasındaki bağlantıdan hareket ederek kurmaktadır. Aristoteles, Platon’dan farklı olarak ruhu bir yaşam ilkesi olarak görmekte insan bedeninin biçimlendiricisi olarak tanımlamaktadır. Bir canlı olarak insanın sahip olduğu canlılık özellikleri ile rasyonel özellikleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İnsan ruhunu rasyonel ve irrasyonel olarak bölümleyen Aristoteles iki kısım arasında keskin bir ayırımı işaret etmemekte, ruhun formlarının belirli bir düzen oluşturduğunu kabul etmektedir. İnsanın toplumsal ilişkilerini düzenleyen ahlaki iyiyi mutlulukla anlamlandırarak insanın eylem yaşamı

ile ruhun akla uygun olan ve olmayan boyutu arasındaki ilişkiyi temele almaktadır. Ruhun akıldan yoksun olan kısmı ile akıldan pay alan kısmının bir uyum içinde olması gerektiğine dikkat çekerek ölçülü kişinin eylemlerde biri aşırılık, diğeri eksiklik olan iki kötülüğün ortasını bulmak zorunda olduğunu vurgulamaktadır. (Aristoteles, 1997, s.32) Bu ortayı ve dengeyi belirleyen de akıldır.

“Kendine egemen olan kişinin aklını, ruhun akıl sahibi yanını severiz; çünkü o, doğru bir şekilde en iyi şeyleri teşvik eder” (Aristoteles, 1997, s.22) ifadesi ile Aristoteles, ahlak eğitiminin önemine ve bu eğitimin öncelikle bireysel daha sonra toplumsal boyutuna vurgu yapmaktadır. Ahlakın toplumsal düzeni sağlamadaki rolü çerçevesinde devletin en önemli hedefi, iyi ve adil yurttaşlar yetiştirmek, yurttaşların ahlaki eğitimini gerçekleştirmektir.

Düzenli bir devletin insanın doğasında olduğunu düşünen Aristoteles’e göre toplumsal insanın amacı, sahip olduğu potansiyeller çerçevesinde aklını kullanarak kendini en iyi şekilde biçimlendirmek, kendi anlam ve değerini rasyonel temel üzerine inşa ederek iyi bir yurttaş olmaktır.

Aristoteles’in İlkçağın koşullarıyla uyumlu olarak değerlendirdiği insan yaşam ilişkisinde öne çıkan bu bakış açısında yaşamın anlamının insanın isteğinin gerçekleşmesi ile oluşabileceği kabul edilmektedir. Yani anlamın, isteğin tatmin edilmesiyle ya da amacın gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkacağı iddia edilmektedir. Amaç kişinin mutluluğu ise bu mutluluğu elde etmeyle orantılı bir anlamın ortaya çıkması beklenmektedir. Kişinin akli yeteneklerini kullanarak belirlediği amacına ulaşmak için çabaladığı değer anlamı mutlaklıdır. Aristoteles’in insanın hayatın anlamı ve değerini gerçekleştirme amacı ve iradesinin temele aldığı bu bakış açısı modern felsefede Descartes ve Spinoza felsefelerinde de sürdürülmüştür.

Hayatın anlam ve değeri ile insanın iradesi arasındaki bağa işaret eden 17. yüzyıl filozofu Descartes, hakikatin bilgisini aramak için başladığı zihin yolculuğunun anahtarı düşünme eylemidir. Düşünme eyleminden, bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden görebileceğimiz biçimde olup biten tüm şeyleri anladığını ifade eden Descartes, düşünmenin sadece ruh ile mümkün olduğunu ve ruhun özneliği olduğunu kabul eder. (Descartes, 1988, mad. 8)

“Ben bütün özü ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yere ihtiyacı bulunmayan ve maddi hiçbir şeye bağı olmayan bir cevherim. Öyle ki bu ben yani kendisiyle ne isem o olduğum ruh, bedenden tamamıyla farklıdır” (Descartes, 1986, s.33) diyen Descartes düşünen cevher ile yer kaplayan cevheri birbirinden ayırarak ruh- beden düalizmine ulaşmıştır. Buna göre, ruh, düşünen bir cevherdir dolayısıyla maddesizdir. Beden ise maddedir. Bu iki

cevherin birbirlerini nasıl etkiledikleri problemi aynı zamanda Descartes'in beden-ruh probleminin de çözümünü oluşturur. Çünkü ruh bedenin bütün bölümleriyle ayrılmazcasına birleşmiştir. (Descartes, 1972, madde.30) Beden bir makine ya da otomat gibidir ve mekanik kurallarla yönetilir. Onun fonksiyonları ve hareketleri can ruhları olarak adlandırılan güçler tarafından icra edilir. Beyinde üretilen, kanın ısınması ile hareket eden bu can ruhları sinirler boyunca hareket edip kaslara ulaşırlar ve onları harekete sevk ederler. Ruh ise spritüeldir ve bedenden bağımsızdır. (Descartes, 1986, s.25-29)

Ruh ile beden birlikteliğini ikisinin bütünleşmesi olarak değil de iki ayrı şeyin bir arada çalışması ve birbirini etkilemesi olarak anlayan Descartes, cisimsiz ve bağımsız ruhun, rasyonel eylemleri, yargı ve irade olarak kontrol ettiğine de inanmıştır. Bu kontrol açık ve seçik bilgiyi elde etmek ve onu uygulamak şeklinde kendisini gösterir. Yani aklını gücü yettiği kadar iyi kullanan, bütün işlerinde en iyi olduğuna hükmettiği şeyi yapabilmek için sağlam ve sabit bir iradeye sahip olan kimse gerçekten bilgedir ve bundan dolayı doğru, cesur ve ölçülü olduğu oranda diğer bütün faziletlere de sahiptir. Anlayış ve irade olarak belirlenen bilgelik ile sadece işlerde ölçülülük değil, hayatı devam ettirmede ve sağlığı korumada insanın bilebileceği bütün şeylerin tam bilgisine sahip olunur. Bu bilgi, ilk nedenlerden çıkarılmış bilgi yani felsefenin bilgisidir. İnsanın temel düşüncesi ruhun gerçek gıdası olan bilgeliği aramak ve böyle büyük bir iyiliği istemektir. "Bu, bir üstün iyi, hakikatin ilk nedenlerle bilinmesinden, yani felsefenin incelediği bilgelikten başka bir şey değildir." (Descartes, 1986, s.8.)

Descartes için bilgelik araştırması felsefe yapma, felsefe yapma ise yetkin bilginin oluşturulması yani ilk neden ve ilkelerin araştırılması ile başlar. İnsan zihninin bilebileceği şeyleri içine alan böyle bir felsefe etkinliği ile insan başkalarının ardından gözü kapalı gitmeyecek, ahlâkını düzenleme ve hayatını yönetme imkânı elde edecektir. Bu türlü ilkeleri ve ondan çıkarılacak şeyleri anlayacak kadar akıl herkeste vardır. Sadece zihni olgunlaştırmak, bunun için de bu üstünlükleri elde edebilecek şeyleri tatbik etmek, akli kullanmak gerekir. İnsanın akli ile kendi anlamını ve buna bağlı olarak hayatın anlamını ve değerini oluşturacaktır.

Descartes felsefesinin takipçilerinden Spinoza ise hayatın anlamını tek töz olarak kabul ettiği Tanrı'nın insanla ilişkisine dayandırmaktadır. İnsanın Tanrı'nın tavırları olan ruh ve bedenden meydana gelmiş bir varlık olarak bu ilişkiyi yapılandıracağı bir sürecin sonunda kendi anlam ve değerine bağlı olarak yaşamın anlam ve değerini ortaya çıkaracaktır. İnsan aklının düsturuna göre yaşamak olarak adlandırılan bu süreçte akıl, doğruyu ve iyiyi arzulayacak, ona ulaşmak için çaba gösterecektir.

Spinoza'ya göre aklın düsturuna göre yaşamak, mutlak bir egemenlik oluşturamayacağımız duygulanışların iyi yönetilmesi ve üzerlerinde güç kazanılmasıdır. Duygulanış ise bedenın etkileme gücünün artmasına veya eksilmesine sebep olan Beden duygulanışlarını, aynı zamanda bu duygulanışların fikirleri olarak tanımlanmaktadır. İnsan zihni upuygun bilgiler olarak ifade edilen doğru bilgilere ulaştıkça berrak ve aktif olacaktır. Böylece kazanılacak çok sayıda erdem ile insan amacını oluşturacaktır.

Bizde ilkesi akıl olan her çabanın bilgiden başka objesi olamayacağına ve asıl faydalının aranmasında varlığını korumak, işlemek ve yaşamının bir ve aynı şey olduğuna işaret eden Spinoza, gerekli bilgiye sahip olup bunu işlemek ve yaşamın amacı haline getirmek gerektiğini savunur. Bu durumda iyi olanın bilgisini elde etmek yaşamın da gayesi olmaktadır. İnsanlar hep bir amaca göre, yani iştah duydukları faydalı olan şeye göre hareket etmektedirler. Faydalı olan aynı zamanda iyi olandır. Çünkü o, iyilik ve kötülüğü insan doğasına faydalı olma ölçütüne bağlı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda aklın düsturuna göre yaşayan bir insan ruhunun bilgiden başka şeye iştahı olmaz ve kendini bilgiye götürenden başka bir şeyin faydalı olduğuna hükmetmez.

Spinoza'ya göre Mutlak'ın kavranışına bağlı olarak açıklanan insanın yetkinleşmesi sürecinde gerçekten iyi olanın elde edilmesi, zihnin geliştirilmesine bağlı olarak şekillenen bilgi ve ahlâk birliğindedir ve ortaya çıkan bu şey aynı zamanda hayatın da anlamıdır.

Descartes'le başlatılan özne felsefesi ile insanın sahip olduğu özelliklere odaklanan felsefi yönelim insan yaşam ilişkisine bağlı olarak yaşamın anlamı ve değeri problemine dikkat çekmiştir. Özellikle 19.yüzyılda Arthur Schopenhauer öncü isimdir.

Hayat karşısında insanın durumunu, problemler karşısında insanın çözümlerinin neler olabileceğine karşı ileri sürdüğü fikirlerle farklı bir bakışı temsil eden Schopenhauer'un düşünceleri kötümser bir bakışı yansıtmaktadır. O, yaşamın temeline iradeyi yerleştirmiş iradeyi de yaşamı şekillendiren tinsel bir cevher olarak tanımlamıştır. Tüm varlığın dolayısıyla insanın cevheri olan irade alemdeki bütün olayların gerisindeki tek şeydir. Yaşam iradesi olarak ortaya çıkan iradi boyut insanın bedensel işlevlerinde yansır. Bedenin faaliyeti nesneleşmiş iradenin eyleminden başka bir şey değildir. İnsanların her biri iradenin sonsuz temsilleridir.

Her şeyin irade olduğunu söyleyen Schopenhauer'a göre, irade bütün acıların tükenmez kaynağıdır. Yaratılmış ve varolan her şeyin sayısınca parçalara ayrılmış olan irade, yaşamı isteyiş, büyümek için sonsuz bir gayrettir. İradeyi bu hayat hamlesi yönünde durduran her şey acı, hedefe götüren her şey haz verir. Bütün gücü bir ihtiyaç doğurduğundan ihtiyaç tatmin edilmedikçe bir ıstırap vardır. Hatta tatmin edilse bile bu hal devam edemediğinden yeni bir gayret ve bu gayreti de seri halde yeni ıstıraplar takip edecektir. Yaratıklar serisi boyunca elem,

ıstırap sürekli büyür. Bitkiler hassasiyeti olmadığından ıstırap da yoktur. Hayvanlar ıstırapı bir dereceye kadar duyarlar. Zekâ ve gelişmişlik artıkça ıstırapa olan hassasiyet de artar ve derinleşir.

İradeye karşı verilen mücadelede insanın yapabilecekleri de sınırlıdır. Bu mücadele alanlarından biri olan sanat eserlerinin verdiği ebedi ve güzel heyecanla hayat yorgunluğunu vücuda getiren şey ortadan kalkar, bunun yerini fikrin aydınlığının temaşasından ibaret tam karşılıksız ruhi bir hal ortaya çıkar. Bu durumda ruh tam bir cezbe halindedir, tabiat veya sanat eserinin karşısında kendi kendisini unutmuş, arzunun bağlarından kurtulmuştur. O artık tabiat veya sanat eserini aksettiren berrak bir aynadır. Artık temaşa eden ve edilen diye iki şey yok, fakat büyük bir birlik vardır. Bu halde obje silinir ve fikir hükümlan olmaya başlar. Bu suretle kişi kendini ıstırap âleminde kurtulmuş, yükselmiş bulur, zamandan, iradede, gayretten, arzudan ıstıraptan uzak, tamamıyla hür Mutlak'a, ferdi ve değişen şeylerin gerisindeki ebedi ve her şeyi kuşatan şeylerin sonsuzluğuna kavuşur ve kendi kendisi için ölecek fikir âleminde yaşamaya başlar.

Böylece sanatlar ve bilhassa da müzik vasıtasıyla geçici hayatın ümitsizliği, hayatta oynanan rol, her şey unutulur. Bütün sanatlardan ziyade, müzik bizi irade mücadelelerinde başarılı kılar. Zira müzik diğer sanatlar gibi fikrin kopyası değil, bizzat iradenin kopyasıdır. Diğer sanatlar fikir vasıtası ile bize hitap ederken, müzik, aracısız tesir eder. Sanat aracılığıyla elde edilen bu mutluluk bu huzur ve sükûnun ömrü ne yazık ki çok kısadır. Bizzat arzunun mahiyeti bu gerginliğin devam etmesine manidir. Kanunları inceleyen ilim adamı bir an için kendisini unuttur, güzelliği temaşa eden sanatkar ve Mutlak'ın bilgisi ile kendisinden geçen filozof için hayatın ıstırap dolu akışı tekrar başlar.

Bu durumdan kurtulmak için iradenin ateşinin söndürülmesi gerektiğini savunan Schopenhauer'a göre, amaç, mevcudiyetin prensibi olan iradenin yaşama arzusunu söndürmektir. Bu manada ahlak, iradenin arzusunu söndürme araçlarından biridir. Ahlaki eylem hayatı yalnız ıstırapları ile değil, yalancı zevkleri ve sahte saadetlerini reddetmektir. Ama yaşamak arzusu ebediyen felce uğramadıkça zaman zaman uyuyan, dinlenen ıstırap, bir yılan gibi başını kaldırıp hayatı ısirmaktan da geri durmayacaktır.

Bu noktada Hint felsefesinden destek alan Schopenhauer'a göre önemli olan beden değil, nefiste hayat ateşini yavaşça söndürerek, sarsılmaz bir sükûnetle iradeye yüz çevirerek ölmek, yani manen ölmektir. Hakiki hikmet bütün şeylerin hiçliğini anlamakta, sönmeyi, nefsi söndürmeyi arzu etmekte, Nirvana'ya girmektedir. Nirvana'ya yani yokluğa hazırlık, nefis

terbiyesi çile ile elde edilir. Bizi kurtuluşa götüren ahlakın temeli sempati, merhamet ve şefkattir. Bütün varlıkların aynılığını bir defa anlayan kimse artık kendisi ile diğerleri arasında bir fark gözetmez, onların neşeleri ile neşelenir, ıstırapı ile ıstırap çeker. Kalbi merhamet dolu olan insanın benliği bütün benliklerde erir, şuuruları ayıran boşluklar silinir, kaybolur. Hakiki ahlak bütün hayvani isteklerin, bütün arzuların sönüşü varlığın esası olan iradenin, yaşama isteğinin inatla feda edilmişidir. Bu noktada, vücudun görünüşteki irade olduğunu, vücuda uygulanan nefis terbiyesi ve vücudu inkâr eden her hareketin bizzat iradenin ölümünü hazırladığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak Schopenhauer'a göre hayatın anlamı iradeye karşı verilen mücadelede gizlidir. Mücadelede başarılı olmak ve yaşamın anlamını oluşturabilmek için önce iradenin yaşamın kaynağı olduğunu kavramak sonra da onun gücünü ve etkisini ortadan kaldıracak her türlü kurtuluş yolunu denemek gerekir.

Hayatın anlamı ve değeri ile insanın anlam ve değeri arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir diğer filozof 19. yüzyılın insanı kişisel kimliğinden uzak tutan eğilimine karşı öznel hakikati savunan Kierkegaard'dır. Ona göre nesnel hakikat karşısında doğru olan, iyi olan ve güzel olan insan varoluşunun parçasıdır ve bunlar varolan bireyin varoluşunda bir araya getirilirler. Var olmak belirli bir türden bir birey, çabalayan, alternatifleri hesaba katan, seçimde bulunan, karar veren bir fert olmayı gerektirir. Bunu sadece var olan bireyin kendisi bilebilir. İnsan sonlu ile sonsuzun, zamansal olan ile ezeli ve ebedi olanın, dışsal olan ile içsel olanın bir sentezidir. İnsanın doğası olmuş bitmiş ve tamamlanmış bir öz olarak verilmediğinden insan söz konusu unsurların doğru sentezi için çaba göstermeye ve çalışmaya mahkûmdur. Bu durum doğru ve hakiki bir sentez gerçekleştirilememeye ihtimaline bağlı olarak kaygı ve umutsuzluk doğurur.

Kierkegaard'a göre insanın doğru ve uygun senteze ulaşmak için başkalarına ihtiyacı vardır. Bu görev, ancak bireyin kendisini başka insanlarla, ama son çözümlemede ve özellikle de Tanrı'yla kuracağı doğru bir ilişki ile başarılabilir. Bu amaçla insan seçmek, kendisini seçmek, kendi kaderini üzerine almak zorundadır. İnsanın en temel seçimi ise özgürlüğünü tasdik etmek ya da ondan kaçınma arasındaki seçimdir. Ona göre, insanın hayatında özsel durumundan varoluşsal durumuna yani özünden varoluşuna doğru bir hareket vardır. Bu hareketin teoloji alanındaki geleneksel açıklaması, ilk günah veya cennetten kovulma öğretisidir. Bu öğretiye yönelik psikolojik bir analiz yapan Kierkegaard insanın sonluluğundan kaynaklanan kaygıyı özsel varlığından uzaklaşmasının veya özüne yabancılaşmasının sonucu olarak görür. İçinde buldukları güvensiz durumun farkına varıp sonluluklarını hisseden insanların sonluluk duygusundan kurtulmak için bir şeyler yaparlar. Kurtulmak amacıyla

yapılan her şey kaygılarına umutsuzluk ve suçluluk eklemekten başka bir işe yaramaz. Bu noktada Hristiyanlığın insanı anlama fikrine atıf yapan Kieerkegaard'a göre, insanın eylemleriyle Tanrı'dan uzaklaşması ve yabancılaşması durumu umutsuzlukla birleştiğinde insan tam bir hakikatsizliğe sürüklenir. Bu nedenle insan özsel benliğini Tanrı'da gerçekleştirinceye kadar kaygı içerisinde yaşamaya mahkûmdur.

İnsanın arzu edilen bu dönüşümü gerçekleştirebilmesi için kat etmesi gereken yaşam tarzları ve basamakları vardır. Bu bağlamda o, estetik, ahlaki ve dini olmak üzere üç temel dönüşüm evresinden bahsetmektedir.

Estetik varoluş evresindeki bireyi, dışsal uyaranlar yönetir, onun bilinci, kendisine değil dışarıya yönelmiş durumdadır. O, başkalarını kendi amaçları için kontrol altında tutabilmek ve idare edebilmek amacıyla, kendisini hem kendisine ve hem de başkalarına karşı gizler. Estetik varoluş küresinde olan insanın hayatında bir süreklilik ve istikrar yoktur. Onun tatmini ya da mutluluğu, varlık ya da gerçekleştirmeleri kendi iradesinden bağımsız koşullara tabi olduğu için bu insanın hayata bakış açısı, dünyaya yaklaşım tarzı bütünüyle pasif olmak durumundadır. Onun kesinlikten yoksun, rastlantısal nedenlere bağlı olan hayatının olabildiğince haz elde etme amacı dışında hiçbir anlam ve tutarlılığı yoktur. Kişisel kimlik ve sorumluluk duygusundan yoksun böyle birinin temel kategorileri iyi şans, kötü talih ve kaderdir. Estetik evrede kişi içgüdüleri ve duygularıyla hareket eder. Büyük ölçüde duyguları tarafından belirlenen bu kişinin, ahlaki standartlardan yana hiçbir bilgisi, herhangi bir şeyle ilgili bir inancı yoktur. Kişi ya bu noktada kalır ya da bir sonraki ahlaki evreye geçmeye karar verir.

Ahlaki varoluş evresinde amaç kişinin kendisi olmasıdır. Bu evrede ahlaki özne kendine dönen, kendini bilen, kabul eden ya da olumlayan kişidir. O, kendini, sadece birtakım meziyetlere, korku, eğilim ve tutkulara sahip olan bir insan varlığı olarak olumlamakla kalmaz, bütün bu özelliklerini değiştirip geliştirilebileceğini görerek kendini gerçekleştirmenin, kendi olmanın yollarını arar. Gerçekte ne olmayı özlediğini belirleyerek, ideal benini ortaya çıkarır. Bu evrenin temel kategorileri aynı zamanda değerleri iyi, kötü ve ödevdir. Ahlak kuralları onun hayatına form ve yapı kazandırır. Dahası bu evrede kişi, ahlaki sorumluluğun hayatına getirdiği sınırlamaları kabul eder. Ancak zamanla ahlaki yasayı tamamen hayata geçiremediğini idrak ederek ya etik düzeyde kalır ya da dini evreye ait düşünüş düzeyine geçer.

Dini evrede varoluş artık Tanrı karşısındadır. Her bireyin Tanrı'yla olan ilişkisi biricik ve öznel bir deneyim olduğu için bu ilişkiden önce onunla ilgili olarak bir bilgiye erişmek mümkün değildir. Bu yüzden kişinin Tanrı'yla olan ilişkisini sadece bir inanç edimi temin ve garanti edebilir. Kieerkegaard'a göre, kendimizi ancak Tanrı'da tamamlayabileceğimiz gerçeği varoluşumuzun estetik ve etik düzeylerdeki uygunsuzluğunun veya en azından

yetersizliğimizin farkına vardığımız zaman açık hale gelir. Hayatımızın en önemli ve kritik anına esas itibariyle suç ve umutsuzluk yoluyla sürükleniriz. İnsanın kendisine yabancılaşması, varoluşsal benliğiyle özsel benliği arasındaki karşıtlığın farkına varması durumu Tanrının varoluşunun göstergesidir.

Kierkegaard'dan hareket eden varoluşçu filozoflar insanın kendisi ve kendisi dışındaki her şeye yabancı olduğunu ve kendisini kurup yapılandırması gerektiğini düşünürler. Onlar insan doğasına yönelik üç özellik tespit ederler: İlki bireysel insana, ikincisi bilimsel ya da metafizik doğruluktan ziyade insan yaşamının amacı ve anlamına üçüncüsü ise bağımsızlığa yapılan kuvvetli vurgudur.

Varoluşçu felsefe için önemli olan insanın kendisi için ne yapabileceği ve nasıl yaşayabileceğine dair karardır. Ateist varoluşçu olarak ünlenen Jean Paul Sartre bunu insan doğası yoktur, insan kendini üretmek zorundadır şeklinde ifade etmektedir. O, insanın bilinci ile gerçekliği arasında radikal bir ayırım yapar. Bu ayırım Descartes'in ruh beden düalizmini çağrıştırmıyor olsa da Sartre insanı iki cevher ya da mahiyet olarak değil varlığın iki tarzı olarak ayırır.

Sartre'in ikinci önemli iddiası Tanrı'nın varlığını reddetmesidir. O "Varlık ve Hiçlik" adlı eserinde bizim üzerimizde aşkın bir değerler kümesi-Tanrı, Platonik iyi- olmadığını ve insan varlığında içsel bir anlam ya da amaç olmadığını iddia eder.

İnsan doğasının kuramsallaştırılmasına da karşı çıkan Sartre, özsel bir doğamızın olmadığını, herhangi bir amaç için yaratılmadığımızı, varolanlar olarak kendimizin ne olacağına karar vererek kendimizi bulma imkânımızın olmadığını bu nedenle her birimizin kendi doğasını ve özünü yaratmak zorunda olduğunu ifade etmektedir.

Elbette Sartre insanın fiziksel doğasını ve onun bedensel ihtiyaçlarını inkâr etmemekte, insanın ne olmak istediği ile ilgili genel doğruluklar olmadığına vurgu yapmaktadır. Ancak varoluşçu bir filozof olarak kendini insanın durumuna yönelik bazı genel ifadeler de oluşturmak zorunda da hissettiğinden insanın özgürlüğünü temel bir belirleyici olarak kabul eder. İnsanın özgürlüğe mahkûm olduğunu düşünen Sartre bu bilinçli farkındalık sonucunda insanın kendini onaylayabileceğini belirtir. Buna göre insan kendini bir dizi seçim ve karar aracılığıyla varoluşunu belli bir öze dönüştürür, yani kendi özünü oluşturur. Hayatın anlamı ve değeri de buradadır.

Varoluş felsefeye önemli katkıları olan on dokuzuncu yüzyıl felsefesi filozofu olan Friedrich Nietzsche ise konuyu nihilist bir perspektifle değerlendirmiştir. Yaşadığı dönemin

insan yaşamına etkisini sorgulayan Nietzsche çağın en önemli problemini insanın kendine ve özüne yabancılaşması olarak belirlemiştir. Bu sorunun kaynağında ise değerlerin insan hayatına olan etkisi yer almaktadır. İnsan hayatı décadance olarak adlandırdığı çürümüş hastalıklı değer alanları ile çevrilidir. Décadance, insanı geçmişte yaşadığı trajik durumdan uzaklaştırmakta ve kontrol etmektedir. Trajik olgu insanın her türlü bağdan kurtulduğu, özgür bir varlık olduğunun bilincini verir. Düşünen insan evrenin karşısında, kendini bağımsız ve düşünen bir kişilik olarak duyunca, kendisinin evrenle Ben arasında bir denge olduğunu anlar, böylece trajik olgu açığa çıkar. Trajik olgunun gerçekleşmesi koşulları içinde en önemli aşama değerlerle yüzleşmedir.

Değer alanları içinde en fazla ahlak insanı kontrol etmekte ve yönlendirmektedir. “Ahlâk, bireydeki sürü içgüdüsüdür” (Baykan, 2000, s.24) diyen Nietzsche’ye göre ahlâkın kaynağında insan biyolojisinden kaynaklanan topluluk halinde yaşama içgüdüsü ya da sürü içgüdüsü vardır. Ahlâk insanın hayvansal vasıflarını evcilleştirme fonksiyonuna sahiptir. Ahlâk kuralları belli insani ihtiyaçları karşılamak için konulmuştur. Ahlâka ait bu nitelikler toplum şartlarının değişmesine bağlı olarak değişmez ya da zamanla işlevini yitirmesine rağmen insanları baskı altında tutmaya devam eder. İşte bu ahlâktaki çürümedir. Ahlâk, trajik insanı gerçekleştirme durumunun önünde bir engeldir ve ahlaki değerler çöküş değerleridir. Sıradan insanın sürü insanının ihtiyaçları idealize edilip, yaşamın genel standartları haline getirilmiştir. Bu değerler yüce değer yargıları kabul edilmiş ve insanlığa hâkim olmuştur.

Sürü insanının din adamları, papazlar tarafından yönlendirildiğini iddia eden Nietzsche’ye göre onların sosyo-politik güçleri ahlâk fenomeni içerisinde incelenmesi gereken bir boyuttur. Papazlar hükmetmek, kendi meşruiyetlerini sürdürmek için ve vazgeçilmez olduklarını gösterebilmek için bazı araçlar icat etmişlerdir. Halkı kontrol altında tutabilmek için ahlâk aracılığıyla insanın hayati güçlerini, yaşam enerjisini baskı altına alırlar. Burada özellikle vurgulanan Hıristiyan inancına bağlı olarak ortaya çıkan Hıristiyan ahlâkıdır. Ahlâkın kaynağı olan din insanı bozan ferdiyetini yok eden bir başka kaynaktır. Din bunu insanlara patolojik sürü değerlerini dayatarak yapmaktadır.

Batı düşünce ve kültür dünyasındaki bu çürüme ve yabancılaşmanın kaynağındaki bütün değerlerin dönüşmesi gerektiğine kanaat getiren Nietzsche için bu değişim noktası mevcut değerlerin hiçleştiği nihilist noktadır ve bütün değerlerin dayandığı varlık olarak sembolize edilen Tanrı’nın ölümünün ilanıdır. “Tanrı öldü” ifadesinde sembolleştirilen nihilizm “en yüce değerlerin kendilerini değersizleştirilmesi” (Nietzsche, 2002, s.23) olarak tanımlanmaktadır.

Ona göre, eski değerleri yıkmak onları sadece söz ile reddetmenin ötesinde bir anlam taşır. Kişinin psiko-fizik değişimini, organizmanın köklü bir arınmasını ihtiva eder. Mevcut değerlerle ve kendisi ile yüzleşmesi ve kendini bağımlılıklarından kurtarmasıdır. Kişinin vücuduna, hayata dönmesidir. “Öldü bütün tanrılar; Üst insanın yaşamasını istiyoruz artık” (Nietzsche, 1989, s.83) Bir tür ideal olarak nitelendirilebilecek üst insan yeni değerlerin yaratıcısı, geleceğin kanun koyucusudur. Hayatı yeniden değerlendirmek kuru bir zihin faaliyeti olmayıp hayatın enerjisine açık olmak, ayak uydurmaktır. Yüksek derecede anlama ve keşfetme içgüdüsüdür.

Yeniden değerlendirme öze-yabancılaşmayı aşma sürecidir. Öze yabancılaşma tabiata karşı değerler ve yaşama alışkanlıkları edinme sonucunda psikik-fizyolojik yapının katılaşması, enerji alışverişinin ve duyguların bloke olması durumudur. Yeniden değerlendirme ilkesi bu problemden kurtulma yönündeki harekettir. Bu manada gücü isteme, özgürlük ve kendini yaratma terimleri eşanlamlıdır. Gücü isteme ve kendini aşmaya bağlı olarak ulaşılmaya hedeflenen amaç üst insan olmaktır. Üst insan insanın nihai hedefi ya da amacı olmalıdır. Üst insan sahip olduğu özellikler bakımından özel ve farklı bir insan tipidir. Üst insan hürleşmiş bir ruh olarak evrenin ortasında durur. Üst insan, bir hedef, bir amaç, insan potansiyellerinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi imkânıdır. Yapıları uygun belli kişilerin yabancılaşmalarını aşıp temel hayat gücü ile uyum sağlayabilmeleridir. Bir tür ideal olarak nitelendirilebilecek üst insan yeni değerlerin yaratıcısı, geleceğin kanun koyucusudur. Hayatı yeniden değerlendirmek kuru bir zihin faaliyeti olmayıp hayatın enerjisine açık olmak, ayak uydurmaktır.

Nietzsche'nin nihilist bir tavırla dönüştürmeye çalıştığı değerlerin insan yaşamındaki rolü ve etkisi inkâr edilememektedir. Nitekim varoluşçu gelenek içinde kabul edilen Albert Camus'un felsefesi de yaşamın anlamına odaklanmaktadır. Eserlerinin genelinde yaşamın anlamı, saçma, ölüm ve başkaldırı kavramlarına yoğunlaşan Camus için insanın yaşamı baştan sona saçmadır ve hiçbir şey yaşamın anlamsızlığının önüne geçemez. İnsanın ihtiyacıyla dünyanın anlaşılmaz sessizliğinin karşı karşıya gelmesinden doğan saçma kavramı asli bir kavram olup insanın gerçeklerinden birincisini oluşturur.

Saçma duygusu modern kitle toplumunun gereklerine uygun olarak sürdürdüğü yaşamın mekanikliği ve tekdüzeliği karşısında varoluşunun değerini ve amacını sorgulayan insanda, zamanın malı veya esiri olduğunu hisseden insanda, yabancı bir dünyada tek başına bırakılmışlık hisseden insanda ve kendisinden başka alınyazımızın olmadığını anlatan ölümdedir.

Saçma deneyiminden bir başkaldırı etiği hatta bir duygudaşlık etiği türetmek isteyen Camus dünyanın insandan başka bir anlamı olmadığını düşünür. Bu amaçla insanı kurtarmak ve yalnız onun düşünebileceği hakikati bulmasına yardım etmek istediğini ifade eder. Ona göre insan yazgısından kaçmak saçmadan sıyrılmak yerine kaderine dürüstçe boyun eğmeli, bir yandan insani durumuna başkaldırırken bir yandan da tüm sonuçları ile birlikte yüce gönüllülükle kabul etmelidir. Bunu yapan insan hiç kuşku yok ki saçma bir insandır ama o aynı zamanda bir kahramandır da; onun hayatı da değerli olmadığı bir dünyada, ahlaklı ve erdemli bir hayattır. Zira Camus, saçma bilincinin, hayatın saçmalığının mutlak bir saydamlık içinde farkına varmanın, insanı üç temel erdeme götürdüğünü söyler. Bunlar başkaldırı, özgürlük ve tutkudur. Bütün bu erdemleri de Yunan mitolojisindeki Sisyphos örneği üzerinden anlatır. O saçmayı anlayan ama kaderine boyun eğmek istemeyen saçma insandır. Saçma insan ise yaşanmaya değmeyecek bir hayatı kendisi ve başkaları için yaşanmaya değer bir hayat haline getirmeye çalışandır. Kendini çeşitli alanlarda ve çeşitli şekillerde gerçekleştirmeye çalışarak mutlu olmanın yollarını arar.

Filozofların hayatın anlamına dair bu görüşlerinin bir kısmı psikolojide ortaya çıkan teorilere de temel olmuştur. Bu çerçevede özellikle varoluş psikolojisi ve teorisyenleri dikkat çekmektedir. Carl Rogers, Abraham Maslow, George Kelly, Otto Rank, Rollo May, Viktor Emil Frankl ve günümüzün önde gelen psikologlarından Irvin Yalom öne çıkan isimlerdir.

Bireysel psikolojinin kurucusu Alfred Adler ise hayatın anlamı konusunda iki eser kaleme almıştır. Hiçbir insanın anlam olmadan yaşayamayacağını ifade eden Adler, kişinin anlamlı bir ilişki ağından teşekkül eden bir çerçeve oluşturarak hayata baktığını ve gerçeği de her zaman ona atfedilen anlam vasıtasıyla idrak ettiğini söyler (Adler, 2016, s.7). Adler'e göre hayatın anlamının ne olduğu sorusu insanlıkla aynı yaşıttır. İnsan hayatının ilk yılları olan bebeklikte dahi o dönemin imkânları nispetinde hayatın anlamına ulaşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kişinin hayatının anlamı ile onun kişiliği arasında önemli bir ilişki vardır. (Adler, 2016, s.28)

Psikolojide hayatın anlamına yönelik çalışmalarda en dikkat çekici olanı anlam merkezli terapi olan Logoterapi'dir. İnsanın anlam arayışına vurgu yapan ve Varoluşçu psikolojilerden etkilenen Logoterapi'nin kurucusu Viktor E. Frankl'ın "anlam iradesi" dediği şey Maslow'a göre "insanın temel düşüncesi"dir.(Frankl, 1994, s.22) İnsan potansiyelini en yüksek noktaya çıkarmak istiyorsak önce onun varlığına inanmamız gerekir. Dolayısıyla anlam iradesi düşüncesini, arzu giderici bir düşünme olarak bir yana bırakmak yerine, bunu bir tür kendini gerçekleştiren kehanet olarak düşünmek çok daha akılcı olabilir. (Frankl, 1994, s.24) Frankl'e

göre, anlam istemi, insanın insanlığının gerçek bir dışavurumu olmasının yanı sıra, ruh sağlığının da güvenilir bir ölçütüdür. Elisabeth S. Lukas tarafından gözlemsel bulgularla da ortaya konduğu gibi, anlam ve amaç yokluğu, duygusal uyumsuzluğun bir göstergesidir. Albert Einstein'dan bir alıntı yapmak gerekirse: "Yaşamını anlamsız gören kişi hem mutsuzdur, hem de yaşama uygun değildir." Bu sadece bir başarı ve mutluluk değil, bir yaşama sorundur. Çağdaş psikolojinin terimleriyle ifade edersek, anlam istemi bir "yaşama değerine" sahiptir. (Frankl, 1994, s.28) Logoterapi'de de hastaya anlamın ne olduğu söylenmez ama en azından yaşamda bir anlam olduğunu, herkesin bir anlam bulabileceğini, dahası yaşamın her koşulda anlamını koruduğu gösterilebilir. Yaşam, kelimenin tam anlamıyla son ana kadar kişinin son nefesine kadar anlamlı kalır. (Frankl, 1994, s.44)

Çağdaş psikolojide hayatın anlamı ile ilgili çalışmalar yaşamdaki anlam algıları üzerinedir. Yaşamdaki anlam algılarının tutarlı bir kimlik duygusunun gelişimi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Heine, Proulx ve Vohs, 2006) ve teorik olarak bir anlam duygusu yaratma süreci ergenlik döneminde başlar ve yaşam boyunca devam eder (Fry, 1998). Bu durumda anlam yaratma, bireysel gelişime bağlanmalıdır ve muhtemelen kimlik gelişimi, ilişkiler ve hedefler gibi diğer süreçlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Hayatta anlamın varlığı, insanların yaşamlarında bir amaç, misyon veya kapsayıcı bir amaca sahip olduklarını algıladıkları dereceyle birlikte, yaşamlarını kavradıkları, anlamlandırdıkları veya anlamlarını gördükleri dereceye karşılık gelmektedir. Bununla birlikte alanda hala karışıklık ve kavramsal belirsizlik de devam etmektedir.

SONUÇ

Görülüyor ki, felsefede insan-yaşam ilişkisi bağlamında ortaya çıkan bir problem olan yaşamın anlamı ve değeri konusu çok farklı alanlardan, çok yoğun olumsuz etkilere maruz kalan günümüz insan yaşamının en önemli konusudur.

Çok hızlı gelişen ve değişen çevre koşullarına uyum sağlaması, bu değişim ve dönüşümün ürettiği olumsuzluklarla baş edebilmesi için bir arayış içinde olan günümüz insanının hem kendisinin hem de yaşamın anlamını keşfetme çabaları onun tek kurtuluşu olacaktır. Bu yolda filozofların yukarıda kısaca değerlendirdiğimiz görüşleri insana rehberlik edecektir. Ancak buradan yaşamın anlamı ve değeri konusunun hak ettiği ilgiye sahip olduğu ve yapılan çalışmaların da doyurucu olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır.

Yaşamın anlamı değeri konusunun yeterli ilgiyi görmemesindeki en büyük engel konunun farklı disiplinler arasında kaybolmasıdır. Zira yaşamın anlamı ve değeri felsefe, psikoloji, sosyoloji hatta teolojinin ortak konusudur. Her disiplin bütüncül bir bakış açısıyla değil, kendi bakış açısıyla konuya yaklaşmakta elde edilen bilgiler üretilen alanlarla sınırlı kalmaktadır. Bu durumda alanın bütünleşmesi, kavramlarının belirlenmesi ve konunun sınırlarının tespit edilebilmesi için disiplinler üstü bir bakışa yani felsefenin değerlendirmesine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda felsefenin insan yaşam ilişkisine dair yaptığı etik, estetik, siyaset, din ya da bilimle ilgili değerlendirmelerinde yaşamın anlamı ve değerini gözetmesi önemli ve buna dikkat edilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2016). *Yaşamın Anlam ve Amacı* (K. Şipal, Çev.) (12. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles (1997) *Nikamakhos'a Etik* (Çev. S.Babür) Ankara: Ayraç Yayınevi
- Baykan, F. (2000) *Nietzsche'nin Felsefesi* İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Cevizci, A. (2009) *Felsefe Tarihi* İstanbul: Say Yayınları
- Descartes R. (1986) *Metot Üzerine Konuşma*, (Çev. Karasan) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Descartes R. (1972) *Ruhun İhtirasları* (Çev. M. Karasan) Ankara: Devlet Kitapları Müd.
- Descartes R. (1988) *Felsefenin İlkeleri* (Çev. M. Karasan) İstanbul: Millî Eğitim Yayınevi
- Frankl V. E.(1994) *Duyulmayan Anlam Çılgılığı* (Çev. S. Budak) Ankara: Öteki Yayınevi
- Fry, PS. 1998. "The development of personal meaning and wisdom in adolescence: A reexamination of moderating and consolidating factors and influences". In *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical application*, Edited by: Wong, PTP and Fry, PS. 91–110. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Heine, S. J., Proulx, T., & Vohs, K. D. (2006). The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 88–110.10.1207/pspr.2006. 10.issue-2
- Gençtan E. (1984) *Psikanaliz ve Sonrası*, Ankara: Maya Yayıncılık
- Gökalp, N. (2018) *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık

Nietzsche, F. (1989) *Böyle Buyurdu Zerdüşt* İstanbul: M.E.B. Yayınları

Nietzsche, F. (2002) *Güç İstenci* (Çev. Sedat Umran) İstanbul: Birey Yayıncılık

Platon (1985) *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz), İstanbul: Remzi Kitabevi

Platon(1980) *Phaidon* (Çev.S.K. Yetkin, H.R.Atademir), İstanbul: MEB

İKTİSAT BİLİMİNDE DEĞER KAVRAMI

Şerife Gamze ALBAYRAK*
Murat ÇETİNKAYA**

*“İktisat kuramında bazen elde edilen sonuç,
o sonuca giden yoldan çok daha az ilgi çekicidir”
Pierro Staffa*

Giriş

Antik yunan döneminden başlayarak günümüze kadar gelen süreç içerisinde değer kavramı iktisadın merkezinde yer almıştır. Aristoteles, değer, metaların birbirleriyle değiş tokuş edilme oranıyla ifade edildiğini kabul etmektedir. Adaletin genel konusunun bir parçası olarak değer fikrini geliştirir.

İktisat biliminin sistematikleşmeye başladığından bu yana, değeri belirleyen faktörün ne olduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Ekonomi bilimi ile uğraşanlar zaman içinde ekonomik yapıdaki değişimi tanımlamaya, farklı ülkelerle mukayeseye yönelirken, malların ve hizmetlerin gerçek değerlerindeki değişmeyi anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Değer kavramını iki farklı anlamı vardır, birincisi, belirli bir nesnenin faydasını, ikincisi ise; o nesneye sahip olmanın taşıdığı diğer malları satın alma gücünü ifade eder.

Ekonomide cevabı aranan soruların başında ‘karın oluşumu’ gelir. Ekonomi literatürü bunu açıklarken önemli kavramlardan birisi de değer sorusuna odaklanır. Birçok ekonomik paradigmanın merkezinde bir ‘Değer Teorisi’ bulunur.

Adam Smith öncesi iktisadi düşünce sistemlerinde değer kavramı, kullanım değeri-değişim değeri ayrışması noktasında gerçekleştirdiği söylenebilir. Smith öncesi -Merkantilistler dâhil- iktisadi düşüncede ticari kapitalizmin “ucuza al, pahalıya sat” ilkesi çerçevesinde “değer”e bakıldığı söylenebilir (Bozpınar; 2000:75).

Özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin mevcut olmadığı ilkel toplumlarda Smith, değer, tamamen emek tarafından yarattıldığını savunmaktadır. Smith, bu toplumlarda, bir

* Dr. Öğt. Üye., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

mala sahip olmak için harcanan emek miktarının bir diğerk mal ile değişiminde eşit miktarda emek ile üretilmiş mal karşılığı getireceğini ifade eder. David Ricardo ve Karl Marx tarafından bu görüş, sadece ilkel toplumlarla sınırlı kalmayıp, tüm zamanlarda değeri yaratan tek faktörün emek olduğu ideasını savunarak literatürde emek-değer teorisi adını almıştır.

Değer kavramı geçmişte olduğu gibi, günümüzde de ekonomi politikasının en tartışmalı konuların başında gelmektedir. Bu çalışmada, değer kavramı üzerine iktisadi yaklaşımların değere yönelik görüşleri ortaya konulmaya çalışılmış ve bu yaklaşımlara yöneltilen eleştiriler incelenmiştir.

Klasik Düşünce Öncesi Değer Kavramı

Değer kavramının dönüm noktası, MÖ 4. yüzyılda Atina Akademisi filozofları tarafından ortaya atılmıştır. Aristoteles (384-322), değerın kaynağının belirleyicisinin ihtiyaç olduğunu ve bu olmadan mübadelenin gerçekleşmeyeceğini savunmuştur.

Merkantilizm ve öncesi dönemde değer kavramı, bilinen yaklaşımlardan farklı olarak bilimselliğın dışında ele alınmıştır. Klasik döneme kadar olan süreçte, ticari kapitalizmin “ucuza al, pahalıya sat” şeklinde “değer”e bakıldığı söylenmektedir (Bozpınar; 2000:74).

Merkantalizm, 1450-1750 yılları arasında, çağdaş iktisadi sistemin ilk adımı olan kapitalizmin ekonomik alanda geçerli olduğu ilk doktrinidir. Merkantalizm, korumacı ve müdahaleci bir devlet anlayışı çerçevesinde, değer kavramını ülkenin sahip olduğu kıymetli madenlere dayandırır. Kıymetli madenlerin ülkeye girmesi dolayısıyla zenginliğin kaynağının ticaret olduğunu savunmuştur. Malların gerçek olan değerlerinin üzerinde satılmasının, satıcı için kazançken, alıcı içinde satıcının kazancına aynı oranda bir kayıp olduğunu düşünmektedirler (Eren, 2011: 51).

Merkantilizm, dünya servetinin statik olduğu ilkesi çerçevesinde, birçok Avrupa ülkesinin, ihracatlarını maksimize edip ithalatlarını da tarifeler yoluyla sınırlandırarak bu servetten mümkün olan en büyük payı biriktirmeye çalışan bir sistem olup, günümüzün milliyetçi ve korumacı ekonomi politikalarının temellerini atmıştır.

Feodal dönemin özelliğı olan para ekonomisine geçiş, bu sistemde önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir. 15. yüzyılın sonlarında uluslararası ticaretin gelişmesiyle, Avrupa para kullanım alanı genişlemiştir. Merkantilistlere göre para zenginlikti; parayı elinde bulunduranlar, diğerk mal ve hizmetleri satın alma gücü veriyordu. Bu dönemde kıymetli

madenler, özellikle altın ve gümüş, diğer mal ve hizmetleri satın almanın en etkin yolu olarak kabul görmüştür.

Merkantilist olup olmadığı araştırmalara konu olan William Petty, malın gerçek değerinin o mal için harcanan emek tarafında belirleneceğini ifade ederken, bunun yanında değeri belirleyen diğer unsurların ise, örf, adet, arz ve talep gibi faktörlerin olduğunu ifade etmektedir. Birçok iktisatçı Petty’i Merkantilist olarak kabul ederken, değer kavramı üzerinde farklı yakınsamaları söz konusudur. Petty, bütün malları insan emeğinin ve toprağın ürünü olarak kabul etmektedir ve bu konuda söyleyeceği tek şey, bütün malların iki tabii unsurla değerlendirilmesi gerçeğidir. Bunlardan birisi toprak değeri de emektir. Aslında belirli miktarda toprak, belirli miktarda emektir (Aydemir, vd.; s:154).

Petty, “doğal değer” üzerine odaklandı, herhangi bir metanın piyasa fiyatı (fiili fiyat), doğal değeri (doğal fiyat) çevresinde sürekli olarak dalgalanacağını, bu doğal değer belirlenimcileri ise üretim faktörlerinden toprak ve emek olduğunu ifade etmiştir.

Petty, “İrlanda’nın Siyasi Anatomisi” adlı eserinde “değişmez ve ortak bir değer ölçüsü ortalama bir işçinin yaşamak, çalışmak ve soyunu devam ettirmek için gerekli bir günlük yiyeceğini karşılayan gündelik” olarak ifade eder. Petty’e göre, bu tür bir ölçü, saf gümüşün para olarak yaptığı ölçmeden daha gerçeğe uygun ölçüm sağlayacaktır. Bu düşüncesi ile Petty, D. Ricardo ve K. Marx’ın emek-değer teorilerinin geliştirilmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Petty’e göre değer belirlenmesinde toprak, emekten daha önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan fiyatın belirleyicisi olarak da rantın ücretten daha belirleyici olduğunu düşünmektedir (Eren, 2011,s.45-70).

Merkantilizmin önemli savunucularından Richard Cantillon, içsel değer belirlenimcilerini tek bir faktöre indirgemesi bakımından Petty’ye benzese de, onun aksine, Fransız tarım korumacılarından etkilenen Cantillon, toprağı değer belirlenimcisi olarak seçmiştir. Herhangi bir malın içsel değerleri yalnızca araziye indirgenebilir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarıyla Cantillon “arazi değer” teorisini ortaya koymuştur (Fogarty, 1996:1)

Cantillon, Petty gibi üretimi takasın önüne koyarken, gerçek değer/kullanım değeri ile fiyat arasındaki farkları ortaya koyup, işçilik ücretinin toplumsal olarak belirlenen geçimlikler olduğunu belirterek, bu açıdan klasik yaklaşımın karakteristiğini özetlemektedir (Forstater; 2020:26).

Engels'e (1975) göre Petty, metaların değerinin belirlenmesinde son derece açık ve kusursuz bir analiz yaparken, aynı miktarda emeğin var olan değerli madenler ile buğdayın denkliği ile örneklendirir. Metaların değerlerinin eşit emek ile ölçüldüklerini net bir biçimde, ortaya koymuştur.

Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan Fizyokratlar, 18. yüzyıl Fransa'sında kurulan ve esas olarak hükümet politikasının doğal ekonomik yasaların işleyişine müdahale etmemesi gerektiği ve toprağın tüm zenginliğin kaynağı olduğu inancıyla karakterize edilen bir düşünce sistemidir.

Merkantilistler, her ulusun zenginliğini ve gücünü artırmak için ticareti ve imalatı düzenlemesi gerektiğini savunurken, fizyokratlar emek ve ticaretin tüm kısıtlamalardan kurtulması gerektiğini iddia ettiler. Yine, merkantilistler madeni para ve külçenin zenginliğin ve değerinin özü olduğunu iddia ederken, fizyokratlar değeri yalnızca toprağın ürünlerinden oluştuğunu iddia ettiler.

Fizyokratlar toprağı gerçek zenginliğin tek kaynağı olarak görmüştür. Bu anlamda, Orta Çağ'da kabul edilen ve bir malın değerindeki (katma değerdeki) bir artış için getiri sağlayan "adil fiyat"tan daha ileri giderler. Bu nedenle Quesnay toplumu üç sınıfa ayırdı: 1) üretken sınıf 2) mülk sahipleri ve 3) kısır sınıf. Üretici sınıf çiftçileri, mülk sahibi sınıfı rant alan toprak sahiplerini ve kısır sınıf imalatla (zanaatkarlar ve esnaflar) ve ticaretle uğraşanlardan olmuştur.

18. yüzyılın ilk yarısında, tüm zenginliğin kaynağı tarımdı çünkü gerçek değerinin sadece doğal kaynaklardan geldiğini düşünmektedirler. Fizyokratlar hakkında birinin bilmesi muhtemel olan bir şey varsa, o da onların tarımın münhasır üretkenliği teorisine sebatla bağlı olduklarıdır.

Fizyokrat Quesnay (1758), kullanım değeri ile değişim değeri arasında temel bir ayrım olduğunu kabul ederek, zenginliğin ölçüsü olarak değişim değerini vurgulamıştır. "Piyasa değeri neyse, gelir de öyle.... bolluk artı pahalılık eşittir zenginlik". Geleneksel yorumda, Quesnay'in değişim değeri analizi, iki fiyat, piyasa fiyatı (prix vénal) ve temel fiyat (prix fondamental) arasındaki farka bağlıdır.

Fazlalığın bir ölçüsü olan bu iki fiyat arasındaki fark, net ürün, toplum için kârdır. Quesnay net ürünü zenginlikle eşitler, çünkü onsuz gelir yalnızca işçilerin geçimini karşılamaya yeterlidir ve mülk sahiplerini, hükümdarı veya kiliseyi destekleyecek hiçbir şey bırakmaz. Net ürünü maksimize etmek için Quesnay, tarımsal ihracat üzerindeki yasakları ve

vergileri kaldırmak gibi tarım ürünlerinin piyasa fiyatını “uygun fiyatlarına” (bon prix) yükseltecek politikalar önermektedir. (Banzhaf, 2000)

Klasik Düşüncede Değer Teorisi

Klasik iktisatçılar değeri üretimde belirlemişlerdir; üretim maliyetlerinin çoğu emeğe indirgenebildiğinden, bu yaklaşım emek-değer teorisiyle hayat bulmuştur. Klasik makro iktisat ekolünde değeri belirleyen faktörün ne olduğunu, A. Smith, D. Ricardo, W. N. Senior, J. B. Say, C. Menger ve W. S. Jevons gibi birçok iktisatçı inceleme konusu yapmıştır.

Modern iktisadın öncüsü klasik iktisat okulunun da kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith, doğal düzen felsefesinin yanı sıra, az da olsa, Fizyokratların tarım sektörüne verdiği önemden etkilenmiştir (Kazgan, 1984: 49). Smith, değeri ve zenginliği emeğin ortaya çıkardığını savunmakla birlikte, Smith’in rant teorisi, Fizyokratların “toprak-değer yasası” olarak bilinen yaklaşımın izleri görülmektedir (Yakar; 2004:90).

Smith’in, odaklandığı sorunlardan birisi, bireylerin tercihlerindeki değerlendirme sorununu çözememesiydi. Bu sorunu “Ulusların Zenginliği” (1776) eserinde insan yaşamı için elzem olmayan bir elmasın yüksek değerini, onsuz insanların öleceği suyun düşük değeriyle karşılaştırarak tanımladı. Kullanım değerinin değişim değerinden mantıksız bir şekilde ayrıldığını belirtmiştir.

Smith, kullanım ve değer konusunu, elmas-su paradoksu ile ortaya koymuştur:

“Hiçbir şey sudan daha iyi işe yarar olamaz ve nadir bulunan her şeyi bununla satın alabilirsiniz; nadir olan her şey su ile takas edilebilir. Lakin tam aksine, elmas önemli bir değere sahip olmasına rağmen nacak nadir olmayan şeylerle takasa edilebilir.”

Sübjektif yani bireysel değer, elmasların sudan daha pahalı olduğunu gösterebilir çünkü insanlar sübjektif olarak onlara daha fazla değer verir. Bununla birlikte, elmasların neden su gibi temel bir maldan daha fazla değer verilmesi gerektiğini hala tartışmalı bir konudur.

Neo-klasik yaklaşımı savunan, W. S. Jevons, C. Menger ve L. Walras, ekonomik kararların toplam faydadan ziyade marjinal faydaya göre alındığını açıkladılar. Su, bir elmasa sahip olmanın lüksünün aksine, temel bir kaynak olarak daha değerlidir. Talep arttıkça, tüketiciler bir ek elmas ile bir ek su birimi arasında seçim yapmalıdır ki buna marjinal fayda denir.

Elmas yüksek talep görüyor ve üretilmesi pahalı, bu nedenle arz sınırlı ve arz ve talep eğrilerinin kesişimi yüksek bir fiyatta gerçekleşmektedir. Dolayısıyla su ucuz ve elmas daha pahalıdır. Değer, malın sınırlı olması ve bol olmasına göre şekilleniyor.

Smith, Ulusların Zenginliği adlı eserinde, emeği kaynağı olarak gördüğü değeri; bölüm 5'in ilk paragrafında (IV1., s. 47), şöyle yazar:

“Bu nedenle, herhangi bir metanın ona sahip olan ve onu kendisi kullanmak ya da tüketmek yerine başka metalarla değiştirmek isteyen kişi için değeri, satın almasına ya da yönetmesine olanak verdiği emek miktarına eşittir. Bu nedenle emek, tüm metaların değişilebilir değerinin gerçek ölçüsüdür”.

Bölüm 5'in ilk paragrafında ve daha sonra (IV7., s. 51):

“Bu nedenle, kendi değerinde hiçbir zaman değişmeyen tek başına emek, tüm metaların değerinin her zaman ve her yerde tahmin edilebileceği ve karşılaştırılabileceği nihai ve gerçek standarttır. Bu onların gerçek fiyatıdır; para onların nominal fiyatıdır”.

Özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin bulunmadığı ilkel toplumlarda Smith, değer in emek tarafından belirlendiği üzerine odaklanmaktadır. Smith, bu toplumda, bir mala ulaşmada harcanan emek miktarının bir diğer mal ile değişiminde eşit miktarda emek ile üretilmiş mal karşılığı getireceğini kabul etmektedir (Smith; 1776).

İlkel toplumlarda, farklı metaları elde etmek için gerekli emek miktarları arasındaki oran, onları birbirleriyle değiştirmek için bir kuralın tek koşulu görülmektedir.

Ulusların Zenginliği eserinde: *“...Örneğin, bir avcı ulusunda, bir kunduzu avlamak, bir geyiği avlamak için harcanan emeğin genellikle iki katına mal oluyorsa, bir kunduz doğal olarak iki geyiği değerinde olmalıdır. Genellikle iki günlük veya iki saatlik emeğin ürünü olan şeyin, genellikle bir günlük veya bir saatlik emeğin ürününün iki katı değerinde olması doğaldır...”*

Emek, yüksek derecede maharet ve hüner gerektiriyorsa, insanların bu tür yeteneklere duydukları saygı, doğal olarak ürünlerine, bu konuda harcanan zamandan daha üstün bir değer verecektir, ifadesini kullanır.

Smith, değer konusunu ele alırken sorguladığı soru, bir malın değerini belirleyen nedir? Sorusudur. Antik Yunan ve ortaçağ filozofları tarafından tasarlanan değer ayırımında, malın kullanım değeri ve mübadele (değişim) değerinin ayırımına odaklanmaktadır. Smith'e göre bir

malın fiyatı ile o malın değeri aynı olmadığı görüşünü savunurken, fiyatın zaman içerisinde değişebileceğini değerin ise zaman içerisinde değişme durumunun daha az olduğunu ifade eder.

Klasik yaklaşımın önemli isimlerinden David Ricardo, ekonomik analizlerinde bölüşüm ve ekonomik büyüme üzerine odaklanır. Bölüşüm sürecinde ortaya çıkacak bir değişme, değişim değerini etkilemesi beklenmektedir. Bir şeyin değişim değerini belirleyen iki kaynak vardır; birincisi o malın nadiren bulunması, ikincisi ise bir malı elde etmek için kullanılan emek miktarıdır (Ricardo, 1817).

Ricardo (1817) eserinde, “Değer Üstüne” adlı kısmında Smith’in emek-değer teorisini eleştirirken, bir malın değerini o malın üretim sürecinde kullanılan emek miktarının belirleyeceği ifade etmektedir. Ricardo, değer teorisinde malların mutlak değerini ortaya koyarken, söz konusu malların üretiminde çalışan işçilerin harcadığı emek ile üretimde kullanılan sabit sermayede içerilmiş emekten malların üretimi için harcanan emek miktarının toplamına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Tanyeri; 2000:12).

Teori, maliyetin emek için ödenen tazminata değil, toplam üretim maliyetine dayanması gerektiğini savunmaktadır. Malın değişim değerini ortaya çıkabilmesi için o malın mutlaka kullanım değerine sahip olması gerektiğini savunur. Ricardo, malların kullanım değeri değişim değerini ortaya koymakta tek başına yeterli değilken, söz konusu malı üretmek için söz konusu mallara ulaşabilmeleri yani malın kıtlığı da önemlidir. Üretim sürecinde emek kullanımını arttıkça malın değerinin de artacağını azaldıkça da malların değerinin azalacağı üzerine odaklanmaktadır (Ricardo, 1817) .

Ricardo, Smith'in emek-değer teorisini destekleyerek başlar; ancak, Smith'in aksine, çalışma süresine dayalı emek değer teorisinin sözde “erken ve ilkel toplum devleti” ile sınırlı olmadığını genel olduğunu ve üretimin sermayeye ve işgücü ücretleri ile gerçekleştiği modern toplumlara uygulanabileceğini savunur. (Lefteris; 2022: 494)

Ricardo, Smith'in kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki farkını ve bir malın kullanımındaki değerini sadece bir değişim önkoşulu olduğunu kabul etmiştir (Ricardo, 1817). Ricardo, değer emekle birlikte, malın kıtlığı ve bolluğu tarafından belirlendiğini kabul etmiştir. Bunun için de malların çoğaltılabilen mallar ve çoğaltılamayan mallar şeklinde ikiye ayırır. Ricardo'ya (1817) göre, değer ya kıtlıktan ya da emek tarafından belirlenir. Bir malın değişim değerine sahip olabilmesi için, söz konusu malın mutlaka faydalı olması gereklidir.

Ricardo'nun miktar teorisini karakterize ederken vurgulanması gereken şey, paranın, biçimi ne olursa olsun serbestçe dolaşıma girip çıkmasının engellendiği belirli bir durumda paranın değerini belirlemeye yönelik bir teori olmasıdır. Ricardo'ya göre, paranın değerinin miktarına göre düzenlenmesi, piyasa fiyatının doğal fiyata ayarlanmasının uzun bir zaman periyodu gerektirdiği özel bir durumdur. Nicel belirleme tamamen kabul edilemez, ancak yalnızca gözlem süresi ayarlama süresinden daha kısaysa kabul edilebilir. Paranın değerinin belirlenmesi, onun metaların değeri teorisine nadiren bağlantılıdır. Yaygın olarak kabul edilen yorumun aksine, paranın değerinin belirlenmesine, genel olarak metalara uygulanandan farklı bir değer teorisi Ricardo tarafından uygulanmamıştır. Ricardo ticari malların değeri üzerine odaklanırken, üretime harcanan işgücünde bir değişiklik olmadığı sürece reel ücretlerdeki artışın ticari malların değerinde etki ortaya çıkarmayacağını savunur.

Emek-değer teorisi, sermayeye dayalı kapitalizmin kar teorisine meydan okuduğu için, J. B. Say ve W. N. Senior tarafından yumuşatılmaya çalışılmış, marjinalist evrimin savunucularından W. St. Jevons ve C. Menger tarafından ortadan kaldırılarak marjinal fayda teorisine yerini bırakmıştır.

Nassau William Senior, marjinal fayda teorisinin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. "An Outline of the Science of Politic Economy" eserinde, bir mal sınıfından elde ettiğimiz tatmin, bu malların arzı arttıkça "hızla artan bir oranda azalır" diye savunur. Aynı türden iki eşya, nadiren birinin iki katı zevk verir. Senior, değeri, "karşılığında verilecek ve alınacak olan her şeydeki kalite" olarak tanımlamaktadır. Aktarılabirlik veya pazarlanabilirlik, göreceli kıtlık ve fayda, değere katkıda bulunan üç şeydir. Bir malın kıtlığı talebine göre belirlenir. Böylece değeri belirlemek için hem talebi hem de arzı kullanır, talep, bir nevi faydaya bağlıdır ifadesini kullanmaktadır (Senior, 1965).

Say (mahreçler) yasasını ortaya koyan Jean-Baptiste Say'a göre (1767-1832), değer belirlenmesinde emek, sermaye ve toprak aynı öneme sahiptir. Say'a göre bir malın değeri o malın üretimi için kullanılan emek miktarı ile değil, o malın tüketiciye sağladığı fayda tarafından belirlendiğini ifade etmektedir.

Say değer belirlenmesinde alternatif maliyet teorisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Alternatif maliyet teorisi, bir malı elde etmenin maliyetinin, vazgeçilen malın değerine bağlar. İki mal arasında seçim yapmak durumunda kalan bir kişiyi ele aldığımızda; bu kişi bir paket sigarayı mı yoksa bir kilo kirazı mı seçecektir? Eğer bir paket sigarayı seçerse, bir paket sigaranın maliyeti vazgeçilen bir kilo kirazın değerine eşit olacaktır. Bu yaklaşım sigara ve

kiraz üretiminde kullanılan emek girdisinden uzaklaştırmakta ve Ricardo'nun yaklaşımı gereken önem verilmemektedir (Bocutoğlu; 2012:135)

Neo-Klasik Değer Teorisi

Neo-klasik iktisat kuramı, 1870'lerde Stanley Jevons, Karl Menger, ve Leon Walras tarafından ortaya atılan marjinalist devrimle başlamıştır. 1870'lerin "Marjinal Devrimi"nin üç lideri olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda, bir malın değerinin marjinal fayda tarafından belirlendiğini ortaya koyan fayda değer teorisini kullanmışlardır.

Ekonomi bilimini matematiksel bir yaklaşım çerçevesinde ele alan Stanley Jevons, 1871'de yayınladığı "Theory of Political Economy" adlı kitabı ile emek-değer teorisini eleştirmiş, faydacı yaklaşımı ortaya koymuştur. Fayda kuramını kullanarak, değeri belirleyen tek faktörün fayda olduğunu ileri sürülmüştür. Jevons faydayı "herhangi bir şeyin amacımıza hizmet eden soyut niteliğidir ve bir mal olarak nitelendirilebilir" olarak tanımlamıştır.

Jevons tarafından ortaya konulan değer kavramı, değişim değeridir yani fiyattır. Ricardo bir malın değerli olduğu için bireylerin elde etme isteğinin ortaya çıktığını ifade ederken, Jevons söz konusu malın bireylere fayda sağladığı için değerli olduğu üzerine odaklanır. Değeri tamamen fayda üzerinden tayin edildiğini iddia etmiştir. Jevons, bir tüketicinin faydasını maksimize etmesi için tüketilen her bir maddenin marjinal faydasının fiyata oranının eşit olması gerektiğini gösteren değişim denklemini savundu.

Jevons, bir metanın her ek biriminin (marjinal fayda) faydasının (değerinin) tüketici için giderek azalacağını savundu. Örneğin susayan bir insanın, ilk bardak sudan daha fazla fayda elde eder, bireyin susuzluğunun azaldıkça, ikinci ve üçüncü bardaklar giderek daha az çekici hale gelir. Doyuma ulaştığında, suyu tamamen reddedeceksiniz. Bu durumu Jevons "değer," olarak açıkladı ve değer, "tamamen faydaya bağlıdır" ifadesini kullanmıştır.

Jevons, ana akım klasik iktisatçılar tarafından varsayıldığı gibi emekten ürüne değer nedenselliğini reddeder, üründen emeğe doğru gerçekleştireceğini savunur. Ayrıca Jevons, çıktının değerinden girdilerin değerine akan nedensel ilişkinin, bu girdiler ister emek gücünden elde edilen hizmetler, isterse toprak veya sermaye malları olsun, genellikle doğru olduğunu ileri sürmektedir (Okada; 2012:28).

Jevons'a göre, klasik iktisatçılar, faydanın rolünü ciddiye almayıp, üretim maliyetlerinin değeri doğrudan belirlediğini iddia etmekle hatalıydılar, ifadesini kullanırken: kendisi, "Üretim

maliyeti arzı belirler; Arz, nihai fayda derecesini belirler; Nihai fayda derecesi değeri belirler” ifadesini kullanmıştır (Jevons, 1871).

Stanley Jevons ve Carl Menger matematiğin ekonomideki rolü konusunda çok farklı görüşleri benimsedikleri iyi bilinse de, değer teorisi konusundaki görüşlerinin nispeten yakın olduğu genellikle kabul edilmektedir.

Viyana Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Carl Menger (1840-1921), on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ekonomik anlayış ve analizde büyük ilerleme sağlamıştır. İktisadın İlkeleri (1871) ve İktisada Özel Referansla Sosyal Bilimler Yöntemi Üzerine Araştırmalar (1883), adlı iki eserinde klasik iktisatçıların başarısız emek değer teorisine önemli bir alternatif sunmaktadır.

Menger'in değer teorisinin çıkış noktası, fayda konseptini yani ürünün tüketiminden duyulan haz derecesini anlamakta yatmaktadır (Forstater; 2021:52). Değer, bireysel malların önemidir. Malların değeri, ihtiyaçlar ve mevcut mal miktarları arasındaki ilişkiden kaynaklanan bir olgudur. Bir malın "değerinin", zorunlu kullanıma eşit olacağını iddiasını ortaya koymuştur (Menger, 1871).

Menger, su/elmas paradoksunu açıklamak için marjinal fayda tablosunu kullanmıştır. Elmasın değeri suyun değerinden daha büyüktü çünkü tüketici seçimini ve dolayısıyla değeri belirleyen toplam fayda değil, marjinal faydaydı. Ayrıca değerın geçmişteki üretimden değil gelecekte geldiğini savunmuştur.

Jevons ve Walras, marjinal faydayı matematiksel olarak bir bireyin fayda fonksiyonunun türevi olarak “tercihlerinin” matematiksel bir ölçümü olarak gördüler. Daha sonra kalkülüs araçlarıyla analiz ederek, bireysel tercihleri "planlamaya" çalışmışlar. Menger, bireyin tercihlerinin ordinal (sıralamacı) yaklaşıma dayanan daha gerçekçi bir marjinal fayda görüşünü savunmuştur.

Menger için değeri matematiksel olarak ölçmek anlamsızdır; X malının beş birim değere, Y malının ise yirmi değere eşit olduğunu söylemek kolaydır. Geçerli olarak söylenebilecek tek şey, bireyin fiili ekonomik faaliyetine dayalı olarak, Y malının X malından daha değerli olduğu karşılaştırmadır. Bir bireyin ekonomik değerleri (faydası) sıralanabilir yapıya (ordinal yaklaşıma) göre yapılabilir, ancak sayısal olarak (kardinal yaklaşım) hesaplanamaz (Stolyarov; 2006:4). Menger, değerın kaynağının, ona ulaşmak için harcanan emek girdisi ile değil, malların marjinal faydası belirlendiğini ifade etmektedir.

Menger'e göre, değerin kökeni, değerlemeyi yapanın biyolojik yaşamını sürdürme ve geliştirme ihtiyacıdır. Menger, maddi dünyanın insan yaşamını sürdürmek için belirli bir Şekilde kullanılması gerektiğini ve malların değerinin keyfi bir Şey olmadığını, aksine her zaman, hayatın, refahın veya bunların çok önemsiz bir kısmının sürdürülmesinin, bir malın veya mal miktarının kontrolüne bağlı olduğu sonucu olduğunu fark etti. Menger, mallarının değerinin insanların yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan mal ya da mal miktarına bağlı olmaktadır (Menger, 1871).

Menger, değerin ya tamamen düşünce dışında olduğu ya da tamamen düşünce tarafından yaratıldığı Şeklindeki geleneksel ikiciliğe sofistike bir alternatif ortaya koydu. Menger, bu seçeneklerin her ikisini de reddeder ve değerin öznel olarak kaçınılmaz nesnel gereksinimler temelinde biçimlendiğini gösterir: "oğu açıklama değeri ya düşünce ya da bazı malların içsel özelliklerine indirgese de, inançların, varlıkların, yargıların ve gerçeklerin, değişen kombinasyonları" olarak ifade etmektedir (Zniga, s. 134).

Menger, klasik iktisatçıların değer paradoksu üzerinde yoğunlaşarak; değerin, bireylerin mal birimlerine yönelik bir bakış açısı olduğunu ve azalan marjinal fayda yasasına göre belirlendiğini göstermektedir. Bir bireyin sahip olduğu mal ne kadar az ise, o malın her bir ek birimi ona o kadar fazla fayda sağlayacaktır. Bazı ekonomik malların diğer ekonomik mallar açısından piyasa değerleri, bu malları kullanan bireylerin sahip olduğu göreceli bolluk tarafından belirlenmektedir. Bir kişinin susuzluktan ölmenin eşiğinde olduğu bir çölde, hayatını kurtaracak bir bardak su için bir milyon elmas takas etmeye istekli olabilir. (Stolyarov; 2006:5).

Menger, teorik yaklaşımı, klasik iktisatçıların su-elmas paradoksunu çözmek için azalan marjinal fayda yasasını kullanarak, bazı malların neden diğerlerinden daha yüksek piyasa değerine sahip olduğunu açıklamıştır. Yaklaşımı ekonomik teorinin önemli yapıcıları olan, Eugen von Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises, Friedrich Hayek, Murray Rothbard ve Israel Kirzner gibi iktisatçıları güçlü bir Şekilde etkilemiştir.

Jevons ve Menger ile aynı dönemde yaşayan, Fransız ekonomist Leon Walras, marjinal fayda fikrini geliştirmiş ve bu nedenle "marjinal devrim" in kurucularından biri olarak kabul edilmiştir. Menger ve Walras, ister emek ister sermaye maliyetleri olsun, nesnel üretim maliyetlerine dayanan klasik değer teorisine Őiddetle karşı çıkmışlardır. Ayrıca, her biri, ihtiyaçların karşılanmasıyla birlikte giderek azalma eğiliminde olan mallar sayesinde

ihtiyaçların karşılandığı çeşitli dereceler arasında bir karşılaştırmaya dayanan alternatif bir ekonomik teori geliştirmiştir (Lagueux;1998:8).

Alfred Marshall ise, marjinalist ve klasik analizi sentezleyerek, değer kavramını arz ve talep açısından açıklamıştır. Marshall, çalışmasını dört farklı zaman dilimine göre değer kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk olarak, kısa ve arzın sabit olduğu piyasa döneminde, bir malın değeri talebine göre belirlenir. İkinci olarak, kısa vadede firmalar üretimlerini değiştirebilirler ancak fabrika kapasitesini değiştiremezler, bu da arzın ve talebin değer üzerinde bir etkiye sahip olmasına izin verir. Üçüncüsü, üretim kapasitesinin arttırılabildiği uzun dönemde, arz tarafının değer üzerindeki büyük etkileri, belirli bir malın endüstrisinin ölçeklendirme için sabit, artan veya azalan maliyetleri olup olmamasına bağlıdır der. Son olarak, teknolojinin ve nüfusun değişmesine izin verilen seküler dönemde, arz yönlü koşullar değere hâkimdir.

Marksist Değer Teorisi

Karl Marx'ın “politik ekonomi eleştirisi”, değer teorisine dayanmaktadır. “Eleştiri” eleştiriden ayırt edilmelidir: Marx sadece politik ekonominin hatalarına işaret etmeyi değil, aynı zamanda onun bilimsel sonuçlarından ders çıkarmayı da amaçlamıştır (Bellofiore, 2018)

Marx'ın benzersiz katkıları arasında, değer teorisinin parasal bir analiz içinde tutarlı bir şekilde öne sürülen tek teori olması yer alır: yani, o, değer en baştaki indirimine parayı dâhil eder. Aslında, Marx'ın araştırma nesnesi, iki ana özellik tanımlanan “toplumsal üretim ilişkisi” olarak anlaşılan sermayedir: parasal meta üreten bir ekonomide emeğin sömürülmesi ve krize yönelik içsel eğilim. Bir yanda para ve sınıf sömürüsü ile diğer yanda krizin içselliği arasındaki bağlantı, kapitalist bir ekonomide belirli bir dönemde yeni üretilen “katma değer” (parasal bir büyüklük) münhasır kaynağı olduğu görüşüyle ilgilidir (Bellofiore, 2018).

Marx çalışmalarında "emek değer teorisi" yerine “değer yasası” terimini kullanmaktadır. Marx'a göre emek, tüm zenginliğin tek kaynağı değildir. Doğa, kendisi yalnızca bir doğa gücünün, insan emek gücünün tezahürü olan emek kadar, kullanım değerlerinin bir kaynağı olmaktadır.

Emek değer teorisi, Marx'ın önemli eseri olan Kapital'de (1867) net bir şekilde görülen geleneksel Marksist ekonominin önemli bir dayanağıdır. Teorinin temel iddiası: Bir metanın değeri, o metayı üretmek için gerekli ortalama çalışma saati ile nesnel olarak ölçülebilmektedir. Örneğin, bir çift ayakkabının üretilmesi genellikle bir pantolondan iki kat daha uzun sürüyorsa,

ayakkabılar pantolonlardan iki kat daha değerlidir. Uzun vadede, fiziksel girdilerin değeri ne olursa olsun, ayakkabının rekabetçi fiyatı pantolonun fiyatının iki katı olacaktır (Prychitko, 2001).

Klasik yaklaşımın ortaya koyduğu emek değer teorisi Marksizmde farklılaşarak, teoriyi kapitalizmin savunucularının aleyhine çevirmeye çalışmıştır. Marx, teorinin, işçilerin kapitalistlere bir ücret karşılığında sattıkları meta da dâhil tüm metaların değerini açıklayabileceğini savunmuş ve bu metaya “emek gücü” adını vermiştir.

Emek gücü, işçinin mal ve hizmet üretebilme kapasitesini göstermektedir. Marx, klasik iktisadın ilkelerini kullanarak, emek gücünün değerinin, toplumun ortalama olarak bir işçiyi yemek, giyinme ve barınması için gereken çalışma saatlerinin sayısına bağlı olması gerektiğini, böylece çalışabilme kapasitesine sahip olması gerektiğini açıklamıştır (Prychitko, 2001).

Değerin nihayetinde para da “var olduğu” değer teorisine yönelik bu yaklaşım, Marx'ın parasal değer teorisi olarak nitelendirilebilir. Değer ve para ayrılamaz kavramlardır. Marx'ın değişim değerinden değere, değerden paraya ve paradan emeğe geçtiği Kapital'in ilk sayfalarında en açık biçimde formüle edilmiştir.

Bu yaklaşıma eleştiri; 19 yüzyıl Avusturyalı iktisatçısı Eugen Böhm von Bawerk, ünlü Kapital eleştirisinde, Marksist değer teorisinin temel parasal yönünü fark etmemiş, bunun yerine yalnızca değişim değeri-değer-soyut emek dizisinde doğrusal bir kesinti olarak gördüğü şeye bakmıştır. Oldukça makul bir şekilde (bu sınırlı okumadan), belirli kullanım değerlerinden soyutlamanın genel olarak kullanım değerinden soyutlama anlamına gelmediğini gözlemlemektedir. Ayrıca, üretilmeyen metalara da bir değişim değeri eklenir. Öyleyse, değer kavramının arkasında, piyasada mübadeleye izin veren ortak özellikler, yani fayda ve kıtlık gizlidir (Bellofiore, 2018).

Değişim değeri, değer aldığı biçimdir; kökenlerini emekte gizleyen bir biçim olarak kabuk etmektedir. Marx'ın Kapital adlı eserinde ifade ettiği gibi, değişim-değerinde: "kişiler arasındaki toplumsal bir ilişki, şeyler arasındaki ilişkinin fantastik biçimini alır." Bu onun meta fetişizmi olarak adlandırdığı bir olgudur. Fetişin gücü (bu terimin ortaya çıktığı Batı Afrika halkı arasında) onun doğal, maddi özelliklerinden değil, daha çok o toplumun inançlarından ve uygulamalarından kaynaklandığı için çok uygun bir metafordur (McNeill, 2021).

Marx'a göre kapitalizmin can damarı, işgücünün sömürsünden beslenen sermaye birikimidir. Bu sömürüyü bir kavram olarak görerek, işgücü değerinden kaynaklanan değer

fazlası oluşma sürecinin, üretim çemberindeki iş gücünden kaynaklanan değerden daha küçük olduğunu ifade etmiştir. Ticari mallar değişmez sermayeyken emek gücünün değeri kediliğinden arttığı için, Marx bu emek gücüne “değişken sermaye” adı vermiştir. Buna göre imalat fiyatları (doğal fiyatlar) üretim için gerekli işgücü tarafından belirlenmektedir (Forstater; 2021:39)

Marksist iktisat, Smith'in mübadele değerini açıklarken kullandığı emek-değer ölçütünü "kapitalizmde işçi sömürsünün kaynağı" olarak görmektedir. Marx, Smith'in Fizyokratlardan esinlenerek yazdıkları ile kendi görüşlerinin bağdaşmadığını savunmaktadır. Marx, analizinin ilerleyen kısımlarında, Smith'in kendi görüşlerini değerlendirmekte olup, bu çerçevede ilk eleştirisi, Smith'in iki farklı değer tanımını birbirine karıştırdığı yönündedir. Smith'in iki farklı değer tanımı vardır: birincisi, değer, bir metanın içerdiği kullanılmış emek miktarı ile belirlenmesi, ikincisi ise bu meta karşılığında satın alınabilen canlı emek miktarı ile belirlenmesidir.

Marx'a göre Smith, metaların değerinin, üretimleri için gerekli emek miktarıyla belirlenişi değer, metaları satın alabilecek canlı emek miktarı ile belirlenişini birbirine karıştırmakta ya da birbirinin yerine kullanmaktadır. Böylece Smith, emeğin değişim değerini, metaların değerinin ölçüsü haline getirmektedir. Ücreti ölçü yapmaktadır. Ücret, belli bir miktar canlı emekle satın alınan meta miktarına ya da belli bir miktar meta ile satın alınabilecek emek miktarına eşittir. Fakat emek gücünün değeri de, diğer metalar gibi, değişebilir. Burada Smith, değerden değer ölçüsü yapmaktadır ve bu bir kısır döngüye yol açmaktadır. Smith, bu birbirine karıştırmaya karşın, metaların değişim değerinin doğru belirlenişini (yani metaların değişim değerinin, onlar için harcanan emek miktarı ya da emek zamanı ile belirlenişini) bilmektedir ve artı-değerin kaynağını araştırırken bu doğru belirlenişe bağlı kalmaktadır. Bu sebeple bu karışıklık, artı-değerin kaynağını araştırırken önemli bir soruna yol açmamaktadır. Marx'a göre, Smith, burada, değişimi ve bölüşümü etkileyen koşulların farklı olduğunu gözden kaçırmaktadır. Örneğin; üretici A ile B'nin, A ve B ürünlerini, daha doğrusu bu ürünlerin değerini kendi aralarında bölüşme oranları, A ve B metalarının, içerdikleri emek-zamanının oranına göre değişimlerini etkilemez. Eğer A'nın bir kısmı toprak sahibine, bir başka kısmı kapitaliste ve bir üçüncü kısmı da çalışana gidiyorsa, her birinin payı ne olursa olsun, bu durum A'nın kendisinin B ile değerine göre değiştiği olgusunu etkilemez. Smith, emeğin değerini değer ölçüsü olarak kabul ettiği için akli karışmıştır.

Marx'a göre Smith'in değeri: Sermaye birikiminin ve toprakta özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla, yeni bir dönüm noktasının ortaya çıktığını, değer yasasının kendi karşısına

dönüştüğünü vurgulamasındadır, bu anlaşılın Smith'i çok şaşırtmıştır. Bu çelişkiyi hissetmesi ve vurgulaması onun gücüdür. Ancak, Smith'in bu derin etkileme yetisi, aynı zamanda onu kararsız yapan şeydir ve burjuva sisteminin genel, soyut temelleri konusunda tutarlı bir teorik sonuca varmasını engellemiştir.

Smith, karşılığı ödenmiş, yani ücret içinde eşdeğeri alınmış olan emeğin üzerinde harcanan emeği bir genel kategori anlamında, artı değer olarak algılamaktadır. Kar ve toprak rantı ise, bu artı değerın dallarıdır. Fakat Smith, artı değeri, kar ve ranttan ayrı olarak, kendi başına bir kategori olarak kabul etmemektedir. Marx'a göre, Smith'in birçok yanlışı ve eksikliği bundan kaynaklanır. Nedir bu yanlışılar? Öncelikle, Smith, artı değeri çözümlediği halde, onu açıkça, ayrı bir kategori olarak sunmadığı için, sonuçta onu kârla karıştırmıştır. Smith'ten bir alıntı ile bu konuyu incelemeye başlayalım:

“İşçilerin malzemeye kattıkları değer, iki parçaya bölünür, biri onların ücretlerini öder. Öteki parça da işverenlerinin malzeme ve ücretlere yatırdığı tüm sermayenin karını öder. Girişimci işçilerin yaptıklarını satarak, sermayesini yerine geri koymak için yeterli olandan bir miktar daha fazlasını sağlamayı beklemeseydi, onları çalıştırmakta hiçbir çıkarı olmazdı. Üstelik sağlayacağı kar, sermayenin büyüklüğü ile oranlı olmasaydı, küçük bir sermaye yerine büyük bir sermaye kullanmakta da bir çıkarı olmazdı.”

Burada Smith, önce artı değeri, işçilerin kendi ücretlerine ödenen miktarın üzerinde, malzemeye kattıkları emek miktarına bağlıyor, yani fazlayı, sermayenin ücretlere ayrılan kısmından çıkarmış olmaktadır. Ancak hemen sonra, bu fazlayı kaynaklandığı parçayla orantılı olarak değil, yatırılan sermayenin toplam değerinin üzerindeki bir fazla olarak düşünmektedir. Bu durumda Smith, artı değeri doğrudan kar olarak algılamaktadır.

Sonuç

Antik Yunan döneminden başlayarak günümüze kadar bütün bilimsel yaklaşımlar “Değer Teorisi” üzerine inşa edilmiştir. Ekonomi alanında ki birçok iktisatçı, gerçek ekonomik değerın bir ölçüsünü bulmaya çalışmışlardır. Kar ve kaynağı nedir, piyasa fiyatından nasıl doğar, arz ve talebi hangi faktör belirler, adaletli dağıtım geliri nedir, büyüme vb. konuların temelinde değer kavramlarının diyalektik yaklaşımları yatmaktadır. Her ekonomik süreç değer etrafında gerçekleşir. Ekonomik değer, ekonomik yaşamın temelidir ve nasıl doğduğunu anladığımızda, aynı zamanda ne üreteceğimizi, nasıl üreteceğimizi, kim için üreteceğimizi ve tüm çıktının ekonomide nasıl dağıtıldığını da bilmekteyiz.

Değer konusunun ekonomide uzun bir geçmişi vardır. Klasik iktisatçılar, ekonomik değer ne olduğunu ve emeğin kaynağı olup olmadığını anlamakla meşgulken, marjinal devrim, değeri piyasa fiyatına eşitleyerek bir emek değer teorisi ortaya çıkarma girişimlerinin çürütülmesi olarak görülmektedir.

Klasik düşünce öncesinde Merkantilist yaklaşım, zenginliğin kaynağını kıymetli madenlere dayandırırken, değer kavramı kıymetli madenler ekseninde vuku bulmuştur. Yaklaşımında değer kavramı üzerinde farklı yakınsamaları söz konusu iken, özellikle malın gerçek değerinin o mal için harcanan emek tarafında belirleneceğini ifade etmektedir. Bunun yanında değeri belirleyen diğer unsurlar ise, örf, adet, arz ve talep gibi faktörlerin olduğunu bilinmektedir. Richard Cantillon, içsel değer belirleyicilerini tek bir faktöre indirgemesi gerektiğini ve toprağın değer belirleyicisi olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan Fizyokratlar, toprağın tüm zenginliğin kaynağı olduğu, değer topraktan geldiği inancına hakimdir. Fizyokratik yaklaşım, kullanım değeri ile değişim değeri arasında temel bir ayırım olduğunu kabul ederek, zenginliğin ölçüsü olarak değişim değerini üzerine odaklanmışlardır.

Klasik iktisatçılar değeri üretimle ilişkilendirirken, üretim maliyetinin çoğu emeğe indirgenebildiğinden, bu yaklaşım emek değer teorisiyle hayat bulmuştur. Klasik yaklaşımın kurucusu Smith, değer emek tarafından belirlendiği üzerine odaklanmaktadır. Smith'e göre bir malın iki değeri vardır. Birincisi o malın kişiye sağladığı fayda, ikincisi o malın başka mallarla mübadele değeri olarak kabul etmektedir. Klasik yaklaşım, emek-değer teorisi üzerine yoğunlaşarak, emek teorisi, bir malın fiyatının, onu piyasaya sürmek için gereken emek ve kaynak miktarını yansıttığını belirtmektedir.

Neo-klasik yaklaşım ise, piyasadaki değişim değeri üzerine odaklanırken, marjinal değer teorisi ile değer kavramını açıklamaya çalışmışlardır. Neo-klasik iktisat kuramı, bir malın değerinin marjinal fayda tarafından belirlendiğini ifade eden fayda değer teorisini kullanmaktadır. Neo klasik yaklaşım, klasik iktisatçıların değer paradoksundan farklı olarak, değer, bireylerin mal birimlerine yönelik bir bakış açısı olduğunu ve azalan marjinal fayda yasasına göre belirlendiğini savunmaktadır. Bir bireyin sahip olduğu mal ne kadar az ise, o malın her bir ek birimi ona o kadar fazla fayda sağlayacaktır. Neo-Klasik yaklaşımın öncülerinden Ricardo, Smith'in emek-değer teorisini eleştirirken, bir malın değerinin söz konusu o malın üretim sürecinde kullanılan emek miktarına bağlı olduğunu söyler.

Marx çalışmalarında "emek değer teorisi" yerine "değer yasası" terimini kullandı. Bir metanın değeri, o metayı üretmek için gerekli ortalama çalışma saati ile nesnel olarak ölçülebilmektedir. Marx, değerden hareketle artık-değere dayanarak kara ulaşır ve genel bir kar oranının nasıl meydana geldiğini gösterdikten sonra, değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu açıklamaktadır (Selik; 1982:13).

Smith ve Marx değer konusunda kullanım değerine odaklanırken, herhangi bir metanın değerinin o mal için harcanana emeğe göre belirlendiğini savunmuşlardır. Üretim sonucu ortaya çıkan gelir kaynağının emek olduğuna dair aynı düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Neo-klasik yaklaşımın temsilcileri ise, bir metanın değerinin o malın sağladığı faydaya göre ortaya çıkacağını savunan fayda değer teorisi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Değerin anlamının sadece emek ve fayda ile sınırlı kalmayacağı, emek fayda dışında birçok değişkenin değer üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Kaynakça

- Aydemir, C. & Güneş, H. H. (2006). "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com, C.5 S.15(136-158).
- Banzhaf H. S. (2000), "Productive Nature and the Net Product: Quesnay's Economies Animal and Political", History of Political Economy Duke University Press Volume 32, Number 3.
- Bellofiore, R. (2018). "The Multiple Meanings of Marx's Value Theory", <https://monthlyreview.org/2018/04/01/the-multiple-meanings-of-marxs-value-theory/>.
- Bocutoğlu, E. (2012). "İktisat Teorisinde Emegün Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk", Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1.
- Bozpınar, C. (2020). "Marx Öncesi Emek Değer Teorisi: Genel Bir Bakış", Politik Ekonomik Kuram, Cilt 4(1), 72-93.
- Eren, A. A. (2011). "Sır William Petty: Merkantilist Bir Düşünür mü?", Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 22, Sayı : 79.
- Fogarty, M. (1996). "A History of Value Theory", https://www.tcd.ie/Economics/assets/pdf/SER/1996/Martin_Fogarty.html
- Engels, F. (1975) Anti-Duhring, (çev K. Somer), Ankara: Sol Yayınları
- Forstater, M. (2021), 50 Ekonomistle Ekonominin Kısa Tarihi, çev. S. E. Berkman, Orenda Kitabevi.
- Jevons, J. (1871). Theory of Political Economy, UK: Palgrave Macmillan

- Gray, A. (1963). "The Development of Economic Doctrines", New York: Wiley Press.
- Hollander, S. (1985). "On the Substantive Identity of the Ricardian and Neoclassical Conceptions of Economic Organization: The French Connection in British Classicism." In *The Legacy of Ricardo*, edited by G. Caravale, 13–44. New York: Basil Blackwell.
- Lagueux, M. (1998). (Menger and Jevons on value: a crucial difference by Maurice Lagueux Université de Montréal, http://mapageweb.umontreal.ca/lepagef/dept/cahiers/Lagueux_on_value.pdf)
- Marx, K. (1910). *Theorien Über Den Mehrwerted*. Karl Kautsky, 3 vols. Vol. 1 in Pribram.
- Marx, K. (1867). *Kapital Cilt:1*, Çev: Mehmet Selik, Yordam Kitap - Kuram / Felsefe Dizisi.
- McNeill, D. (2021), "What Is Value? A Marxist Perspective", <https://www.ppesydney.net/what-is-value-a-marxist-perspective/>
- Menger, C. (1871), *Principles of Economics*. 1871. Trans. James Dingwall and Bert F. Hoselitz. Grove City, PA: Libertarian Press, 1994.
- Nassau, W. (1965). *Politik İktisat Biliminin Ana Hatları*. Richard Whatly, ed. New York: AM Kelley.
- Petty, W. (1977) "A Dialogue On Political Arithmetic", *Hitotsubashi Journal Of Economics*, C. 17.
- Petty, W. (1963) "A Treatise of Taxes and Contributions", *The Economic Writings of Sir William Petty içinde* (der. C. H. Hull), Augustus M Kelley, New York, s. 1-97.
- Ricardo, D. (1817). *Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, (Çeviren: T. Ertan), İstanbul: Belge Yayınları
- Selik, M. (1982). *Marksist Değer Teorisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 26.
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*, Çev: Haldun Derin, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları,
- Senior, W. N. (1965). (original 1831). *Three Lectures on the Rate of Wages*. Augustus M. Kelley Pubs. ISBN 067800126X
- Okada, M. (2012), "A Reappraisal of Jevons's Thought on Labour", *The History of Economic Thought*" <https://jshet.net/docs/journal/53/532okada.pdf>.
- Önal, A. Y. (2004). "Smith'ten Ricardo'ya Rant Teorisindeki Değişim", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 45. Seri.
- Prychitko, D. (2001). *Marxism*, <https://www.econlib.org/library/Enc/Marxism.html>,
- Stolyarov, G. (2006). "Carl Menger, Individualism, Marginal Utility, and The Revival of Economics" <http://www.quebecoislibre.org/06/060430-6.html>.
- Tanyeri, İ. (2000). "David Ricardo'nun İktisadi Analizi Üzerine", HÜ. İİBF dergisi cilt 18. Sayı 2.

- Tsoufidis, L. (2022), "Ricardo's Labor Theory of Value is Alive and Well in Contemporary Capitalism", *World Review of Political Economy*.
- Younkins, E. W. (2005). "Carl Menger's Austrian Aristotelianism." *Philosophers of Capitalism: Menger, Mises, Rand, and Beyond*. Ed. Edward W. Younkins. Lanham, MD: Lexington Books.
- Zúñiga, G. L. (2005), "Truth in Economic Subjectivism." *Philosophers of Capitalism: Menger, Mises, Rand, and Beyond*. Ed. Edward W. Younkins. Lanham, MD: Lexington Books,

EĞİTİM VE DEĞER

*Bahadır KILCAN**

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri farklı bilim dallarının ilgi odağı olan değerler, kendisiyle ilgilenen bilim dallarının çeşitliliğinden kaynaklı olarak değişik türde ki çalışmalara öznelik yapmıştır. Her bir bilim dalı değerler ile uğraşmasına çeşitli gerekçeler sunsa da temel olarak amaç aslında değerlerinin keşfedilmesine yöneliktir. Bu keşfetmeyi bir bilim dalı kendi perspektifinden yola çıkarak gerçekleştirmek isterken başka bir bilim dalı kendinden önceki denenen yollara atıfta bulunarak o da kendi bakış açısından değerleri keşfetmek istemektedir. Buradaki farklı yollar ve ya bakış açıları aslında değerlerin her bilim dalına göre farklı olarak tanımının yapılmasının yanında onun ne kadar zengin bir tarafının olduğunun da göstergesidir.

Değerleri farklı bilim dallarının çeşitli şekillerde tanımlamaları ve bu bilim dallarının özelinde yapılan bilimsel çalışmalara değerlerin konu ediliyor olması, değerlerin toplumlar tarafından yaşatılma isteğinde ve ona yüklenen önemde herhangi bir farklılaşmaya sebep olmamaktadır. Çünkü her bilim dalı tarafından değerler önemli görülmekte ve onunla ilgilenmek için her zaman bir gerekçeleri bulunmakatdır.

Değerler hakkında söz söylemek için sırasını sabırla beklemiş bilim dallarının arasında eğitim örnek olarak gösterilebilir. Eğitim biliminin konusu olan değerlerin eğimi meselesi değerlerin nasıl oluştuğu, oluşmasındaki etmenler, nasıl toplum içerisinde varlıklarını devam ettirdikleri, ne anlama geldikleri, nasıl tanımlandıkları vb. gibi farklı bilim dalları tarafından ele alınan konulardan yararlanan ama bu konular üzerine çok da söyleyecek bir şeyi olmayan, aynı zamanda toplum tarafından kabul gören ve eğitim kurumlarının da başat rol oynadığı değerleri kazandırma eylemi ile meşgul olmaktadır. Değerlerin eğitimi, yukarıda da bahsedilen farklı bilim dallarının faaliyetlerinden beslenerek “eğitimin birey ve toplum için fayda sağlaması” ilkesinden yola çıkarak değerlerin gelecek kuşaklara nasıl aktarılması gerektiği, bu işlemin etkili ve kalıcı bir şekilde devam edebilmesi için hangi argümanların kullanılması gerektiği ve bu faaliyetlerin günümüzün bilimsel, teknolojik ve toplumsal yapısına uygunluğu hakkında çaba gerektiren bir durum olarak değerlendirilebilir. Bahsi geçen bu uğraş alanları, değerler

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, bahadir@gazi.edu.tr

eğitiminin tarih sahnesinde sistemli, planlı/programlı bir şekilde ve modern anlamda görülmeye başlamasından itibaren daha çok eğitim bilimlerinin ilgi odağı olmuştur.

Tarihten beri gelecek kuşaklarını toplumları tarafından benimsenen ve çağın gerekliliklerine uygun olan değerler ile donatmak isteyen ülkeler, başta eğitim kurumları aracılığıyla değerler eğitimine öncelik vermeye başlamışlar ve bu durum zamanla dünyada yaygınlaşmıştır. Değerlerin gelecek kuşaklara eğitim kurumları aracılığıyla aktarılması meselesi okullarda okutulan derslerin müfredatlarında değerlerin yer bulmasına da sebep olmuş ve zamanla değerler, eğitimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Değerler Eğitiminin Tarihçesi

Geleneksel anlamda değerler eğitiminin tarihini ilk insana kadar götürmek mümkündür. Çünkü onun çevresinde olan kişilere yönelik iyiye, güzele, doğruya davet etmesine dair söylemelerini tasavvur ettiğimizde değerlerin o zamana kadar götürülmesi makul bir zemine oturabilir.

Tarihsel serüven içerisinde insanlığın çoğalması ve bunun sonucu olarak da birlikte yaşamaya doğru zorunlulukların doğmasıyla beraber bireylerin bir takım kurallara uymaları ve bu kuralları da kendilerinden sonralara iletebilmeleri ihtiyaç haline gelmiştir. İlk olarak kendisine Antik Yunanda yer bulduğuna inanılan değerler (Öztürk ve Çığır-Dikyol, 2013, s. 323) daha sonraları çeşitli medeniyetler tarafından farklı zamanlarda bir çok etmeden dolayı ilgi duyulan şeyler olarak bilinmektedir. Daha sonra 19. yüzyıldan itibaren ise modernitenin bir yansıması olarak kabul edilen pozitivist felsefi bakışın epistemoloji ve ontolojiye yönelik kabullerinin bilim ve sanat camiasında baskın bir bakış açısı olmasıyla birlikte örgün eğitim kurumları olan okullardaki faaliyetlerde pozitivist yaklaşım ele alınıp uygulanmaya başlamış ve bu uygulamalar sonucunda inanç ve kültür içerikli duyuşsal alan konularına yeterince önem verilmemiş, dolayısıyla duyuşsal alan açıkça ihmal edilmiştir. Bu ihmal neticesindeki problemlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması 20. yüzyılın ortalarından itibaren postmodernizm kavramının getirdiklerinin de neticesinde eğitim kurumlarında değerler eğitimi etkinliklerinin verilmeye başlamasına sebep olmuştur (Ekşi ve Katılmış, 2020, s.2). Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren ahlak eğitimi çerçevesinde ABD aidiyeti kazanmış bireyler yetiştirmeyi hedef edinerek bu bağlamda ahlaki konuların öğretimi ABD’de önem kazanmıştır. Bu önem yıllar içinde değişikliğe uğramış ve birinci dünya savaşından sonra daha önceden benimsenen fikirlere yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. Ancak bu eleştiriler de ilk çıktığı zamanki popülerliğini yitirmiş ve daha sonraki zamanlarda toplumlarda istenmeyen olayların (genç yaşta suça karışma, intiharlarda, şiddet ve cinayet olaylarında artış, çocuk yaşta gebeliklerin artışı

vb.) görülmesi tekrardan ilginin karakter eğitimine yönelmesine sebep olmuştur (Ulusoy, 2021, s.45-46). Bu durumu hakkında Kirschenbaum (2000); “20. yüzyılın başından itibaren açık bir şekilde karakter eğitimiyle başlayan sürecin 1920’li ve 1930’lu yıllarda vatandaşlık eğitimine yöneldiğini daha sonra 1940’lı ve 1950’li yıllarda değerler eğitime ondan sonra da 1960’lı ve 1970’li yıllarda değerlerin açıklanması, değerlerin analizi ve ahlak gelişiminin baskın bir hale gelmesiyle nihayet 1980’lerde ahlak eğitiminin kendinden söz ettirmeye başladığını ifade etmekte ve bu durumun daha sonra tekrardan karakter eğitiminin kendinden söz ettirmeye başlaması ile son bulduğunu belirtmektedir. Leming (1997) ise ABD’de başlayan bu dönemi üç önemli dönem olarak ayırmakta ve yirminci yüzyıla 1920’lerin ve 1930’ların karakter eğitimi hareketi, 1970’lerin ve 1980’lerin değerler ve ahlak eğitimi hareketi ve son olarak 1990’ların ise tekrardan karakter eğitimi hareketini olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Değerler eğitiminin 20. yüzyılın başlarında ABD’de var olmaya başlaması göz önünde bulundurulduğunda Türkiye için değerler eğitiminin daha yeni kefedilmiş bir durum olduğunu söylemek yanlış olmaz (Yaylacı, 2020, s.115). Bununla birlikte her ne kadar Türk toplumuna ait eğitim anlayışının tarihinde değerler eğitimi kavramına rastlanmasa da bilinen en eski Türk devleti olan Hunlarda çocuk yetiştirmeyle ilgili değerlerin çocukların eğitimine damga vurması (Akyüz, 2021, s.6) aslında değerler eğitiminin Türk toplumunda ilk başlardan beri yapılmakta olduğunun göstergesi sayılabilir. Bu dönemden Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına kadar olan dönemde ise gerek kurulan devletlerin eğitim sistemlerinde gerekse bu eğitim sistemlerinin yetiştirdiği düşünürlerin savunduğu fikirlerde ve eserlerde doğrudan ya da dolaylı olarak değerler eğitimine yönelik faaliyetlere ve çalışmalara rastlamak mümkündür.

Cumhuriyet rejimi ile birlikte değerler eğitimine yönelik yapılanlara baktığımızda ise yeni rejimle birlikte yetiştirilmek istenen yeni nesil çocukların bilgi sahibi oldukları konularda düşünüp fikir beyan etmesini, kendisini ifade etmesini ve yakın çevresi ile ilişkiler kurmasını amaç edinen “*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*” adlı eserin, Malumât-ı Medeniye derslerine hazırlık niteliğinde bir ahlak ve vatandaşlık bilgisi kitabı olarak okutulma kararı alınmasıyla (Alabaş, 2018, s.55) değerler eğitiminde yeni bir boyuta doğru yönelmenin olduğu görülmektedir. Bununla beraber daha sonraki yıllarda eğitim alanındaki faaliyetlerden biri olan II. Milli Eğitim Şûrasında ahlak eğitimi çerçevesinde öncelikle ahlak ilkelerine yer verilmiş ve hedeflenen Türk çocuğunun özellikleri belirlenmiştir. Yine bu şûrada Türk ahlakının başlıca toplumsal ve kişisel ilkelerine değinilerek okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi için yapılması gerekenler maddeleştirilerek, evrensel insanlık değerlerine sahip bir

insanın kendisine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir kişiliğe sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (Merey ve Kaymakçı, 2018, s.825).

Cumhuriyet döneminde hazırlanan programlara değerler eğitimi perspektifinden genel olarak bakıldığında ise değerler eğitime yönelik doğrudan bir ders olmamakla birlikte özellikle sosyal bilimleri konu edinen birçok ders tarafından değerlerin öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir (Kaya, 2020, s.159). Türkiye’de yapılandırmacı anlayışın derslerin öğretim programlarına yansıtıldığı 2005-2006 eğitim öğretim dönemine gelindiğinde ise değerler eğitimi adına köklü bir yenilik hareketi başlamıştır. Aynı yıl değerler kavramı sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer bulmuş ve ilgili öğretim programının ünitelerinde doğrudan kazandırılacak değerlere, değerlerin kazandırılmasında kullanılacak yaklaşımlara yer verilmiştir (MEB, 2005). Daha sonra ise MEB tarafından (2018) öğretim programlarının çağın gerekliliklerine ve ihtiyaçlarına yönelik yenilenmesi maksadıyla oluşturulan program değişiklikleri neticesinde neredeyse tüm derslerin programlarında daha önceden sadece sosyal bilgilerde yer alan değerler eğitimi konusu “kök değerler” olarak yer almış ve böylelikle belirlenen on adet kök değer (adalet, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, dostluk, dürüstlük, öz denetim, yardımseverlik ve vatanseverlik) tüm derslerde yapılacak faaliyetlerle kazandırılması amaçlanmıştır.

Değerler Eğitimi

Değerler eğitimi farklı isim ve yöntemlerle Asya, Avrupa, Avustralya, Amerika ve Latin Amerikada uygulanan eğitimde duyuşsal alanı ön planda tutan eğitimsel faaliyetleri içermektedir (Kaymakcan ve Meydan, 2020, s.141). Bu eğitim çeşitli isimlerle anılsa da en bilinenleri karakter eğitimi, ahlak eğitimi, kişisel ve toplumsal eğitim, vatandaşlık eğitimi, kamusal eğitim, dini eğitim, demokratik ve moroloji eğitimi, sosyal beceri eğitimi (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008, s.74; Veugelers & Vedder, 2003, s.378) sosyal sorumluluk eğitimi vb. gibi isimlerle anılmaktadır. Bu isimler altında gerçekleştirilen eğitimsel faaliyetlerin temel aldığı felsefi ve psikolojik esaslar farklılık gösterse de, bazen birbirlerinin boşluklarını doldurdukları ve bu yüzden iç içe geçtikleri görülmektedir. Ancak ortak yönlerinin daha fazla olmasından ve bu yaklaşımların kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmanın güçlüğü nedeniyle bazen bunlar hakkındaki yapılan tanımlamaların diğerlerini kapsayacak şekilde şemsiye bir kavram olarak kullanımlarını da görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse bu eğitimsel faaliyetler ABD’de karakter eğitimi, Avrupa ülkelerinde ahlak eğitimi ve değerler eğitimi, Türkiye’de ise 2005-2006 yıllarından itibaren uygulamaya konan programlarda yer aldığı şekliyle de değerler eğitimi tabiri yaygın olarak kullanılagelmiştir (Ekşi ve Katılmış, 2020, s.20; Yılmaz, 2017).

Değerler eğitimi gelecek nesillere kazandırmak istediğimiz değerler hakkında listeler oluşturmaktan, yaşanmış değerleri belirlemekten ve aralarındaki uyumsuzlukları not etmekten daha ileriye giderek (Freakley, Burgh, & MacSporran, 2008, s.1) eğitim kurumlarında, evlerde, kulüplerde ve dini kuruluşların da içerisine dâhil edilebileceği gençlik merkezlerinde değerler eğitimi konusunda yetkinliği olan yetişkinlerin kendi tutumlarının altında yatan değerleri kendilerinin, başkalarının ve toplumun kısa ve uzun vadeli refahı için etkili olup olmadığını değerlendirmek ve hedeflenen refah düzeyi için daha etkili olabilecek başka değerleri de yansıtmak ve belirgin bir şekilde ortaya koymak için insanlara yardım ettiği bir faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Robb, 1998).

İnsanın onuru ve değerinden hareket eden bir değerler eğitiminde insanın evvela bir olanaklar bütünü olarak tanımlanması ve bu olanakların hem içerisinde yaşadığı toplumda hem de dünyada gerçekleştirilmesinden bireylerin sorumlu tutulması gerekmektedir. İşte en temel basamaklardan itibaren verilmesi gereken bir değerler eğitiminde bu sorumluluk duygusunun içselleştirilmesi en önemli sorunsal olarak karşımızda durmaktadır. Kendimizi, toplumumuzu, dış dünyayı anlamak ve geliştirmek, sağlıklı, verimli ve etik kurallara bağlı bir iletişim içerisinde olabilmek bu sorumluluk duygusunun bizdeki oluşumuna bağlıdır (Kale, 2007, s.322).

Değerlerin eğitiminin nasıl yapılması gerektiği meselesi eskiden beri tartışılan konuların başında gelmiştir. Değerlerin doğrudan telkin yaklaşımı ve öğretmen modelliği ile kazandırılması yerine modern değerler eğitimi yaklaşımlarından olan ve öğrencilerin kendi değerlerinin farkına varmalarına, kendilerine özgürce değerler seçmelerine imkan tanıyacak olan yaklaşımlar günümüzde önemli hale gelmiştir (Kaymakcan ve Meydan, 2020, s.140).

Değerler Eğitimi Yaklaşımları

Değerlerin doğuştan kalıtsal olarak gelmeyip daha sonra etkili bir biçimde çeşitli yaklaşımlarla kazanıldıkları bilinmektedir. Bahsi geçen bu yaklaşımları değerler eğitiminde yapılan uygulamalar ile ilişkilendirilerek üç başlık halinde değer aktarma yaklaşımları, değer gerçekleştirme yaklaşımları ve bütüncül değerler eğitimi olarak (Küçük-Turgut, 2020, s.95) açıklamak yerinde olacaktır.

Değer Aktarma Yaklaşımları

Telkin yaklaşımı

Bu görüşe göre değerler eğitimi, “sosyo-kültürel olarak kabul görmüş davranış standartları ya da kuralları” olarak tanımlanmaktadır. Tanımlamaya uygun olarak öğrencinin

değer vermesi, toplumdaki önemli kişi ya da kurumların normlarının veya standartlarının öğrenci tarafından tanımlanabiliyor ve kabul edilebiliyor olmasıyla açıklanmaktadır (Huitt, 2004, s.2). Blanchette ve Bensley tarafından ortaya atılan bu yaklaşımda öğrencilere, yetişkinler tarafından karar verilen değerlerin aşılması ve bunların öğrencilerce içselleştirilmeleri sağlanarak öğrencilerin yetişkinler tarafından onaylanan değerleri kendi değerleri ile değiştirmeleri amaçlanmaktadır (Superka ve diğerleri, 1976, s.4; Aydın ve Akyol-Gürler, 2012).

Öğrencilerin özgür seçimler yapmalarına değil, önceden otorite tarafından belirlenmiş değerlere göre hareket etmelerini teşvik eden (Kupchenko ve Parsons, 1987) bu yaklaşımın uygulanma aşamasında değerlerin kazandırılması istenen kitleye kazandırılacak değerlerle ilgili açıklama yapılmaz. Örnek olaylar üzerinde uygulamalar yapılarak, öğütler verilerek, öykülemeye özendirici materyaller (edebi ürünler, sesli/görsel/yazılı materyaller) üzerinden değer aktarma faaliyeti devam eder (Katılmış, 2010, s. 35; Karatay, 2011, s.1443; Kristjánsson, 2006, s. 38).

Bu yaklaşım öğretmen, hoca, vaiz veya yetişkin rolündeki değerleri aktaran kişilerin genç bireylere yapmaları ve yapmamaları gerekenler konusundaki söylemlerini içermekte ve yaklaşımın uygulanmasının basit olması, kalabalık kişilere rahatlıkla uygulanabilmesi değerler eğitimi uygulayıcıları tarafından bir avantaj olarak görülmektedir. Ancak bu yaklaşımın bireylere değer kazandırma konusundaki etkililiği tartışılmaktadır. Çünkü bu yaklaşımda öğrenci dinleyici ve pasif konumda olduğu için dikkati dağılabilmekte ve amaçlanan şekilde değerleri kazanmada sorunlar yaşayabilmektedir (Çalışkan ve Yıldırım, 2022, s. 15). Yine de bu yaklaşımın amacına ulaşması için bir takım dikkat edilmesi gereken noktalar belirtilmektedir. Bunlar Ulusoy (2017, s. 336) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır;

- Öğrencilere söylenen ifadeler öğüt verici nitelikte olmalıdır.
- Verilmek istenen değerlerin yararlı yönleri doğrudan yazılmalıdır.
- Değerleri ifade eden yüklemelerde “-meli, -malı” gibi ifadelere yer verilmelidir.
- Yapılan değerler eğitimi faaliyeti, görev ve sorumluluklarını yerine getiren bireyler yetiştirmeye yönelik olmalıdır.
- Ele alınan değerlerle ilgili durumu sorgulamaya ve analiz etmeye yönelik ifadelere yer verilmelidir.

- Verilmek istenen değerlerle ilgili mesajları içeren şarkı, şiir, masal, hikâye gibi ürünlere yer verilmelidir.
- Kazandırılmak istenen değerlerle ilgili kural ve genellemeler sunulduktan sonra konu örneklerle desteklenmelidir.
- Öğrencilerin çevrelerinden bir veya birden fazla kişiyi model alarak onun taklit etmeleri desteklenmelidir.
- Değerler eğitimindeki konular somut materyaller yardımıyla desteklenmelidir.
- Değerlendirme soruları ezberlenen bilgileri geri çağırma yönelik olarak hazırlanmalıdır.

Davranış değiştirme

Değer aktarımını temel alan bir diğer yaklaşım davranış değiştirme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım koşullanmaya bağlı olarak bireyin davranışlarını değiştirmeyi temel almaktadır. Yaklaşım istenen değerlere uygun davranış geliştiren bireylerin ödüllendirilmesi sağlanmaktadır (Küçük-Turgut, 2020, s. 99). Davranış değiştirme yaklaşımının sınıf içerisinde uygulanmasında yani istenilen değerlerle tutarlı bir davranış gösterilebilmesi için bireylere aşağıdaki basamakların uygulanması sağlanabilir (Michaelis ve Garcia, 1996 aktaran Doğanay ve Sarı, 2004, s.360);

- Amacın belirlenmesi. Örneğin bir birey tartışmada başkalarını dinleyerek ve onların görüşlerini alaya almadan onlara saygı gösterebilmelidir.
- Ölçütün belirlenmesi. Örneğin bireyin başkalarına saygı duyması tüm tartışmalarda gözlenebilmelidir.
- Yöntem seçme. Örneğin pozitif davranışı pekiştirmek için övgü ve negatif davranışı engellemek adına tartışmadan çekilme.
- Yöntemi uygulama. Tartışmalardaki rolünü anlaması için bu yöntemi bireye anlatma ve davranışın seyrine göre ona övgüde bulunma ya da tartışmadan çekme.
- Değerlendirme ve gerektiğinde tekrar etme. Davranışta ortaya çıkan gelişmeyi gözleme ve gerekliyse bu işlemi tekrar etme.

Değer Geliştirme Yaklaşımları

Ahlaki muhakeme yaklaşımı

Gündelik ahlak anlayışını kapsayan ve temelinde ahlaki yargı problemlerinin bulunduğu ahlaki muhakeme yaklaşımında bireyler neden sonuç ilişkisinin ürünü değildirler. Aksine birey gerçeklik anlayışını, sosyal doğasının ve içsel doğasının çevresi ile etkileşimde etkin roller alarak yapılandırma yoluna gider. Bireylerin bu yaklaşımdaki ahlaki gelişimleri var olan ahlaki kuralların ve onların izlenmesinin geçerlilik nedenlerine ilişkin artarak süren bir bilinçlenme ile meydana gelmektedir. Kohlberg tarafından bireylerin yer aldığı ahlaki yargılama basamaklarının tahmini için kullandığı bu yöntem, önceden var olan ahlaki ikilemleri tanıtan hikâyelerin sunulduğu yarı standart tarzda yapısal bir görüşmeden meydana gelmektedir (Çiftçi, 2003, s. 55). Bu yaklaşımda bireylerin karşılaştıkları ahlaki ikilemlerle kendi düşünce şemalarını geliştirmeleri ve bunun yanında kendi değer tercihlerini de gerçekleştirmeleri hedeflenmektedir (Çalışkan ve Öntaş, 2020, s. 6). Burada verilen ahlaki ikilemi barındıran hikâyelerde öğrencinin hikâyedeki ikilem durumundan hangisini tercih ettiğinden çok neden tercih ettiği önemlidir (Ekşi ve Katılmış, 2011, s. 28; Leming, 1997, s.14). Ayrıca yaklaşımda öğrencinin hikâyeden yola çıkarak değerlendirme yaparken kullandığı dayanaklar, onun ahlaki gelişimi hakkında bilgiler sunar (Akbaş, 2008, s.351).

Ahlaki muhakeme yaklaşımında dersler önceden hazır hale getirilmiş bir hikâyenin veya yaşanmış ya da yaşanması muhtemel bir ikilem içerebilecek olayın sınıfa getirilmesi ile işlenmeye başlar. Hikâyelerdeki ikilemler sınıf mevcudu göz önünde bulundurularak bireysel tartışmalarla, küçük grup tartışmalarıyla ya da büyük grup tartışmalarıyla sınıf özelinde işlenebilir. Buradaki verilen ikilemlerde tek bir doğrunun olmaması gerekir ve birden fazla doğru cevabın olabilme ihtimali düşünüldüğünde öğrenciler her ikilem tarafına ait de cevapları savunabilirler. Bunun yanında derslerinde ahlaki ikilemi kullanmak isteyen eğitimcilerin bu yaklaşımda bir takım hususlara dikkat etmesi önerilmektedir (Çalışkan ve Yıldırım, 2022, s. 19). Bunlar;

- Öğretmenler sundukları hikâyelerde ikilem oluşturacak durumun oluşmasına dikkat etmelidirler.
- Öğretmenler öğrencilerin cevaplarını onaylamak, reddetmek veya eleştirmek gibi bir tavır içine girmemelidirler.
- İkilemlerde tek bir doğru olmadığından, her bir öğrencinin cevabı doğru kabul edilmelidir.
- Öğrenciler fikirlerini ifade etmeleri için cesaretlendirilmelidirler.

Ahlaki ikilem olarak sunulan hikâyelerin de belli başlı özelliklere sahip olması gerektiğini düşünen Fenton, ikilemlerin derste ele alınan konularla ilişkili olması gerektiğinin, mümkün olduğunca basite indirgenmiş olması gerektiğinin, ikilemin açıkça belirgin tek bir yanıt yerine, farklı yanıt seçeneklerini içerecek şekilde açık uçlu olması gerektiğinin, ikilemlerin öğrencilerin olgusal bilgileri üzerine değil, çatışmanın akıl yürütme boyutu üzerine odaklanmasına yardımcı olması gerektiğinin ve son olarak ikilemlerin hangi öğrenciler için hazırlanmışsa o öğrencilerin düzeylerine uygun olmaları gerektiğinin altını çizmiştir (Oliner, 1976'dan aktaran Doğanay, 2007, s. 275; Aral, 2008, s. 20).

Bu yaklaşıma ait daha detaylı bir bilgi sunan Kupchenko ve Parsons, (1987) öğrencilerin öğretim materyalleri içinde ve diğer öğrencilerle daha üst düzeyde karşı karşıya kaldığı ve etkileşimde bulunduğu durumların oluşturulmasının ve onların ahlaki gelişimlerinin daha yüksek seviyelere çıkarılmasının bu yaklaşımın özel amaçlarından bir tanesi olduğundan söz etmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Kohlberg tarafından geliştirilen bu yaklaşımın eleştirilen yanlarının olduğu da belirtilmektedir. Örneğin Gibbs (1977), Kohlberg'in 5. ve 6. evresine yönelik ortaya attığı eleştiride bu iki evrenin ideolojik ve kültürel bakış açısını temsil ettiğinden dolayı her kültürde evrensel doğru olarak ispatlanmasının mümkün olmadığından bahsetmektedir. Aynı şekilde Peter (1976) de son iki evreye ulaşmanın bireyler için iyi olamayabileceğini dile getirmiş ve bunun yanında Kohlberg'in sadece adalet kavramına yönelik bir ahlakın ancak savunulabilir tek ahlak anlayışı olarak görülmesinden dolayı onun bu fikirlerini eleştirisinin odağına yerleştirmiştir (Marsh and Stafford, 1988, s. 262'den aktaran Ling ve Stephenson, 2005, s. 11).

Değer açıklama yaklaşımı

Değer açıklama yaklaşımı, öncelikle hümanist eğitim hareketinden doğmuştur ve Sidney Simon ve ortaklarının atölye çalışmaları yoluyla popüler hale getirilmiştir (Superka ve diğerleri, 1976). Yaklaşımda değerleri kazandırmak istenen bireylerin kendi değerlerini oluştururken en doğru sayılabilecek değeri seçme konusunda yanılacaklarından hareketle bu yaklaşımın uygulanmasında en istendik sayılabilecek değerlerin gençler tarafından kazanılmasını sağlayabilecek bir takım basamakları içermesi yaklaşımın ilgi toplamasına neden olmuştur (Ekşi ve Katılmış, 2011, s. 18). Bu yaklaşımda gençlerin kendini gerçekleştirmeleri temel alınmaktadır ve kendini geliştirmeyi destekleyen şey iyi bunun önünde engel olan şey ise kötü olarak adlandırılmaktadır (Kupchenko ve Parsons, 1987). Buradan hareketle kendini gerçekleştirme yolunda öğrencilerin kendi tutumlarını, sahip oldukları inançları ve değerleri

inceleyerek onların değerleri seçme süreçlerinde kendi değerlerinin farkına varıp, onları tanıyıp açığa çıkarmalarına yardımcı olmak hedeflenmektedir (Naylor ve Diem 1987, s. 352). Yaklaşımda telkin yaklaşımının tersine, birey için nelerin değerli olup olmadığı otorite tarafından değil alternatifler ve olası doğrular arasından özgür iradesiyle bizzat bireyin kendisi tarafından seçimi esas kabul edilmektedir (Doğanay, 2007, s. 269).

Toplumda yaşanan değer krizi, değerlerin çatışması, toplum ve topluma entegre olmaya çalışan genç bireyler arasındaki değer uyumsuzlukları, değer yozlaşması, değer kaybı ve değerlerin genç bireyler tarafından günlük hayata aktarılamaması bir takım toplumsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Değer açıklama yaklaşımı da tüm bu olumsuzluklara rağmen bireylerin toplumsal hayata dâhil olmalarını ve uyum sağlamalarını kolaylaştırma yolunda adım atmaktadır. Bu özelliğinden dolayı da yaklaşım *yaşam becerileri eğitimi* olarak da adlandırılmaktadır (Çalışkan ve Yıldırım, 2022, s.16).

İlk başlarda bir danışma aracı olarak görülen değer açıklama yaklaşımının kökleri, Raths'ın temellerini Sokratik sorgulamadan alan değerler hakkındaki yedi ünlü sorusuna dayanmaktadır (Tahiroğlu, 2011, s. 87). Bu sorular bireylerin (Glaser ve Kirschenbaum, 1980, s. 569);

- Alternatifler olarak var olanlar arasından tercihte bulunmalarına,
- Alternatiflerin lehine ve aleyhine olan durumları ve alternatiflerin seçimi halinde sonuçlarının ne olabileceğine yönelik olası sonuçların dikkatlice gözden geçirdikten sonra tercihte bulunmalarına,
- Kendi özgür iradesi ile yani herhangi bir baskı olmadan tercihte bulunmalarına,
- Neye değer verdiklerini, neyi sevdiklerini ve o şey hakkındaki duygularını netleştirmelerine,
- İnançlarını, tercihlerini açıkça bildirmelerine,
- Bir inanç, amaç ve tercih doğrultusunda davranmalarına,
- Bir inanç, amaç ve tercih doğrultusunda tutarlı ve istikrarlı davranmalarına yardım eden sorular olarak bilinmektedir.

Aslında yaklaşımda yukarıda yer alan yedi basamağın kullanılmasıyla öğrencilerin kendi yaşantıları yoluyla değerleri içselleştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu basamakların

kullanılması ile öğrencilerin kendi değer ve davranışlarının farkında olmaları beklenmektedir (Akbaş, 2004, s. 99; Aydın ve Akyol-Gürler, 2012).

Değer tercihiinde bulunma metotlarına ve bunların sonuçlarının daha bilinçli hale getirilmesine odaklanılması (Afdal, 2007, s. 338) gereken bu yaklaşımın uygulamasında verilecek değerlerle ilgili grup tartışması, rol oynama, düşünce kâğıtları, açık uçlu sorular, otobiyografi, oylama, görüşme, alıntılama, öğrenci raporları hatta bir karikatür, resim ve film gibi materyaller ve stratejiler rahatlıkla kullanılabilir. Uygulama sürecini başlatmak için yukarıda sayılanlardan herhangi birinin öğrencilere sunulması ve sunulan şeyle ilgili sorular yukarıda değinilen değer belirlemenin üç temel boyutu olan yedi soru göz önünde bulundurularak sorulur (Bacanlı, 2006, s. 40; Doğanay, 2007, s. 270; Tahiroğlu, Yıldırım ve Çetin, 2010, s. 237).

Yaklaşımaya yönelik yukarıda sayılan özelliklerin yanında, uygulama aşamasında açıklama sorularının öğrencilerin kişisel mahremiyetlerine potansiyel bir saldırı olarak görülebileceği hususu (Akbaş, 2004) ve teorik olarak alt yapısının zayıf kalması noktası, bu yaklaşımı eleştirilerin odağı haline getirmiş ve dolayısıyla eğitimciler tarafından aktif bir biçimde kullanılmamasına neden olmuştur (Çalışkan ve Yıldırım, 2022, s. 17).

Değer analizi yaklaşımı

Öğrencilerin değer konularına ve sorularına karar vermek için mantıksal düşüncelerini ve bilimsel araştırmanın basamaklarını kullanmalarına yardımcı olmak (Superka ve diğerleri, 1976) gibi bir amacı olan yaklaşım, mantıklı düşünmeye ve sonuç çıkarmaya vurgu yapmaktadır. Yaklaşım sosyal bilimciler tarafından geliştirilmiş ve güçlü bir felsefi eğilimi de barındırmaktadır. Bilişsel karar verme olarak da anılan bu yaklaşımda öğrenciler araştırılan konular hakkında kanıtlanabilir bilgiler sağlamaya yönlendirilir. Yaklaşımdaki temel varsayım değer vermenin, bu bilgilerden türeyen olguları ve inançları belirleme ve savunmanın bilişsel bir süreç olduğudur. Bu yaklaşım ahlaki gelişim yaklaşımında sunulan kişisel ahlaki ikilemlerden ziyade, öncelikle sosyal değerler üzerine uğraş vermektedir (Huitt, 2004, s. 6; Lickona, 1977, s. 21).

Değer analizi yaklaşımında bireyler sosyal içerik taşıyan olaylar sayesinde problem çözmenin basamaklarını kullanarak ahlaki düşünme becerisini kazanabilmektedirler. Çok az defa eleştirilere maruz kalan bu yaklaşımda birçok basamak öğretmen tarafından sorulan seri sorulara bağlıdır. Ayrıca yaklaşımın uygulanma aşamasında dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Örneğin sınıfta öğretmen bir öğrenci ile ilgileniyorsa diğer öğrenciler bu durumu ilk

başlarda dikkatli bir şekilde dinleyeceklerdir. Ancak süre uzadıkça öğrenciler durumla ilgilenmekten vazgeçebilirler. Bu şekilde bir olayın yaşanmaması ve yaklaşımın başarıya ulaşabilmesi için aşağıdaki yolların denenmesi önerilmektedir (Ryan, 1991 ve Welton ve Mallan, 1999'dan aktaran Akbaş, 2004, s. 102-103; Sezer, 2008, s. 42).

- Öğretmen öğrencilerin ilgi ve seviyelerini göz önünde bulundurarak, ilgi ve seviyesi istenilen düzeyde olmayan öğrencileri faaliyetlere dâhil etmemelidir.
- Uygulama yapılacak alan ve süre müsaade ediyorsa küçük gruplar uygulama için tercih edilmelidir.
- Uygulama esnasında öğrencilerin dikkati dağıldığında özetleme yoluna gidilmelidir.
- Konunun uygulama yapılacak kadar yeterli yoğunluğa sahip olması ve bu yoğunluk için de zamanın yeterli olması gerekmektedir.
- Uygulamada öğrencilerin değerlerle ilgili soruları anlamaları için analiz ve dikkat yeterliliklerinin geliştirilmesi gereklidir.

Yukarıda değinilen gereklilikler öğrencilerin ilgili olgu ve bulguları inceleyerek kanıtla varmalarına ve ulaştıkları bu kanıtları değerlendirerek karar vermelerine destek olmaktadır. Karar aşamasına ulaşan öğrenci hem ahlaki gelişim hem de bilimsel süreç ve problem çözme becerileri bakımından desteklenmiş sayılmaktadır (Doğanay, 2007, s. 274).

Değer analizi yaklaşımının uygulanmasında ise bir takım basamaklar vardır. Bunlar sorunun öğrencilere sunulması yani öğrenciler açısından sorunun belirlenmesi, sorunun açıklanması, soruna ilişkin bilgi ve kanıtların toplanması ve kanıtların doğruluğunun değerlendirilmesi, olası çözüm yollarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi, alternatif çözüm yolları arasından seçim yapılması ve bu seçim doğrultusunda eylemde bulunma aşamaları şeklindedir (Kaymakcan ve Meydan, 2020, s. 179). Bunun yanında değer analizi sürecinin belirli adımları, kullanılan modele göre değişmektedir. Örneğin Hunt ve Medcalf (1968'den aktaran Thomas, 1992) değer analizi yaklaşımının her aşamasında değerlendirilmek üzere şu soruların yöneltilebileceğinden söz etmektedirler.

Kavram analizi

- Değerlendirilen nesnenin, olayın veya politikanın doğası nedir?
- Tanım hangi kriterlere göre değerlendirilecektir?

Sonuçlar

- Sorulardaki politikadan ne gibi sonuçlar beklenebilir?
- Bu konuda nasıl delil elde edilir?
- Sonuçların öngörülmesinde anlaşmazlık varsa, bu nasıl ele alınacaktır?

Sonuçların değerlendirilmesi

- Öngörülen sonuçlar arzu edilir mi değil mi?
- Sonuçlar hangi kriterlere göre değerlendirilecek?

Kriterlerin gerekçelendirilmesi

- Sonuçları değerlendirme kriterleri adil olabilir mi? Nasıl?
- Kriterler ve sonuçların değerlendirilmesi konusunda anlaşmazlık varsa, bu fark nasıl ele alınacaktır?
- Kriterlerin kullanımında tutarlılık var mı?

Bunun yanında Chadwick ve Meux (1971'den aktaran Bacanlı, 2006) öğretmenlere değer analizi yaklaşımı için aşağıda yer alan işlemleri tavsiye etmektedir;

1. Konunun seçimi,
2. Uygun kaynak, materyal ve atmosferin sağlanması,
3. Olumlu ve olumsuz ifadeleri listeleme ve dereceleme,
4. Sınıf tartışmaları,
5. Uygun/olası çözümleri formülleştirme,
6. Soru ve cevap zamanı,
7. Gözlem ve öneri zamanı,

Öte yandan bazı eleştirmenler (Hahn ve Avery, 1985), öğretmenlerin yeterli eğitim almadıkları sürece değerler analizi yaklaşımını benimsemelerinin zor olduğunu öne sürmektedir. Bunun yanında tüm öğrenciler için bu yaklaşımın kullanılmasında tüm bireylerin motive olamayacağı ve öğrencilerin bu yaklaşımı kullanma becerisine aynı oranda sahip olamayacaklarına yönelik düşünceler (Marsh and Stafford, 1988, s.163'den aktaran Ling ve Stephenson, 2005, s. 11) yaklaşıma yönelik yapılan eleştirilerdendir.

Bütüncül Değerler Eğitimi

Adil topluluk okulları

Bu fikir ilk defa Kohlberg'in öncülüğünde Wassermann, Fenton, Speicher-Dubin ve Mosher tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra Cambridge Küme Okulu, Scarsdale Alternatif Okulu ve Brookline Lisesinde fikrin ilk meyveleri alınmıştır (Oser, 2008, s. 203).

Kohlberg tarafından bu fikrin ortaya atılması kendisine ait olan ahlaki muhakeme yaklaşımının hayata aktarılması noktasında eksik kalabileceğine yönelik fikirleri ve ahlaki muhakeme süreçlerinin öğretmenler tarafından yanlış algılanarak faaliyetin bir telkin yaklaşımına doğru evrilebileceği riskini fark etmesiyle olmuştur. Bunun yanında o dönemki ABD okullarının yoğun anlamda bireyselliği ve bireysel başarıyı temele alan eğitim anlayışının toplum kültürüne zarar vermesine yönelik düşünceler de adil topluluk okullarının kurulmasında etkili olmuştur (Kaymakcan ve Meydan, 2020, s.184).

Adil topluluk okullarında her biri farklı yeniden çalışma stratejileri gerektiren ahlak ve toplum odaklı değerler, siyaset, sosyal ve sistematik meseleler, alanlarında kümelenen öğrencilerin kuralları çiğnemeleri, başkalarına yardım etmemeleri, uyuşturucu kullanmaları, akranlarına zarar vermeleri, ders çalışmak için motive olamamaları gibi durumlara dair kanıt ve hikâyelerle serüvenlerine başlamaktadır (Oser, 2008). Bu okulların düzenli yapılan toplantılarında öğrenciler, öğretmenler, personel ve müdürler, okuldaki iklimle ilgili konuları derinlemesine tartışmak ve demokratik olarak bir karara varabilmek için bir araya gelmektedirler. Öğrenciler okullarda sürekli olarak belirli davranışların, kuralların ve politikaların ve toplumlarının neden bir dizi kurallara ihtiyaç duyduğu hakkında düşünmeye davet edilir, böylece onların sosyal-duygusal ve ahlaki muhakeme yeterliliklerinin, sorumluluk duygularının ve birbirlerine karşı ilgilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir (Oser, Althof, & Higgins-D'Alessandro, 2008, s.396). Ayrıca bu okullarda sorumluluğu bulunan her üyenin (öğrenci, öğretmen, müdür, personel vb.) okulun adalet meseleleri ile ilgili tartışmalarda oy kullanma hakkına sahip bir katılımcı olduğu (McDonough, 2005) bilinmekle birlikte, ana hedefin odağını; ortak bir iyilik için birlikte çalışmanın gücünü tanıyan bir düşünme ve hareket etme biçimini bünyesinde barındıran öncelikle çocukların eğitilmesi, bunun yanında ailelerin, toplumun güçlendirilmesi ve böylece okulların daha güçlü hale doğru götürülebilmesi ve dolayısıyla çocukların daha da başarılı hale getirilmeye çalışılması oluşturmaktadır (Blank, Melaville, and Shah, 2003, s.10). Bu okullardaki ana hedef öğrencinin sürece dahil edilip sorumluluk alması olarak bilinmekle birlikte, onların sürece sürekli dahil edilmesinin altındaki yatan hedeflerin aşağıdakileri içerecek şekilde olması önemli bir gereklilik olarak görülmektedir (Oser, Althof, & Higgins-D'Alessandro, 2008);

- Yalnızca sınıfların değil, okullarının tamamı ile ilgili çözülmemiş gizli sorunlarını tespit etmek. Bu sorunlar, her bir öğrencinin ve bir bütün olarak toplumun hak ve ödevleriyle ilgilidir.
- Küçük danışma gruplarında kendi görüşlerini test etmek de dahil olmak üzere sorunlara ortak çözümler üretmek için bilinçli bir söyleme girmek.
- Gündem grubu, adalet komitesi veya özel görev güçleri gibi özel komitelere öğrenci ve öğretmen seçimi.
- Görev güçleri tarafından hazırlanan ve topluluk tarafından tartışılan konularda bilinçli seçmen olmak.
- Normları, kuralları ve politikaları ortaklaşa geliştirmek ve uygulamak.

Karakter eğitimi

Özellikle aile yapısındaki bozulmalar, yoksulluk, şiddet, aile baskısı, çeşitli toplumsal sorunlar, değerlerde yozlaşmaların meydana gelmesi, okulların daha çok bilgi aktarım merkezleri haline dönüşmesi, siyasi ve ekonomik belirsizlik ve çatışmaların artması gibi istenmeyen olayların görülüyor olması karakter eğitiminin dünyada zorunlu hale gelmesindeki etmenler olarak sıralanabilir (Ünal, 2019, s.45).

Karakter eğitimi, öğrencilerde temel etik değerlere uygun bir anlayış, bağlılık ve davranış eğilimi geliştirme süreci (Milson, 2001) olarak tanımlandığı gibi örtük ya da açık bir biçimde planlı ve programlı şekilde yetişen genç bireylere temel sayılabilecek insani değerlere yönelik duyarlılık oluşturma, onları bireylere kazandırma ve onların davranışa dönüşebilmesi için de yardımcı olmaya hazır olma çabasının adı olarak da bilinmektedir (Ekşi, 2003).

Genelde eğitim kurumlarındaki ahlaki yapının geliştirilmesi için çok yönlü etkinlikleri içeren çalışmaların uygulanması ile hayata geçen karakter eğitiminin uygulanmasında fazlaca stratejiler ve ilkeler belirlenmiştir. Lickona karakter eğitimi çerçevesinde uygulanabilecek olan bu stratejileri sınıfta uygulanabilecek stratejiler ve okulun genelinde uygulanabilecek stratejiler olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre okulun bütününde uygulanacak olan stratejiler sınıfın ötesine bakabilmek; okulda olumlu sayılabilecek manada bir ahlak kültürü oluşturabilmek ve okul, aile ve toplumun birlikte çalışabileceği bir alan oluşturabilmektir. Öğretmen bu manada okulun genelini kapsayacak etkinliklerle önce okulu öğrenciye tanıtmalı daha sonra da öğrencinin yakın çevresinden başlayarak ülkesi dışında bile neler olup bittiğine dair iyiyi ve kötüyü konu alan örnekleri ahlaki bir bakış açısıyla öğrencilere sunmalı ve öğrencilerde bu sunulanlara

ilişkin düşünce ve ilgilerin gelişmesine zemin hazırlamalıdır (Meydan, 2014, s.104). Curren, (2017) karakter eğitiminin iyi muhakemenin rol oynadığı gerçek erdemlerin yetiştirilmesine odaklanmışsa doğru yolda olduğundan bahsetmekte ve bu nedenle karakter eğitiminin gençlerin iyi muhakeme kazanmalarına ve buna göre kendilerini yönetmelerini sağlamaya (çocukları harekete geçmeden önce düşünmeye yönlendiren karakter eğitimi biçimleri vasıtasıyla) odaklanması gerektiğinin altını çizmektedir. Berkowitz (2011) ise karakter eğitiminden maksimum düzeyde başarılı olunması için en az iki merkezi yolla okul çapında bir odaklanmaya sahip olması gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre bunlardan birisi okulun özgün misyon ve vizyonunun temel bir yönü olması gerektiğidir. İkincisi ise okul çapında karakter eğitimi etkinlikleri ve uygulamalarıdır. Bu noktada Lickona, Schaps ve Lewis, (2007) etkili bir karakter eğitiminin oluşabilmesi için aşağıda yer alan temel hususlara özen gösterilmesi gerektiğinin altını çizmektedirler;

- İyi karakterin temeli olarak temel etik değerleri ve destekleyici performans değerlerini teşvik eder.
- Düşünme, hissetme ve davranışı içerecek şekilde “karakteri” kapsamlı bir şekilde tanımlar.
- Karakter gelişimine kapsamlı, kasıtlı ve proaktif bir yaklaşım kullanır.
- İlgili bir okul topluluğu oluşturur.
- Öğrencilere ahlaki eylem için fırsatlar sağlar.
- Tüm öğrencilere saygı duyan, karakterlerini geliştiren ve başarılı olmalarına yardımcı olan anlamlı ve zorlu bir akademik müfredat içerir.
- Öğrencilerin öz motivasyonunu geliştirmeye çalışır.
- Karakter eğitimi sorumluluğunu paylaşan ve öğrencilerin eğitimine rehberlik eden aynı temel değerlere bağlı kalmaya çalışan, öğrenen ve ahlaki bir topluluk olarak okul personelinin bir araya getirir.
- Karakter eğitimi içerisinde yer alan personellerin ve öğrencilerin ahlaki liderliği gereklidir.
- Aileleri ve topluluk üyelerini karakter oluşturma çabasına ortak olarak dahil eder.
- Okulun karakterini, okul personelinin karakter eğitimcisi olarak işleyişini ve öğrencilerin ne ölçüde iyi karakter sergilediğini değerlendirir.

Literatürde karakter eğitimi programlarının farklı yaklaşımlar temel alınarak oluşturulduğunu görmek mümkündür. Howard ve diğerleri (2004'den aktaran Winton, 2008) tarafından ana yaklaşımlar tanımlanarak karakter eğitimi bilişsel gelişimi temele alan yaklaşım, özen temelli yaklaşımı ve geleneksel yaklaşım olmak üzere üç yaklaşım üzerinden detaylandırmışlardır. Buna göre *geleneksel yaklaşım* en yaygın olan karakter eğitimi yaklaşımı olarak bilinir. Bu yaklaşımda davranış alışkanlıklarına öncelik verilir ve belirli karakter erdemlerinin açıkça öğretilmesi savunulur. Bahsi geçen erdemlerin “nesnel olarak iyi insan nitelikleri” olduğu iddia edilmektedir. Geleneksel yaklaşımla ilişkili öğretme ve öğrenme stratejileri arasında doğrudan öğretim, öğretmen modellemesi, ödüller, literatürdeki erdemli kahramanların vurgulanması ve istenen davranışların tekrardan uygulanması yer almaktadır. Yaklaşım statükoyu desteklediğinden dolayı eleştirilmektedir.

Bilişsel temelli yaklaşım Dewey, Kohlberg ve Piaget'in çalışmalarına dayanan çeşitli yaklaşımları içermektedir. Bu yaklaşım bireylerin deneyimine, gelişimsel süreçlerine ve eleştirel düşünebilmelerine vurgu yapmaktadır. Geleneksel yaklaşımdan farklı olarak bu yaklaşımın savunucuları değerlerin tanımlarının istikrarsız olduğuna ve bağlamlar arasında değişiklik gösterebileceğine inanmaktadırlar.

Son yaklaşım ise *özen temelli yaklaşımdır*. Bu yaklaşım sevecen ve şefkatli ilişkileri karakter gelişiminin temeli olarak görür ve ahlaki eylem ve akıl yürütme için uyarıcı ve temel olarak hareket eden bir kişi olan eğiticinin, öğrencinin duygu ve ihtiyaçlarına karşı sorumluluk duyulmasıyla süreç başlamakta ve öğrencinin gösterilen ilgiyle karşılık sunmasıyla süreç sona ermektedir. Bu yaklaşımın öneminden bahsedilirken hiçbir bireyin kendi eylemlerinin sorumluluğundan kaçamayacağı belirtilmekte ve aynı zamanda bunun gibi, onu üreten topluluğun da onun o kişi olmasındaki toplumsal sorumluluktan kaçamayacağı dile getirilmektedir. Yaklaşım ayrıca kalabalık sınıflardan ve sabit müfredattan ziyade daha esnetilebilir müfredatla ve daha az kişinin yer aldığı sınıflarda eğitim öğretimin devam etmesi gerektiğini daha fazla öğrenciye özenli davranabilmek adına savunmaktadır (Noddings, 2005).

Etkili Bir Değerler Eğitimi İçin Okullar ve Öğretmen

Hayat boyu öğrenme bakış açısıyla bakıldığında değerler eğitiminin insanın büyümesinde ve gelişmesinde farklı aşamalarda ve biçimlerde yer aldığı görülmektedir. Hayatın ilk yıllarında bireylerin yetişkin aile fertlerinden edindikleri değerler genel ölçüde örtük olarak edinilmektedir. Bu noktada ebeveynler ve diğer aile üyeleri, yetişmekte olan

bireylerin duygularını anlamalarına ve ifade etmelerine, başkalarıyla yaşamayı öğrenmelerine, doğru ve yanlış hakkında fikir geliştirmelerine ve güven, paylaşma, işbirliği ve başkalarına yardım etme gibi toplum yanlısı tutumlar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Halstead, 2007). Yukarıda değinildiği şekliyle önceden değerler eğitiminde en önemli yerlerin evler olduğu düşünölmekteyken artık bu ortamların yapmış oldukları faaliyetlerin üzerine eğitim kurumlarında ekstra çaba sarf edilmesi gerektiği bilimsel çevreler tarafından kabul gören bir durumdur (Cummings, 2009).

Eğitim kurumları öğrencilere değerleri kazandırmanın yanında değerleri ve bunların toplumsal hayatta somut olarak davranışa dönüştürölebilmesini müzakere edebilecekleri iletişimsel yeterlilik becerilerine ve sanatlarına teşvik etmeyi de amaçlayan mekânlar olarak işlevsel bir rol üstlenmiş durumdadırlar. Bunun yanında eğitim kurumlarında çok yönlü bir değerler eğitimi için bireylerin eylemlerine yön veren değerleri bilmek ve eleştirel düşünmek için gerekli olan güven ve öz yeterliliğinin geliştirilmesine de ortam sağlanmalıdır (Toomey, 2009, s.148).

Değerler eğitimindeki görevlerden biri çocuklara değerler eğitiminin içeriğini öğretmek, yani öğrencilere toplumda var olan ahlaki anlaşmayı anlatmaktır. Bu durum okulda hayata geçirilmeli ve öğretmen, uygar toplumun gerektirdiği ve öğrenciler tarafından içselleştirilmesi gereken, onların vicdanını oluşturması beklenen karakter özellikleri ve ahlaki tutumlar hakkında öğrencilere örnek sunmalı ve onları bilgilendirmelidir. Ayrıca öğretmen, öğrencileri insan olarak kabul etmede, dakik olmada, verdiği sözü tutmada vb. konularda mükemmel bir örnek olmalıdır (Zecha, 2007, s.56). Bunun yanında her haliyle rol model olan öğretmen kuşkusuz, öğrencilerin yaşamlarının bir parçası olması beklenen değerler eğitimi özelliklerini ya da değerlerini anlama ve uygulamada karşılaştıkları sorunları anlayabilmeli, öğrencilerin eksikliklerine karşı hoşgörölü olmalıdır (Sugirin, 2019).

Dünyanın hemen her yerinde değerler eğitiminin daha etkili nasıl yapılabilirliği konusu ilgili değerler eğiminden sorumlu kişi, kurum ve kuruluşların mesai harcadığı bir konu olmuştur. Bu konu ile ilgili çalışmalar yapan Avustralya hükümeti okullarda etkili bir değer eğitimi için;

1. Öğretimin amaçlarından biri olarak, öğrencinin özenli olmasını sağlamak, saygı duyan ve işbirliği değerlerini benimsemek,
2. Pratik yaparak, açık sözlü, okulun ve toplumun değerlerini benimseyen, tutarlı davranışlar sergilemek,

3. Ortaklaşa çalışarak ve okul hayatının bir parçası olarak personel, aileler ve okul toplumu arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek,
4. Öğrenim çevresinde öğrencileri desteklemek, onların kendi okullarını keşfetmelerini sağlamak, onların sahip olduğu değerlerin okulun ve toplumun değerleri olduğunu ifade etmek şeklinde bir takım amaçlar ortaya konmuştur (Australian Government Department of Education, Science and Training, 2005, s. 5; Ulusoy, 2007, s. 44).

Bunun yanında hükümet (Australian Government Department of Education, Science and Training, 2006, s. 56) değerler eğitimin daha nasıl verimli hale getirilebileceği ile ilgili de eylemler ortaya koymuş ve değerler eğitimi çalışmalarının daha verimli olması için önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlar;

1. Öğrenciler hakkında temel bilgilerin toplanması ve bunlardan haberdar olunması,
2. Öğrencileri bilinçli bir biçimde tanımak ve öğrencilerin birbirlerini ve öğretmenlerini tanımalarına imkân sağlayarak özellikle öğretmenlerini tanımalarında davetkâr olmak,
3. Etkileşim kurabilmek için sınıf normlarını tartışmaya açmak,
4. Daha önceden kabul gören sınıf normlarına bakarak, onları destekleyen değerleri belirlemek,
5. İlişkisel öğrenme yapılarını sınıfta kullanmak,
6. Sınıf toplantılarına yer vermek ve bunların düzenlenmesini kolay hale getirmek,
7. Sürekliliği olacak şekilde kısa aralıklarla iletişim halinde olmak,
8. Açıkça ve etkin bir biçimde aktif dinleme becerilerini geliştirmek,
9. Kazandırılmak istenen değerler açısından zengin içeriğe sahip olan materyalleri (kitap, görsel-işitsel araç, edebi ürünler) kullanmak,
10. Ahlaki ikilemleri içeren gerçek yaşantılara uygun durumlar oluşturmak ve bunlar üzerine sınıf tartışmaları, küçük tartışma grupları ve düşünceler için fırsatlar sunmak,
11. Sosyal davranışları uygulamak ve bunlara yönelik senaryolar hazırlamak,
12. İşbirlikçi grup etkinlikleri aracılığıyla açık bir eğitim vermek,
13. Farklı gruplar içerisinde işbirlikçi grup çalışmaları için birden fazla fırsat sağlamak,
14. Öğrenciler ile toplumun bağlantılarının karşılıklı geliştirilmesine çeşitli projeler aracılığıyla yardım etmek,

15. Toplum için önemli sayılabilecek tarihlerden yararlanarak sosyal değerleri güçlendirmek,
16. Sözsüz iletişimin ve kültürel farklılıkların bilincinde olmak,
17. Toplum tarafından kabul görmüş değerleri vurgulamak için duruma bağlı fırsatlardan yararlanmak.

Bütün bunların yanında yetkili merciler tarafından oluşturulan derslerin öğretim programlarının da değerler eğitimi bağlamında özenli bir şekilde sunulması gerekmektedir. Değerler eğitimi ile ilgili müfredat içeriğinin öğrencilerin deneyimlerine, aşamalarına ve öğrenme stillerine ve kültürel ortama uygun olması önemli görülmektedir. Ayrıca programlara konu olan değerler eğitimi öğrencileri motive etmeli, onların ilgi ve merakını uyandırmalı ve kişisel deneyimleri dikkate alınarak oluşturulmalıdır (Cooper, Burman, Ling, Razdevsek-Pucko, and Stephenson, 2005).

Eğitim sistemlerinin genel amaçlarında yer alan değerlerin öğrenciler tarafından kazanılıp kazanılmadığının test edilmesi sorunsalı kolayca aşılamayan bir durum olarak hâlâ karşımızda durmaktadır. Okullarda bilişsel davranışlara ulaşılma düzeyleri sürekli kontrol edilirken duyuşsal davranışların ölçülebilmesi bilişsel davranışlar kadar sürekli ve sistemli olamamaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin değerlere ulaşma düzeyleri ve eğitim kurumlarının bu kazandırma faaliyetlerindeki yetkinlikleri ortaya çıkarılamamaktadır (Akbaş, 2007, s.676). Bu durumun tersine çevirilebilmesi için yapılacak eğitimsel çalışmaların hem değerler eğitiminin genç kuşaklara etkili bir biçimde kazandırılmasında hem de eğitim kurumlarının faaliyetlerdeki başarı durumlarının belirlenmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Ülkelerin benimsedikleri felsefi yaklaşımlar, eğitimsel paradigmlar ve bunlardan kaynaklı temel alınan eğitimsel uygulamalardaki farklılıklar neticesinde karakter eğitimi, ahlak eğitimi, vatandaşlık eğitimi, dini eğitim, sosyal sorumluluk eğitimi vb. gibi tanımlamalarla anılır olan değerler eğitimi, gün geçtikçe ihtiyaç duyulan, insanlığın zor zamanlar yaşamasıyla da bu ihtiyacın artacağı bir yöne doğru evrilmektedir.

Temellerinin insanlığın ortaya çıkmasıyla beraber şekillendiğine inanılan değerler eğitimi ile ilgili geçmişten günümüze yetkin kişi ve kurumların varlığı bilinse de günümüz modern eğitim anlayışı, değerler eğitiminde ailenin, çevrenin, dini kurum ve kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının payını saymakla birlikte bu işte en yetkin kurumlar olarak okulları göstermektedirler.

Okullar geçmişten günümüze doğru çeşitli felsefi temellerden kaynaklı farklı değerler eğitimi yaklaşımlarının benimsendiği ve onlara uygun olarak faaliyetlerin yapıldığı mekanlar olsa da genel amaç düşünüldüğünde aslında geçmişten beri süregelen bu farklılıkların insanın ve toplumun iyiliğe sevk edilmesi noktasında aynı kaynaktan beslendiklerini söylemek yanlış olmaz.

Günümüz eğitim kurumlarının var olan birçok sorumluluğunun yanında, toplumların kaderlerine etki edebilecek olan değerler eğitiminin sağlıklı ve verimli bir şekilde yapılmasını sağlamak adına ciddi görevleri de bulunmaktadır. Kurumların bu görevlerini tek başlarına yerine getirmeleri elbette beklenemez. Kurum kültürü içerisinde yer alan tüm paydaşların değerler eğitimi üstüne düşen görev ve sorumlulukları eksiksiz yerine getirmesi ve bunların toplumu oluşturan paydaşlar tarafından desteklenmesi şüphesiz bütün toplumların arzusu olan istedik değerler eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Afdal, G. (2007). Ahlâk eğitiminin analizi: Bir tipoloji. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu* içinde. İstanbul: DEM. (ss. 333-353).
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. Kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akbaş, O. (2007). Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının (değerlerinin) ilköğretim 8. Sınıf öğrencilerinde gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu* içinde, İstanbul: DEM. (ss. 673-695).
- Akbaş, O. (2008). Sosyal bilgilerde değerler ve öğretimi, B. Tay ve A. Öcal (Ed.), *Özel öğretim yöntemleri ile sosyal bilgiler öğretimi* içinde, Ankara: Pegem. (ss.335-360).
- Akyüz, Y. (2021). *Türk eğitim tarihi* (Göz. Geç. 34. Baskı), Ankara: Pegem.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ders kitabı örneği, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, 55-87.
- Aral, D. (2008). *Milli Eğitim Bakanlığı'nun hazırladığı 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan değerler üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Australian Government Department of Education, Science and Training. (2005). *National framework for values education in australian schools (Online version)*. http://www.curriculum.edu.au/verve/_resources/framework_pdf_version_for_the_web.pdf adresinden edinilmiştir.

- Australian Government Department of Education, Science and Training. (2006). *Implementing the national framework for values education in Australian schools, final report. (online version)*. http://www.curriculum.edu.au/verve/_resources/VEGPS1_FINAL_REPORT_081106.pdf adresinden edinilmiştir.
- Aydın, M. Z. ve Akyol-Gürler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi, yöntemler- teknikler- kaynaklar*. Ankara: Nobel.
- Bacanlı, H. (2006). *Duyuşsal davranış eğitimi*. (3. Baskı). Ankara: Nobel.
- Berkowitz, M. W. (2011). What works in values education, *International Journal of Educational Research*, 50, 153–158.
- Blank, M. J., Melaville, A., & Shah, B. P. (2003). *Making the Difference: Research and Practice in Community Schools*. Coalition for Community Schools, Institute for Educational Leadership, 1001 Connecticut Avenue, NW, Suite 310, Washington, DC.
- Cooper, M., Burman, E., Ling, L., Razdevsek-Pucko, C. and Stephenson, J. (2005). Practical strategies in values education, J. Stephenson, L. Ling, E. Burman and M. Cooper (Eds.), *Values in education*, London and New York: Routledge.
- Cummings, W. K. (2009). Globalization, social capital, and values: The case of the Pacific basin, J. Zajda and H. Daun (Eds.), *Global Values Education: Teaching Democracy and Peace*, Dordrecht Heidelberg London New York: Springer.
- Curren, R. (2017). Why character education? *Impact -Philosophical perspectives on education policy*, 24, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/2048-416X.2017.12004.x> adresinden edinilmiştir.
- Çalışkan, H. ve Öntaş, T. (2020). Biyografilerle değerler eğitimi, H. Çalışkan ve T. Öntaş (Ed.), *Değerlerimizle değerliyiz biyografilerle değerler eğitimi el kitabı içinde* (2. Baskı), Ankara: Pegem. (ss.1-18).
- Çalışkan, H. ve Yıldırım, Y. (2022). *Okul dışı ortamlarda değerler eğitimi*, Ankara: Pegem.
- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: Ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-77.
- Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: Amaç, işlev ve içerik, *Değerler Eğitim Dergisi*, 6(15), 69-88.
- Doğanay, A. (2007). Değerler eğitimi. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım*. (3.Baskı). Ankara: Pegem A. ss.255-286.
- Doğanay, A. ve Sarı, M. (2004). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerine temel demokratik değerlerin kazandırılma düzeyi ve bu değerlerin kazandırılması sürecinde açık ve örtük programın etkilerinin karşılaştırılması, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 39, 356-383.
- Ekşi, H. (2003). Temel insanî değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 79-96.
- Ekşi, H. ve Katılmış, A. (2011). *Karakter eğitimi el kitabı*. Ankara: Nobel.
- Ekşi, H. ve Katılmış, A. (2020). Kavramsal çerçeve: Temel kavramlar, H. Ekşi ve A. Katılmış (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi içinde*, Ankara: Pegem. (ss.1-25).

- Freakley, M., Burgh, G. and MacSporrán, L. T. (2008). Values education in schools: A resource book for student Inquiry, Camberwell, VIC, Australia: ACER Press.
- Glaser, B. & Kirschenbaum, H. (1980). Using values clarification in counseling settings. *The Personal and Guidance Journal*, 58(9), 569-574.
- Halstead, M. (2007). Foreword, D. N. Aspin and J. D. Chapman (Eds.), *Values education and lifelong learning principles, policies, programmes*, Dordrecht: Springer.
- Huitt, W. (2004). Values *Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University. <http://www.edpsycinteractive.org/topics/affsys/values.html>, adresinden edinilmiştir.
- Kale, N. (2007). Nasıl bir değerler eğitimi, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu* içinde, İstanbul: DEM. ss. 313-322.
- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebi eserlerin kullanımı. *Turkish Studies*, 6(1), 1439-1454.
- Katılmış, A. (2010). *Sosyal bilgiler derslerindeki bazı değerlerin kazandırılmasına yönelik bir karakter eğitimi programının geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, F. (2020). Türk kültüründe Değer eğitimi, G. Izgar ve B. Dilmaç (Ed). *Değerler eğitimi-Kavram, ilke ve yaklaşımlar* içinde, Ankara: Pegem. (ss.249-274).
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2020). *Ahlak değerler ve eğitimi* (3. Basım), İstanbul: Dem.
- Kirschenbaum, H. (2000). From values clarification to character education: A personal journey, *Journal of humanistic Counseling*, 39(1), 4-20.
- Kristjánsson, K. (2006). Emulation and the use of role models in moral education. *Journal of Moral Education*, 35(1), 37-49.
- Kupchenko, I. and Parsons, J. (1987). Ways of teaching values: An outline of six values approaches, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED288806.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Küçük-Turgut, B. (2020). Değerler eğitimi yaklaşım ve uygulamaları, H. Ekşi ve A. Katılmış (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi* içinde, Ankara: Pegem. (ss.95-114).
- Leming, J. S. (1997). Whither goes character education? Objectives, pedagogy, and research in education programs. *The Journal of Education*, 179(2), 11-34.
- Lickona, T. (1977). *An integrated approach to moral, value, and civic education with adolescents: An analysis of current theory and practice and recommendations for program implementation*. The adolescent Education commission New Jersey Department of Education. ERIC Document. No: ED137194.
- Lickona, T., Schaps, E., Lewis, C. (2007). *CEP's eleven principles of effective character education*, Washington: Character Education Partnership.
- Ling, L. ve Stephenson, J. (2005). Introduction and theoretical perspectives, J. Stephenson, L. Ling, E. Burman and M. Cooper (Eds.), *Values in education*, New York and London: Routledge. (pp.3-20).
- McDonough, G. P. (2005). Moral maturity and autonomy: Appreciating the significance of Lawrence Kohlberg's Just Community, *Journal of Moral Education*, 34(2), pp. 199-213.

- Merey, Z. ve Kaymakçı, S. (2018). Millî Eğitim Şûraları'nda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimine ilişkin alınan kararların değerlendirilmesi, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 819-854.
- Meydan, H. (2014). Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-108.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve klavuzu (6-7. Sınıflar)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB], (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Milson, A. J. (2001). Teacher efficacy and character education, <https://eric.ed.gov/?id=ED454212> adresinden edinilmiştir.
- Naylor, D. T. & R. A. Diem (1987). *Elementary and Middle School Social Studies*. New York: Random House.
- Noddings, N. (2005) *Caring in education*, <https://www.uvm.edu/~rgriffin/NoddingsCaring.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Oser, F. K. (2008). Toward a theory of the just community approach *effects of collective moral, civic, and social education*, L. Nucci, D. Narvaez and T. Krettenauer (Eds.) *Handbook of moral and character education* (2nd Edition), New York and London: Routledge. (pp.198-222).
- Oser, F. K., Althof, W., and Higgins-D'Alessandro, A. (2008). The Just Community approach to moral education: system change or individual change?, *Journal of Moral Education*, 37(3),pp. 395-415.
- Öztürk, M. ve Çığır-Dikyol, D. (2013). Antik Yunan tragedyasında değerler eğitime dair izler, *Turkish Studies*, 8(12), 323-334.
- Robb, B. (1998). What is values education - and so what? *The Journal of Values Education*, 1, 1-11.
- Sezer, T. (2008). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde sorumluluk değerinin öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sugirin, S. (2019). Role models in language acquisition and character education, E. Retnowati, A. Ghufon, Marzuki, Kasiyan, A. C. Pierawan & Ashadi (Eds.), *Character education for 21st century global citizens*, London and New York: Routledge.
- Superka, D.P., Ahrens, C., Hedstrom, J.E., Ford, L.J. & Johnson, P.L. (1976). Values education sourcebook: conceptual approaches, material analyses, and an annotated bibliography. Colorado: Social Science Education Consortuim, ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED118465.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Tahiroğlu, M. (2011). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde doğa sevgisi, temizlik ve sağlıklı olma değerlerinin öğretimi ve değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T. ve etin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen evre eğitimi etkinliğinin, ilköğretim 7. sınıf ğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:30, 231-248.
- Thomas, R.S. (1992). Values education discourse: A classification of exemplars. Unpublished Doctor's thesis, University of Maryland College Park, USA.
- Toomey, R. (2009). The double helix and its implications for the professional lifelong learning of teachers, T. Lovat and R. Toomey (Eds.), *Values education and quality teaching*, Science+Business Media B.V.: Springer.
- Ulusoy, K. (2007). *Lise tarih programında yer alan geleneksel ve demokratik değerlere yönelik ğrenci tutumlarının ve görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ulusoy, K. (2017). Hayat bilgisi dersinde değerler ve değerler eğitimi, B. Tay (Ed.), *Etkinlik rnekleriyle hayat bilgisi ğretimi* içinde Ankara: Pegem. (ss. 323-251).
- Ulusoy, K. (2021). *Karakter, değerler ve ahlak eğitimi* (2. Baskı), Ankara: Pegem.
- nal, F. (2019). Karakter gelişiminde ve eğitiminde aile, evre ve okul, V. Aktepe ve M. Gündüz (Ed.), *Karakter ve değer eğitimi* içinde, Ankara: Pegem. (ss. 45-64).
- Veugelers, W. and Vedder, P. (2003) Values in teaching, *Teachers and Teaching*, 9(4), 377-389.
- Winton, S.(2008). Character education: Implications for critical democracy, *International Critical Childhood Policy Studies*,1(1), 42-63.
- Yaylacı, A. F. (2020). Değerlere dayalı okul ve yönetimin imkânı, S. Z. Genç ve A. Beldağ (Ed.), *Karakter ve Değer Eğitimi-Farklı bakışlar örnek etkinlikler* (2. Baskı). içinde, Ankara: Pegem. (ss.113-132).
- Yılmaz, F. (2017). Karakter eğitimi ve karakter eğitimi programları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 234-257.
- Zecha, G. (2007). Opening the road to values education, D. N. Aspin and J. D. Chapman (Eds.), *Values education and lifelong learning principles, policies, programmes*, Dordrecht: Springer.

DEĞER ve SİYASET İLİŞKİSİ

*Recep Batu GÜNÖR**

Giriş

İnsan yaşamını yönlendiren asli niteliklerden biri olan değer kavramı, bu öneminden ötürü farklı disiplinlerin ilgi merkezine oturmuştur. İnsanın sadece bireysel özelliklerini belirlemesinin yanında toplumsal veya siyasal tutumlarını belirleme potansiyeli olan değer veya değerler sayesinde insanlar kendilerini belirleyebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında değer veya değerler olmaksızın yaşamın anlaşılması ve anlatılması mümkün değil gözükmektedir. Bu nedenle insan ve değer ilişkisi farklı disiplinler tarafından ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Değer kavramı ile ilgili olarak farklı disiplinlerin farklı tanımları, evrensel ve herkes tarafından kabul edilen bir değer tanımı ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Düşünce tarihine bakıldığında pek çok düşünürün bu kavram üzerinde farklı fikirler ortaya attığı görülmektedir. Antik dönemden itibaren her farklı dönemde değer kavramına filozoflar farklı anlamlar yüklemişlerdir. Dolayısıyla “değer” kavramı, her ne kadar farklı disiplinler tarafından ele alınıp farklı yorumlanmış olsa da, esasen felsefi bir kavramdır.

Değer Nedir?

En genel anlamıyla değer, kabul edilen, istenen, faydalı olan ya da ilgi duyulan şeyin niteliğidir. İnsan onun sayesinde varlık ya da olguya yönelir ve ona ulaşmak ister. İnsan eylemleriyle ilişkili olan pratik alanda ortaya çıkan değeri bazı düşünürler insan ve diğer varlık alanı arasında gerçekleşen bir anlam dünyası olarak yorumlamışlardır (Gökalp, 2021: 7). Felsefe sözlüğünde ise değer, olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve eylemleri olan özneye ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır; öznenin, olana, olguya yüklediği nitelik (Cevizci, 2005, 199) şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre değer; bir bireyin genelleştirilmiş bir yaşam koşuludur, kendini iyi hissetmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Van Deth, Scarbrough, 1995; 23). Yine değerler, özgürlük, sadakat veya gelenek gibi, insanların sürdürmek için

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

çabaladıkları veya hedefledikleri arzu edilen son durum (Malle, Dickert, 2007; 1011) şeklinde de tanımlanabilir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan insan yargılarının ve içinde değerlendirme olan önermelerinin ölçütü buna göre değerlerdir. Başka bir deyişle insan, ya kendi sahip olduğu değer sistemine göre ya da toplumun geneli tarafından kabul gören değer ölçütüne göre değer yargılarında bulunur. Dolayısıyla insan, kendisi sevmese veya istemese de içinde bulunduğu toplumun, kültürün ve siyasal yapının değerlerine göre eylemde bulunur. İnsan yaşamına anlam katan değerler hakkında felsefe tarihinde birbirinden oldukça farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Değerler; “teorik, ekonomik, politik, sosyal, dini ve estetik değerler” (Tsirogianni, Gaskell, 2011; 443) şeklinde sınıflandırıldığı gibi sadece “ulusal ve evrensel değerler” (Keskin, 2016; 1492) şeklinde de sınıflandırılmıştır. Başka bir sınıflandırmaya göre değerler “duyusal, vital, tinsel ve dinsel değerler” (Pieper, 2012; 202) şeklinde de sınıflandırılabilir. Görüldüğü gibi değer hakkında genel geçer bir tanım olmadığı gibi, değerlerin nasıl ayrılacağı veya sınıflandırılacağına dair de evrensel bir ayırım yoktur. Felsefe tarihine bakıldığında ise genellikle kabul edilen ayırımın değerlerin ahlaki, estetik, siyasi ve dini değerler şeklindeki ayırım olduğu iddia edilebilir.

Değer kavramı ile ilgili olarak öncelikle etik veya psikoloji gibi disiplinler akla gelse de değerlerin toplumsal hayatta nasıl bir şekil aldığı konusu özellikle siyaset açısından değerlerin mahiyetini sorgulamayı gerektirmektedir. Başka bir deyişle siyaset ve değer ilişkisi, hem insan için hem de toplum için büyük bir önem arz etmektedir. Bunun nedeni aslında siyaset kavramının insan için ne anlama geldiğinin tam olarak anlaşılmasındadır. Bilimin ve teknolojinin kontrol edilemez bir yükselişinin yaşandığı çağdaş dünya, aynı zamanda siyaset kavramının da değersizleştirildiği bir dünyadır. Demokrasi, insan hakları, özgürlük vb. kavramlar yaygınlaştıkça insanlar artık siyasete gerek kalmadığını düşünmüşler ve böylelikle de bu kavramın içeriğini boşaltmaya başlamışlardır. Bu durum muhtemelen bilmeden yapılmasına rağmen etkili olmuş ve insanların zihninde olumsuz bir siyaset algısı yerleşmiştir. Buna örnek olarak “apolitik” adı verilen bir kavram ortaya atılmış, doğduğu andan itibaren politik bir sürecin içinde kalan insanın, bu politik süreçten bağımsız olabileceği iddia edilmiştir. Özünde yanlış olan bu önermenin tam olarak yanlışlanabilmesi için siyasetin ne anlama geldiğinin anlaşılması gerekmektedir.

Siyaset Nedir?

Kendisinden çok önce yerleşmiş bir ilişkiler ağına doğan insanın hayatı, toplumsal çevresiyle kurduğu sosyal, ekonomik, kültürel, psikolojik, tarihsel ve siyasal boyutları bulunan ilişkiler ağlarında geçer. Çevresindekilerle her zaman etkileşim içinde bulunan insan, bu etkileşim sayesinde çevresindeki olup bitenlerden etkilenir ve olup bitenleri etkilemeye çalışır. İnsanın kurmuş olduğu ilişkiler ve gerçekleştirmiş olduğu etkileşimler, esasında siyasal kimliktedirler. İnsan bu ilişkilerin farkında olsun veya olmasın her toplumsal yapı için bir siyaset gerçeği vardır ve bunun dışında kalınması da mümkün değildir.

Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Heywood, 2022: 22). Günlük dilde farklı anlamlarda kullanılan siyaset kelimesi, Arapçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamlarına gelen “siyasa” veya “seyis” kelimesi, toplumların yönetimi anlamında kullanılmış ve insanları yönetme sanatını ifade etmiştir. Batı düşüncesinde siyaset kelimesinin yerine kullanılan “politika” terimi, özellikle Antik dönem Yunan site devletlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu dönemde görülen site veya polis adını alan yerleşimlerde yaşayan insanlar, aralarındaki sınıf farklılıkları bir kenara bırakıldığında, tüm kararları birlikte alarak insanların ne yapmaları gerektiğine karar veriyorlardı. Burada tabii ki doğrudan demokrasi adı verilen sistemin de etkisini göz ardı etmemek gereklidir. Antik dönem site devletlerinin/polislerin genel özelliklerinden birisi, insanın bireysel tarafından ziyade toplumsal tarafını ön plana çıkarmak ve bir arada yaşamının yollarını bulabilmektir. Buna göre de politika kelimesi, siyaset teriminden biraz daha farklı bir anlamda, iktidar, yönetim ilişkileri gibi anlamlara gelerek, hayatın sadece bir kısmını değil de tamamını kapsayacak bir değer kazanmaktadır.

Daha önceden değinildiği gibi siyaset genellikle olumsuz bir değer şeklinde düşünülür. Bunun nedeni siyaset kelimesinin özellikle çağdaş insan için olumsuzlukları, sıkıntıları, kargaşayı ve hatta şiddeti hatırlatması, ayrıca yine bu insan için aldatma, kandırma, manipülasyon ve yalana ilişkin imgeleri çağrıştırmasıdır. “Çok siyasi bir davranış” gibi bir cümle, söylendiği kişi için olumsuz bazı değer yargıları barındırmaktadır. Oysa siyaset, bir olgu olarak, hayatın tam ortasında yer alan bir kavramdır ve insanın toplumsal hayattaki tüm belirlenimleri bu kavrama bağlıdır. Dolayısıyla özellikle çağdaş dünyada sıklıkla dile getirilen “olumsuz bir değer olarak siyaset” önermesi çok da tutarlı görülmemektedir.

Çağdaş dünyada neredeyse herkesin önemli toplumsal değerler olarak gördükleri demokrasi, özgürlük, adalet, eşitlik vb. değerler, aynı zamanda siyasi değerlerdir. Bunun nedeni, bu değerlerin siyaset sayesinde uygulanabilir olmasından kaynaklanır. Başka bir deyişle tüm bu değerler teoride ne kadar iyi ve arzu edilebilir olurlarsa olsunlar, pratik hayatta uygulanmadıkları takdirde anlamlı değillerdir. İşte bu değerleri pratikte anlamlı hale getiren de siyasetin kendisidir. Tabii ki değerler ile insan yaşamı arasındaki ilişkinin önemli basamaklarından birisi ve belki de en önemlisi ise değerlerin insan eylemlerini sınıflandırmak için bir ölçü olarak kullanılmasıdır. Değerler, eylemleri iyi-kötü, suçlu-suçsuz, güzel-çirkin, haklı-haksız, adaletli-adaletsiz vb. biçimlerde sınıflandırmamızı sağlarlar. Eğer bir değerler sistemi olmasaydı, bütün eylemler ahlaki açıdan eşit olurdu (Gündoğan, 2002; 258). Gündelik hayatta sıklıkla kullandığımız “çok adil bir cezaydı” veya “insanın temel hakkı ifade özgürlüğüdür” şeklindeki tüm önermeler, siyaset sayesinde anlamlı ve mümkün olabilmişlerdir.

Siyaset ile değer arasında olduğu iddia edilen bu olumsuz boyutun en büyük nedenlerinden bir tanesi, Antik Dönemde ve Ortaçağ düşüncesinde görülen etik ile politik olanın özdeşliği ilkesinin, modern dönemde ortadan kalmasıdır. Başka bir deyişle Antik dönem ve Ortaçağ düşüncelerinde iyi ile politik olan özdeştir ve aynı amaca hizmet ederler. Toplum halinde yaşayan insanların hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda yapmaları gereken vazifeleri vardır ve bu vazifeleri yerine getirdiklerinde hem iyiyi yapmış olurlar hem de ideal bir siyasi düzende yaşamış olurlar. Yani bu dönemlerde siyasetin de etiğin de amacı aynıdır ki bu amaç “erdemli” olmaktır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre siyaset, gerek toplum gerekse insan için ideal bir düzeni amaçlar. Bu amaç da hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda erdemli olmaktır. Antik dönemde etik ile politik olanın özdeşliğini ve dolayısıyla da siyasetin kendi içinde bir değer taşıdığını ilke defa sistematik olarak ortaya atan filozof Sokrates olmuştur.

Sokrates

Antik Dönem felsefesinin önemli isimlerinden olan Sokrates (M.Ö.470-399), erdemli yaşamak ve değer arasında ilişki kurarak bu ilişkiyi sistematik bir şekilde açıklamaya çalışan ilk filozoftur. “Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez” şeklindeki ünlü ilkesi ile felsefesine başlayan Sokrates, her insanın özellikle yaşamını yani neden ve nasıl yaşaması gerektiğini sorgulaması gerektiğini iddia eder. Bunun neticesinde de insan, “kendini bil” şeklindeki ikinci önermeye ulaşacaktır. Düşünüme göre, bilmek, var olan, ulaşılması mümkün olan doğru bir

bilgiye yani ahlâkın temel ilkesi olan iyinin bilgisine ulaşma eylemidir. Bilme eylemi ile insan aklı, genel geçer, doğru ve ahlâkın temel ilkesi olan iyinin bilgisine ulaşabilir. İnsan, bilgisini arttırdıkça kötülükten uzaklaşır, erdemli bir varlık olur. Erdem aynı zamanda insanın kendini bilmesidir. Yani kendini tanıması, insan olmasının gereğini kavraması ve anlamasıdır Gökalp, 2021: 9). Sokrates'e göre kendini bilmek insana bir amaç yükler. Bu amaç kendini bilme eylemindeki teorik ve pratik boyutun gerçekleştirilmesidir. Bu bir değerdir ve bir değer olan erdemle bağlantılı olarak gerçekleşir. Böylesi bir değer ise bireysel bir şekilde değil de toplumsal açıdan gerçekleştirilebilir. Yani Sokrates için bazı insanların erdemli olması değil, toplumdaki herkesin erdemli olması ve erdemli yaşamının mümkün olduğu bir siyasal sistemin var olması gereklidir. Dolayısıyla da Sokrates'e göre siyaset ile değer arasında bir ilişkiden bahsedilebilir.

Platon

Hocası Sokrates'in bu görüşlerini daha da ileriye taşıyan Platon (M.Ö.427-347), değerleri iyi ideası ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Platon, değer kavramına çok önem vermiş bir düşünür olarak değerlerin varlığını sorgulamış ve bu problemi idealizm düşüncesine göre çözmeye çalışmıştır. Siyaset ile ilgili olarak günümüzde bile tartışılan pek çok konuyu ele alan düşünür, daha önceden bahsedilen etik ve politik olanın özdeşliği ilkesine göre değer ve erdem arasında bir eşitlik geliştirmiştir. Platon, insan ile toplum/devlet arsında bir paralellik kurarak hem insanın hem de toplumu ve devleti oluşturan sınıfların eylemlerini şekillendirecek bir erdem ilkesini savunmuştur. Organizmacı toplum görüşü olarak da adlandırılabilen bu görüşe göre, nasıl insanın sahip olduğu değerler var ise insanların oluşturduğu devletin de değerleri ve bu değerleri gerçekleştirmesi için üzerine düşen erdemleri vardır. Ölçülülük, cesaret, bilgelik ve adalet erdemleri aynı zamanda bir değer olarak görülmeli ve her birey bu erdemleri gerçekleştirmeli yani bu değerlere ulaşmayı amaçlayan eylemlerde bulunmalıdır.

Platon, siyaset ile ilişkili görüşlerine öncelikle “işbölümü” düşüncesi ile başlar. Ona göre insanlar, yaşamlarını devam ettirebilmek için işbölümü yapmak zorunda olan varlıklardır. Bunun nedeni ise insanın tek başına yapacağı işlerin sınırlı olmasıdır. Yani düşünürü göre insanların toplumları oluşturmaları “doğal” bir süreçtir. Bu görüş, daha sonra Aristoteles'in insanı siyasal bir varlık olarak tanımlaması ile paralel bir görüştür. Her iki düşünür de bu önermeleri ile insanın doğal olarak diğer insanlarla etkileşime girdiklerini iddia ederler. Bu önermenin önemi, insanların doğal bir şekilde diğer insanlarla etkileşime geçtiklerinde, bu

etkileşimin hangi kurallara göre belirleneceği probleminin ortaya çıkmasıdır. Yani siyasetin nasıl kurulacağı ve nasıl ilerleyeceği konusu, bu filozoflar tarafından tartışılmıştır.

Platon'a göre nasıl ki insanların diğer insanlarla işbölümü yapmaları doğal bir süreç ise, siyasetin temel kavramı olan iktidar da doğal bir süreçtir. Başka bir deyişle düşünürü göre iktidar, yöneten ve yönetilen ayrımının olması ve nihayetinde de devlet, doğal bir süreçtir. İnsanlar bu doğal süreç içine doğarlar ve bu doğal yapıyı çoğu zaman sorgulamazlar bile. Buna göre insanlar için siyaset kavramı, hayatın içinde kendiliğinden gelişen ve şekillenen bir yapıdadır. Bu bakış açısı Platon ve Aristoteles'i insanın da doğal olarak toplumsal-politik bir varlık olduğu ve iyi bir hayatı, mutluluğu ancak toplum veya site içinde elde edebileceği yönündeki ünlü görüşlerine (Arslan, 2006: 397) götürür. Sokratesçi bir etki ile insana bu siyasal sistem içinde bazı görevler yükleyen Platon, insanın mutlu olabilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için yapması gereken bazı ödevleri olduğunu iddia eder.

Bu görevler, Platon'un düşüncesinde siyasal değerlerin ortaya çıktığı yerdir. Öncelikle Platon, en yüksek değeri "iyi" olarak tanımlar ve bu değer altından bile değerli (Platon, 2002: 138) olduğunu söyler. Bu iyiye ulaşmanın yolu ise siyasal anlamda farklı sınıflarda olan insanların, kendi sınıfına ait erdemleri yapmalarıdır. Düşünürü göre insan ruhu üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Her insanın ruhunda maddi, soylu ve bilgelik istekleri vardır. Bunlar da sırasıyla iştaha, yüreğe ve akla denk gelmektedir.

Platon, tıpkı insan bedenindeki üçlü tasnif gibi kendi savunmuş olduğu ideal devleti, üç temel meslek grubuna yani hiyerarşik bir toplumsal zemine yerleştirir. Buna göre Platon'un ideal devletinde üretim, koruma ve yönetim işlerini yapmak üzere üç farklı sınıf vardır. Bu üç sınıf üreticiler, koruyucular ve yöneticilerdir. Değer açısından bakıldığında bu üç farklı sınıfın üç farklı erdeme ve dolayısıyla da değere sahip olduğu görülmektedir. Hiyerarşik olarak en altta bulunan üreticiler (işçiler, köylüler) sınıfının erdemi ölçülülüktür. Koruyucular sınıfının erdemi ise cesarettir. Hiyerarşik olarak en üstte yer alan yöneticiler sınıfındakiler, bilginin peşinde koşan filozoflardır ki bu sınıfın erdemi ise bilgeliktir. Platon, sert çizgilerle ayırdığı bu sınıftaki insanların istisnasız biçimde erdemlerini gerçekleştirdiği zaman devletin en yüce erdeminin yani adaletin gerçekleşeceğini iddia eder. Platon, ideal devlet düzenini anlattığı "devlet" adlı eserinde iyinin ve özgürlüğün (Platon, 2002: 230) en üst değer olduğuna zaman zaman değinse de nihayetinde adaletin bir devlet için ulaşılabilecek en üstün değer olduğunu söyler (Platon, 2002: 244).

Platon düşüncesinde değerin siyasal boyutu anlamlandırabilmek için, ona göre insanın mutlu olabilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için işbölümü yapmak zorunda olması gerektiğini kabul etmek gereklidir. bu işbölümü ile birlikte insan, kendisine ait erdemleri yapabilecek ve hem kendisi hem de devlet için ideal olanı gerçekleştirebilecektir. Bunun için de ideal bir siyasal sistem ve devlet şarttır. O halde Platon düşüncesinde siyasetin tıpkı etik alanında olduğu gibi kendi içerisinde bir değeri vardır.

Sonuç

Platon ve Aristoteles'ten itibaren düşünce tarihinde genellikle kabul edilen insanın tek başına yaşayamayacağı düşüncesi, ister istemez siyaset kavramına büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Bu sorumluluğun nedeni, insanın gerek doğası gereği isteyerek olsun gerekse hayatını devam ettirebilmek için gönülsüzce olsun bir arada yaşaması gerekmesidir. Bir arada yaşamak zorunda olan insanların bunu nasıl gerçekleştirebileceği konusunda siyaset ortaya çıkmaktadır. Pratik felsefe ile ilgilenen çoğu filozof bu konu hakkında çeşitli fikirler ortaya atmışlardır. Özellikle iktidar ilişkilerinin doğal bir yapısı olduğunu ileri süren Antik dönem ve Ortaçağ felsefesinde, siyasal yapı direkt olarak erdem ve değer kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Başka bir deyişle bu dönemlerde insanın erdemli davranması ve dolayısıyla da bir değer mekanizması geliştirmesi, hem etik hem de siyaset felsefesi açısından zorunlu bir hal almıştır. Bütün toplumsal kararlara imza atan insan, bu eylemi ile birlikte siyasal yapısını kullanmış ve bu yapıda hep toplumsal değerleri gözetmiştir. Bu durum, çağdaş dünyaya hakim olan “siyasetin olumsuz bir değer olduğu” önermesi ile zıt gözükmektedir. Özellikle 17. Yüzyıldan itibaren etik olan ile politik olanın birbirinden ayrıştırılması ile temeli atılan bu düşünce, siyasetin ve özellikle de siyaset ile uğraşan bazı kesimlerin olumsuz davranışları yüzünden iyice yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylelikle de inşalar siyasetten uzaklaşmaya, siyasete karşı olumsuz bir tavır takınmaya başlamışlardır. Oysa günümüzde herkesin bir değer olarak kabul ettiği demokrasi, özgürlük, adalet, eşitlik gibi ilkeler, ancak ve ancak ideal bir siyasi zeminde gerçekleşebilir. Siyaset olgusu, bu değerlerin pratikte gerçekleşmesi için zorunlu bir olgudur. Dolayısıyla da siyasetten bağımsız bir toplumsal değerden söz etmek imkansız gözükmektedir.

Kaynakça

- Arslan, A., (2006). İlkçağ Felsefesi Tarihi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Cevizci, A. (2005). Felsefe Sözlüğü, Bursa: Paradigma Yayınları
- Gökalp, N., (2021), Değer Felsefesi, Değer Çalışmaları içinde, Ed: Nurten Gökalp, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları
- Heywood, A. (2022). Siyaset, (Çev: Nasuh Uslu), İstanbul: Felix Kitap
- Keskin, Y., (2016), Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme, Turkish Studies, 11(3)
- Pieper, A. (2012), Etiğe Giriş, (Çev: Gönül Sezer, Veysel Atayman), İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- Platon (2002). Devlet. (çev: Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
- Tsirogianni, S., Gaskell, G. (2011), The role of plurality and context in social values, Journal for the Theory of Social Behaviour, 41(4)
- Van Deth, J., Scarbrough, E. (1995), The impact of values, Oxford: Oxford University Press
- Walhout, D. (1953), Objectivity and Value, The Journal of Philosophy, Vol. 50 (10), pp. 285-300

SAĞLIK VE DEĞER

*Hüseyin YADİGAROĞLU**

Giriş

Sosyolojik teoride değerler, bireylerin ve grupların ilişkisel dünyalarında kabul edilen, meşru addedilen ve rehberlik eden standart ilkeler olarak konumlanmaktadır. Sosyolojinin ilişkisel yaklaşımının yanında, farklı bilimsel disiplinler değerlerin işlevsel doğasına vurgu yapmaktadır. Bu vurgu, değerlerin bilimsel disiplinlerin insan ve doğaya olan kendi bakışları bağlamında şekillenmektedir. Bu çalışmada, sağlık sosyolojisi bağlamında, sağlık ve değer ilişkisi hem sağlığın tanımı ve değerlendirilmesi hem de sağlık hizmetlerine uyum kapsamında değerlerin önemi ve araçsallığı konu edildi. Bu bağlamda genelde sosyoloji özelde de kültür sosyolojisinin temel konularından biri olan değerlerin, sağlık ve hastalık olguları ve sağlık hizmetleri açısından ne anlam ifade ettiği sorunsallaştırıldı. Özetle bu çalışma, değer olarak sağlık, hastalık ve sağlığın tanımı çerçevesinde değerlerin önemi ve sağlık hizmetlerinde değerlerin etkisi ile sınırlandırıldı. Dokümantasyon yönteminin kullanıldığı bu çalışmada konu, tarama ve değerlendirme yapılarak ele alındı.

1. Kavram Olarak Değer

Değerler bir toplumsal sistemde hem bireysel hem de toplumsal bağlamda birey ve grup davranışlarının inşa edilmesinde ve toplumsal bütünleşmenin oluşmasında merkezi konumda yer alır. Örneğin, yapısal işlevselcilik kuramı, “paylaşılan normları ve değerleri toplumun temeli” (Ritzer, 2011: 97) olarak görmekte ve bireylerin toplumsallaşması bağlamında kültürel örüntülerin ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla değerlerin toplumsal yapı ve birey arasındaki ilişkinin merkezinde yer almasına dair işlevselliğine dayanan bu vurgu, değerlerin “insan ve nesne arasındaki ilişkide insanın nesneye yüklediği bir anlam, bir atf” (Canatan, 2021: 32) olmasından kaynaklanmaktadır. Değerler; birey, nesne ve toplum arasındaki ilişkisellik çerçevesinde süreklilik arz etmekle birlikte endüstrileşme ve modernleşme gibi makro dönüşüm süreçlerinde de beliren örüntü değişkenlerinde dahi kültürel kodlar olarak süregelmektedir. Hızlı veya tedricen ortaya çıksa dahi bütün toplumsal değişim süreçlerindeki sancılı dönemin veya eski ve yeni düzen arasındaki uyum sürecinin değerler üzerinden inşa edildiğini ifade etmek mümkündür. Modern toplumlarda da değerler, hızlı

*Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

toplumsal değişmeye maruz kalmalarına rağmen, toplumsal bütünleşme ve bireysel pratiklere standart kazandıran ilkeler olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Değerler, “amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır” (Bozkurt, 2018: 93). Bu bağlamda değerler, insanların meşru ve meşru olmayanın ne olduğuna karar verirken yardımcı olan, rehberlik eden taslaklardır. “Değerler, insanların cazip, güzel ve iyi olanın ne olduğuna karar verirken kullandıkları kültürel olarak belirlenmiş standartlardır ve genel biçimde sosyal yaşamın anahatlarını oluşturmaktır” (Macionis, 2013: 66). Bundan ötürü değerler, sosyal kontrol mekanizması olarak da ifade edilebilir. Özellikle informel kontrolün sağlanmasında değerler birer işlevsel araç görevi görmektedir. Bireyin içinde yaşadığı toplumdaki bütün davranış eğilimleri değerler üzerinden sınırlandırılır. Birey yaşadığı toplumun değerleri üzerinden sosyalleşerek toplumsal bütüne entegre olmaktadır. Yani Sigmund Freud’un yapısal kişilik kuramında ifade ettiği id, ego ve süperego süreçlerinde bireyin toplumsallaşmasını ifade eden süperego düzeyi esasında değerler üzerinden inşa edilmektedir.

Değerler, ahlaki ilkelere veya ahlaki ilkeler üzerinden inşa edilen değer yargılarına [judgments of worth] atıfta bulunur (Turner, 2006: 649). Ayrıca “[b]etimsel olarak kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir veya kişi ve grup tarafından beğenilen her şeyin ‘değere sahip’ olduğu ileri sürülebilir” (Fichter, 2002: 148). Bu bağlamda değerler, “bir toplumda ulaşılmak istenen ideal standartları gösterir. Değerler, bir toplumun en genel/ soyut/ ideal kültürel öğeleridir” (Zencirkıran, 2019: 66). Çağdaş düşünür Anthony Giddens (2008: 1055) ise değerleri bireyler ya da gruplar tarafından “neyin istenir, uygun, iyi ya da kötü olduğu hakkında benimsenen düşünceler” olarak kavramaktadır. Toplumsal değişme bağlamında değerlerin de zaman, mekân ve topluma göre değişiklik gösterdiğini ifade edebiliriz. Yani değerler, genel kalıpsal yönleriyle bütünlüğünü korusa da statik olma özelliklerinin yanı sıra dinamik olma özellikleri de vardır. Giddens farklılaşan değerlerin kültürün değişen yönünü temsil ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca ona göre bireylerin değer verdikleri şeyler içinde yaşadıkları kültüre göre de değişmektedir (Giddens, 2008: 1055).

Giddens’in değerlere dair bu düşünceleri birey ve toplum arasındaki ilişkinin değerler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal yapı ve bireyin karşılıklı etkileşimi kültürel bağlama göre cereyan etmekte ve toplumsal düzen bu etkileşimin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değerler “toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarını tanımlar” (Atila Demir, 2020: 14).

Değerlerin birçok işlevi vardır. Esasen en önemli işlevleri sosyal dayanışmayı mümkün kılma (Atıla Demir, 2020: 11) ve “sosyal kontrolü sağlama işlevi”dir (Atıla Demir, 2020: 12). Toplumsal tabakalaşma da değerlere göre şekillenir. Örneğin kast sisteminde değerler toplumsal tabakalaşmanın şekillenmesini oluşturduğu gibi aynı zamanda sistemin yapısal bütünlüğünü de meşrulaştırır. Yine “toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları değerler tarafından işaret edilirler”, değerler “kişilerin toplumsal rolleri seçmelerinde ve gerçekleştirmelerinde rehberlik” ettikleri gibi “dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar” (Bozkurt, 2018: 94-95).

2. Sosyolojik Teoride Değer Kavramı

Sosyolojik teoride değerler, hem klasik hem de modern düşünürler tarafından ele alınmıştır. Değerlerin “sosyolojideki merkezi konumu, onların mikro sosyal yapılar olarak insan davranışlarını ve etkileşim süreçlerini belirlemesinden ve en nihayetinde, makro seviyede teşekkül eden topluma temel olmasından kaynaklanmaktadır” (Ersoy, 2018: 357).

Klasik sosyolojinin önemli isimlerinden biri olan Émile Durkheim düşüncesinde değerler önemlidir. Durkheim kolektif bilinç kavramını “[b]ir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur” şeklinde tanımlar (Durkheim, 2018: 109). Durkheim kolektif bilinç kavramıyla “kültürün farklı boyutlarının – değerler, inançlar ve normlar sistemlerinin- bireylerin düşünceleri ve eylemlerini sınırladığı”nı (Turner, Beeghley ve Powers, 2015: 356) vurgulamaktadır. Durkheim’in kolektif bilinçle ifade ettiği aslında toplumu inşa eden ve toplumsal sürekliliği sağlayan bireylerin ortaklaşa paylaştıkları kültürdür. Dolayısıyla bir toplumsal yapıdaki bütünleşmenin onun düşüncesinde kolektif bilinç üzerinden oluşturulduğu söylenebilir.

Klasik sosyolojinin önemli isimlerinden biri de Max Weber’dir. Weber düşüncesinde değerler önemli bir yer tutar. Weber düşüncesinde ideal tipler toplumsal eylemin anlaşılması ve açıklanması noktasında işlevsel bir araçtır. İdeal tipleri ikiye ayıran Weber, tarihsel ve sınıflandırıcı ideal tiplerden bahseder. Tarihsel ideal tiplerde geçmişteki olayların (protestan reformizminin kapitalist sisteme etkisi) daha sonraki toplumsal sistemin inşa edilmesine etkisini ortaya koymaya çalışır. Sınıflandırıcı ideal tipler ise daha çok eylem tarzıyla ilgilidir. Weber toplumsal eylemi belirleyen sebepleri analiz ederken amaca yönelik, duygusal, geleneksel ve değer bilinçli eylem tiplerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda değer bilinciyle davranışın belirlenmesi, “kişinin bir davranışı, sırf ahlaki, estetik ya da dini bakımdan taşıdığına

inandığı değerinden dolayı sergilemesi bunu yaparken davranışının doğuracağı neticeleri” dikkate almamasını içermektedir (Weber, 2007: 46). Weber’e göre sosyolojinin görevi “toplumsal etkinliği yorumlama (...) yoluyla anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak”tır (Weber, 1995: 10). Bu nedenle değerler, Weber düşüncesinde önemli bir yer tutar. Weber eylemin anlaşılması ve açıklanması noktasında değerlerin işlevlerine vurgu yapar. Esasında Weber düşüncelerini “insanların inandıkları değerleri ve gerçekleştirdiği eserleri anlama ve açıklama çabası”(Aron, 2007: 464) üzerine inşa etmiştir. Değerleri araştıran bilim nasıl nesnel olabilir? Weber bu noktada “değer yargısı” ve “değer ilişkisi” ayrımı yapar. Buna göre “[d]eğer yargısı ahlaki ya da yaşamsal bir kesinleme, değer ilişkisi ise, nesnel bilimin seçme ve örgütlenme süreci” (Aron, 2007: 465) olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber anlamacı sosyoloji düşüncesiyle toplumsal eylemi ortaya çıkararak tarihsel ve toplumsal koşulları ortaya çıkarmayı amaçlar. Anlama iki farklı şekilde olabilir. İlki eylemin doğrudan gözlenmesi yoluyla anlaşılması şeklinde diğeri ise, açıklayıcı anlamadır. Açıklayıcı anlamada eylem, bireyin eyleme atfettiği anlam ve hangi koşullar açısından ortaya koyulduğuna bakarak anlama söz konusudur (Weber, 1995: 18-19).

Talcott Parsons yapısal işlevselci düşüncenin en önemli temsilcisidir. Organizmacı toplum görüşüne dayanan bu düşüncede toplum birçok alt sistemden oluşan bir üst sistem olarak kabul edilir. Alt sistemler hem kendi varlıklarını hem de topluma olan katkılarını sürdürmek için dört temel ihtiyacı karşılamaları gerekir. AGIL şeması olarak da ifade edilen bu ihtiyaçlar; adaptasyon (uyum), goal (amaca ulaşma), integration (bütünleşme) ve latent (gizil örüntüleri sürdürme) şeklinde ifade edilmektedir. Bir sistem olarak toplum, tüm bu gereklilikleri karşılamak zorundadır. Uyum ve dengenin sağlanmasında değerler aktörlerin davranışlarını düzenleme işlevine sahip taslaklar olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla Parsons değerlerin toplumsal davranışları belirlemedeki önemine vurgu yapar. Parsons,

değerler sistemini ‘istikrarlı ve etkili bir sosyal sistemin kalbi ve damarlarındaki kan’ olarak görür: bu temel değerler sistemi, uygun şekilde kurulduğunda, sadece tüm farklı alt sistemlerin mükemmel eş zamanlılığını sağlamakla kalmayıp, bireyin entegrasyonunu temin eden değerler kodu ve normlar setinden oluşur: temel değerler sistemi sayesinde, herkes ve her şey mükemmel uyum içindedir ve sistem düzgün olarak işler (Slattery, 2020: 377).

Parsons bir toplumsal yapının inşa edilmesi ve işleyişinde ortaya koyduğu dört temel ihtiyacı toplumsal bütünleşmenin ve sürekliliğin ana unsuru olarak kabul eder. Parsons değerler üzerinden şekillenen bu ihtiyaçları toplumsal sistemin varlığını devam ettirmesinin gerekli şartları olarak kabul eder.

Parsons toplumsal eylemin yapısına dair yaptığı çözümlemede bireysel eylem, sosyal etkileşim ve insan ilişkilerini etkileyen unsurlar üzerinde durmaktadır. Esasında “Parsons’un temel ilgi alanının bireysel faaliyetler olmadığı fakat daha çok insan ilişkilerini düzenleyen ve onlara rehberlik eden toplumsal değerler ve normlar” olduğu söylenebilir (Poloma, 2007: 157). Parsons eylem kuramında “birim edimin” beş özelliği olduğuna değinir: Amaçlar, araçlar, şartlar, normlar ve çaba. Buna göre her eylemin bir amacı vardır ve bu amaca ulaşmak için gerekli araçlara aktörün sahip olması gerekir. Ayrıca eylemin içinde yer aldığı koşullar ve sınırlamalar da eylemin gerçekleştirilmesini belirler. Parsons toplumsal norm ve değerlerin “uygun ve kabul edilebilir amaçlar ve araçlar ile ilgili kavrayışlar”ı belirlediği üzerinde durur. Böylelikle değer ve normlar “birim edimi” ortaya çıkaran kültürel güdülenmenin temel kaynağı olmaktadır. Son olarak eylemin gerçekleşmesi için aktörün çaba harcaması gerekmektedir (Smith, 2007: 43).

Parsons toplumların benimsedikleri değer örüntülerine göre farklı özelliklere sahip olabileceğini vurgular. Değer örüntüleri arasındaki dikotomik durumu şu şekilde açıklar: Evrensellik (universalism) - tikellik (particularism), atfetme (ascription) - başarı (achievement), kolektif (collective) - bireycilik (self), tarafsızlık (neutrality) - duygusallık (affectivity) ve yaygınlık (diffuseness) - özgünlük (specificity) (Parsons, 1991: 71). Parsons bu değer örüntülerinin modernleşme döneminde değiştiğinden bahseder. Örneğin atfetme ve başarı dikotomisi insanların konumlarını nasıl elde ettiği ile ilgilidir. Eğer doğumla birlikte gelen bir atfetme söz konusu ise modern öncesi toplumların değer örüntüsü; bireysel başarı ile gelen bir toplumsal konum söz konusu ise modern toplumsal değer örüntüsünü ifade eder (Smith, 2007: 51). Esasında Parsons, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi benimsenen değer örüntüleri üzerinde açıklamaktadır. Bu bağlamda toplum tipine göre değer örüntüleri değişmektedir.

Sağlık sosyolojisinde Parsons’ın hasta rolü (sick role) kavramı hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarda kuramsal temel olarak kullanılmaktadır. Hasta rolü, “toplum, gruplar ve hastanın sahip olduğu kültürel geleneklerin şekillendirdiği sorumluluklar, haklar, belirli muaf bırakmalar tarafından karakterize edilen bir sosyal roldür” (Fox, 1989: 17). Parsons’a göre hastalık işlevsizliktir (Parsons, 1991: 290). Yapısal işlevselci teori açısından işlev, toplumun uyum ve devamlılığı açısından bireyin yerine getirdiği rolleri ifade eder. Hastalık durumu, bireylerin rol performansını etkileyerek onları işlevsiz hale getirmektedir.

Hasta rolünün dört özelliği vardır:

1. Hasta kendisinden beklenen sosyal rol ve sorumluluklar muaftır.
2. Hasta durumundan kişisel olarak sorumlu değildir.
3. Hasta iyileşmeyi istemelidir.
4. Hasta uzmanlardan yardım almalıdır (Parsons, 1991: 294).

Parsons'a göre, değerler sistemi hasta rolüne meşruiyet kazandırır. Her kültürde hasta olan kişinin nasıl davranması gerektiği veya hasta bireye karşı diğerlerinin nasıl davranması gerektiğine dair örüntülere sahiptir. Bu bağlamda hasta hem tedavi ve iyileşme amacıyla hem de toplumsal beklentileri göz önüne alarak davranışta bulunur. Aynı zamanda hasta ve hastalıklara dair toplumsal algıya göre de hasta-ve hasta yakın ilişkisi içerik kazanmaktadır. Tüm bu düşünce ve davranışlar toplumsal değerlere göre ortaya çıkmaktadır.

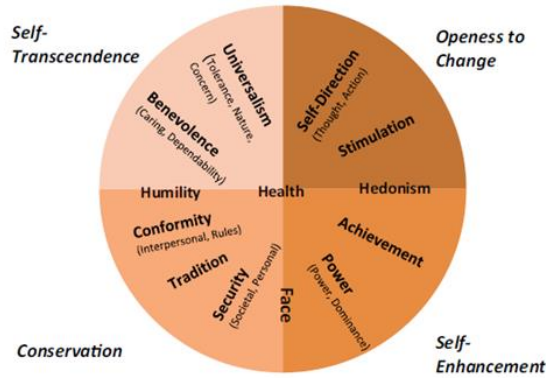
Sembolik etkileşimci kuram, insanların devam eden etkileşimlerinin sonucu olarak grup ve toplumların inşa edildiğini vurgular. Bu kuram açısından etkileşimin merkezinde semboller yer almaktadır. Semboller herhangi bir nesne, olgu veya düşünceyi temsil etmekle birlikte insanlar arası karşılıklı etkileşim sonucunda anlam kazanan motiflerdir. Benliğin oluşumu sembolik etkileşim aracılığıyla olur. Herbert Mead'a göre benlik deneyimin ürünüdür. Bireyin diğerleriyle ve toplumla olan iletişimi neticesinde benliği gelişir (Mead, 1972: 135). Mead benliğin gelişiminde "genelleştirilmiş öteki"nin önemini vurgular. Genelleşmiş öteki "mevcut bir kolektivitenin üyeleri arasında egemen 'tutumlar topluluğu'dur" (Turner, Beeghley ve Powers, 2015: 494). Bu bağlamda benlik "kişinin 'genelleştirilmiş diğerleri' (generalized other) ya da daha geniş topluluğun toplumsal alışkanlıklarının içselleştirilmesidir" (Poloma, 2007: 229). Benlik sosyal bir karakter olarak bireyin diğer insanlarla olan etkileşimi çerçevesinde meydana gelir. Bu meydana gelme süreci, toplumun sahip olduğu kültür ve değerler dünyası içinde şekillenir. Dolayısıyla genelleştirilmiş öteki, toplumunda yer alan ve benimsenen değerlerin toplamıdır. Birey bu değerleri toplumsallaşma sürecinde öğrenerek toplumun bir üyesi haline gelir.

Sembolik etkileşimci teorinin önemli isimlerinden biri olan Herbert Blumer'e göre, "bir şeyin kişi için anlamı, şeyle bağlantılı olan kişiye dönük olarak diğerlerinin eylemde bulunma yollarına bağlıdır. Onların eylemleri şeyin kişi için taşıdığı anlamın tanımını etkiler" (Blumer, 1986: 4-5). Yani bireyin sahip olduğu kültürel kodlar üzerinden şekillenen değerler nesnelere ya da eylemlerin bireyde oluşturduğu düşünce üzerinden anlamlandırılır. Bu noktada anlam ve eylemde bulunma yolları kültürel dünyadan bağımsız değildir. Toplumun değer verdiği olgu veya olaylar birey için de değerli olacaktır. Burada değer verme süreci sosyo-kültürel yapının bireyin benliğinin şekillenmesine olan etkisi üzerinden inşa edilir. Birey içinde yaşadığı

toplumsal sistemin ona atfettiği unsurlar üzerinden benliğini karakterize ederek davranışlarını da bunun üzerinde kurgular.

3. Sağlık, Hastalık ve Değer

Sağlık ve kişisel değerler arasındaki ilişkiye dair kanıtların yetersiz olduğunu savunanlar (Dobewall, Tark ve Aavik, 2018: 859) olmasına rağmen sağlığı temel bir değer olarak kabul edenler de vardır. Bu bağlamda Shalom H. Schwartz'ın değerler üzerine yaptığı çalışmalar önemlidir. Schwartz'ın (1992) değerler üzerine yaptığı ve 20 ülkeyi içeren kapsamlı çalışmada 11 değerden bahsetmektedir. Bunlar: Öz yönelim (self-direction), dürtü (stimulation), hazcılık (hedonizm), başarı (achievement), güç (power), güvenlik (security), uyum (conformity), gelenek (tradition), maneviyat (spirituality), yardımseverlik (benevolence) ve evrenselcilik (universalism). Schwartz vd. tarafından yapılan daha sonraki çalışmada ise 19 farklı değerden bahsedilmektedir. Tüm bu değer formları “döngüsel bir motivasyonel süreklilik” oluşturur (Schwartz vd. 2012: 1). Schwartz'ın değer döngüsü içerisinde sağlığı başlı başına bir değer olarak da konumlandıran çalışmalar vardır. Buna göre sağlığın değeri birçok motivasyonel anlama sahip olduğu için değer çemberinin merkezinde yer alır. Şekil 1'e bakıldığında değer döngüsünün merkezinde bir değer olarak sağlığın önemine vurgu yapıldığı görülebilir. Sağlık tüm diğer değerlerden farkı olarak başlı başına tüm değerler üzerinde etkili olmaktadır.

Şekil 1. Schwartz tarafından önerilen 19 değer türünün yapısı (Dobewall, Tark ve Aavik, 2018: 861).

Sağlık ve hastalık olguları her kültürde farklı içerik ve değerlendirmelere sahiptir. Bu nedenle her iki olguyu da tanımlamak zordur. Çünkü her kültürde sağlık ve hastalık farklı anlamlara sahiptir. Ayrıca bilimler de sağlık ve hastalığı farklı ölçütlere göre değerlendirmekte ve yorumlamaktadır. Örneğin sağlık bilimleri biyolojik ve fizyolojik yapının bozulması veya

herhangi bir işlev kaybı göstermesi açısından hastalığı tanımlarken sosyologlar, hastalığı birey ve çevresinin hastalık belirtilerine karşı gösterdikleri tepkiler üzerinden tanımlar. Hastalığı tanımlarken yer alan bu bilimsel farklılık İngilizce “disease” ve “illness” kelimelerinin kullanımı ile örneklendirmek mümkündür. Buna göre disease sağlık bilimcilerin kullandığı kelime olurken sosyal bilimciler ve özellikle sosyologlar illness kavramını kullanır. Buna göre organizmada ortaya çıkan biyolojik sorunlar disease şeklinde ifade edilirken hastalığa gösterilen tepkiler ve hastalık deneyimi illness ile ifade edilmektedir (Weitz, 2007: 18). Söz konusu bu ifade farklılığı, her bilimin konusu ve hastalık olgusuna dair ontolojik varsayıma göre şekillenmektedir. Sağlık bilimleri nesnel ölçüm ve açıklamalar ile biyolojik yapıyı irdelerken sosyal bilimciler hastalık ve sağlığı sosyo-kültürel yapının ortaya koyduğu değerler üzerinden anlamlandırılmaktadır. Sağlık bilimleri ve sosyal bilimler açısından farklılığı şu şekilde ifade etmek mümkündür (Hyder ve Morrow, 2000: 42),

Hastalık (disease) dışarıdan bir bakıştır, genellikle Batılı biyomedikal tanımıdır. Ölçülebilir bir normdan istenmeyen bir sapmayı ifade eder. Sıcaklık, beyaz küre sayısı, kırmızı küre sayısı, kemik yoğunluğu ve diğer pek çok sapma, hastalığın göstergesi olarak görülür. Hastalık (illness) ise “kendini iyi hissetmemek” anlamına gelir. Bu nedenle, öznel, içeriden bir bakış açıdır. Bu, iki görüş arasında bazı ani uyumsuzluklar yaratır. Batı biyomedikal normlarından istenmeyen bir sapma ve iyi hissetmek mümkündür. Hipertansiyon, kanserin erken evreleri, HIV enfeksiyonu ve diyabetin erken evreleri, insanların kendilerini iyi hissedebilecekleri ancak bir hastalığı olabilecekleri durumlardır.

Sağlık ve hastalık kavramları, toplumların sosyal değerlerinin merkezinde yer alır. Çünkü yaşam ve ölümün anlamı hakkındaki temel varsayımlarımızın çoğu değerler üzerinden ifade edilir. Bu nedenle sağlığın tanımı, zorunlu olarak, ahlaki bir durum olarak iyi yaşamın tanımı anlamına gelmektedir (Turner, 2000: 9). Tarihsel olarak sağlık ve hastalık kavramlarının gelişiminde sekülerleşme, sağlığa dair bilimsel teorilerin doğuşu, zihinsel ve fiziksel hastalıkların ayrılması bilimsel pratiklerin geleneksel tedavileri erozyona uğratması ve spesifik mikro kavramların ortaya çıkışı etkili olmuştur. Geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçiş sürecinde sağlık ve hastalık kavramlarının anlamlarında da değişiklik olmuştur. Her ne kadar sağlık ve hastalık olgularına dair seküler bir bakış olsa da tıbbi kavramlar davranışa dair ahlaki paradigmalara da bağlantılı olmaya devam etmektedir (Turner, 2000: 10).

Sosyolojik teoride hastalık deneyimi kültür ve sağlık arasındaki ilişki bağlamında ele alınmaktadır. Hastalık (illness), toplumsal bir olgu olarak deneyimlenmektedir. Dolayısıyla hastalıkla ilgili açıklamalarımızda bireylerin sosyal konumları üzerinden fikirlerini devam ettirdiklerini söylemek mümkündür. Yani hastalığı nasıl algıladığımız, deneyimlediğimiz ve onunla nasıl başa çıktığımız kültürel yapıya göre şekillenmektedir. Hastalık deneyimi ise,

“sosyal anlam sistemlerinin ve davranış kurallarının mahrem bir parçası olduğu için, kültürden güçlü bir şekilde etkilenir; göreceğimiz gibi, kültürel olarak inşa edilmiştir” (Kleinmann, Eisenberg ve Good, 1978: 252).

Sosyoloji açısından kültürel bir inşa olarak değerlendirilen hastalık tıbbi bilimler açısından nesnel bir etikettir. Buna göre her iki bilimsel yaklaşım hastalığı farklı ölçütler üzerinden tanımlamaktadır. Bu farklı tanımlamaların ortaya çıkışında asıl etken her iki bilimsel yaklaşımın sahip olduğu değerlerdir. Örneğin tıp bilimlerinde hastalığın teşhisi ve tedavisi teknolojik araçlar kullanılarak yapılır. Uzmanlar nesnel ölçümlerle hastalığı tanımlar ve açıklar. Dolayısıyla hastalıkların değerlendirilmesinin ahlaki değerlerle bir ilişkisi yoktur. Aynı zamanda hastalıklar apolitik bir etiketlemedir. Çünkü neyin hastalık veya kimin hasta olduğuna dair etiketlemeler politik düşüncelerden bağımsız olarak yapılır. Tıbbi modelde her hastalığın spesifik bir nedenden (bakteri, virüs gibi) ötürü ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla hastalık sosyal faktörlerden ve değerlerden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır (Weitz, 2007: 128-129).

Tıbbi anlamda sağlık, hastalığın olmaması ve değerden bağımsız teorik bir kavram olarak değerlendirilir. “Hastalıktan arınmış olarak sağlık, fonksiyonun istatistiksel normalliği, yani tüm tipik fizyolojik fonksiyonları en azından tipik verimlilikle yerine getirme yeteneğidir. Bu sağlık anlayışı, biyolojik işlevin ifadeleri kadar değerden bağımsızdır” (Boorse, 1977: 542). Esasında bu noktada tıbbi yaklaşımın nesnellüğünün ön plana çıkması söz konusudur. Hastalık açıklamalarının yapısı değerden bağımsızdır. Ancak söz konusu açıklamalar, hastalıkları tanımlayan değerlere dönüşmektedir (Engelhardt, 1976: 262).

Hastalıkların değerden bağımsız olarak yorumlanması tıbbi dilin ne kadar tarafsız olduğu tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Bu noktada “genel olarak, anlaşmazlık, hasta şikâyetlerinin ve hastalık belirtilerinin hastalık dili açısından açıklanmasının esasen değerleri ve değerlere referansı içerip içermediği veya değerden bağımsız olup olmadığı etrafında toplanır” (Agich, 1983: 27). Esasında hastalık dili, değerlendirme açısından tarafsız olarak kabul edilir. Bu nedenle tıp, doğa bilimleri gibi düşünülür. Çünkü tıbbın hastalığı, değer yargılarından bağımsız olarak tarafsız bir şekilde teşhis ve tedavi etmesi gerekir (Agich, 1983: 28). Boorse hastalık diline (disease language) dair iki farklı konumdan bahsetmektedir: normatizm ve işlevselcilik. Boorse, ortodoks görüşü normatizm olarak ifade etmektedir. Ortodoks görüş, sağlığa dair tüm yargıların sağlık anlamlarının bir parçası olarak değer yargılarını içerdiğini vurgular. “Bir duruma sağlıksız demek, en azından kısmen onu mahkûm etmektir; bu nedenle sağlığı değersiz terimlerle tanımlamak imkânsızdır” (Boorse, 1975: 50).

İşlevselcilik ise, tanımlayıcı olduğundan değerlendirici yargılardan tamamen kaçınır. Boorse bu bakış açısını benimsemekte ve “değerden bağımsız bir sağlık biliminin imkânsız olduğunu” savunan ana akım tıbbi ve felsefi düşünceye karşı çıkmaktadır (Agich, 1983: 29). Ona göre “değerlerden bağımsız bir sağlık bilimi imkânsızdır” (Boorse, 1975: 49). Boorse’nin yanı sıra Whitbeck tıbbi kavramların değerden bağımsız olmadığını vurgular. Öyle ki Whitbeck’e göre, tıbbi kavramlar değer yüklüdür (value-laden). Aynı zamanda tıbbi kavramların normatif bileşenleri hakkında başkalarını bilgilendirme de değerden bağımsız değildir (Goosens, 1980: 101).

Bedeni etkileyen herhangi bir durumun hastalık olarak tanımlanması, çoğu zaman bilimsel olduğu kadar ahlaki değer kaygılarının da bir ürünüdür. Aslında tıp, nesnel ve değerden bağımsız bir bilimdir. Ancak “iyi yaşam” ve “sağlıklı beden”e ait bir dizi ahlaki varsayımı da içermektedir. Özellikle “yeni halk sağlığı” açısından iyi vatandaş tanımı kilo almayan, formda kalan, alkol tüketimini azaltan ve sigarayı bırakan bir yaşam tarzına sahip bireyleri içermektedir. Böyle bir yaşam tarzına sahip olmayıp obezite olan, alkol kullanan ve sigara kullanımından hastalan mağdurlar suçlanır ve “ahlaksız” (immoral) olarak nitelendirilmektedir (White, 2006: 149).

Değerden bağımsız sağlık veya hastalık ya da değerlerin sağlık ve hastalık olgularına etkileri sağlık sosyolojisi ve halk sağlığı açısından temel tartışma konularından biridir. Bu tartışma halk sağlığı etiğiyle ilgilidir, çünkü sağlığa ve hastalığa yönelik görüşler sıklıkla kamu çıkarını gözetmek, devlet müdahalesini haklı çıkarmak veya sağlık hizmetlerinin ve diğer sağlıkla ilgili müdahalelerin adil dağılımına ilişkin bir açıklamayı desteklemek için kullanılır (Kingma, 2017: 109).

Halk sağlığı etiğiyle ilgili birçok sorun söz konusudur. Örneğin, “[a]ileler çocuklarına ulusal bağışıklama programında yer alan bir aşıyı yaptırmama hakkına sahip olmalı mı?”, “[t]ütün kullanımını azaltmayı ya da günlük bedensel aktiviteyi artırmayı hedefleyen politikaların bireyin özerk kararlarını çiğnemesi haklı çıkarılabilir mi?” (Civaner, 2015: 170) vb. birçok sorun halk sağlığı etiğine dair gündeme gelmektedir.

Sağlık ve hastalığın tanımlanması ve değerlendirilmesi noktasında değerlerin ne ölçüde etkili olduğunun yanı sıra temel konulardan biri de bir değer olarak sağlık durumudur. Yaşamı tehdit eden hastalıklar göz önüne alındığında sağlığın önemi ve sağlığa verilen değer sürekli olarak yüksek olduğu güvenli bir varsayım olmasına rağmen bir değer olarak sağlık kavramı, “sağlık araştırmalarında şaşırtıcı bir şekilde yeterince kullanılmayan bir kavramdır” (Lau, 1986:

26). Ancak yine de sağlık, mutluluk ve sevgi en önemli yaşam değerleri arasında yer almaktadır (Elizur ve Sagie, 1999: 73).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı; “sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” şeklinde tanımlamıştır (WHO, 2022). Bu tanıma göre, bir değer olarak sağlığın farklı yönleri olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bunlar: Fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal sağlık” (Dobewall, Tark ve Aavik, 2018: 60). Bu bağlamda bireyin sağlıklı olarak kabul edilmesi birçok açıdan işlevsel olması gerekliliği anlamına geldiği gibi fiziksel, sosyal ve duygusal düzeyde iyilik hali içinde olması anlamına gelmektedir.

İnsanların sağlıklarına atfettiği değere dair kapsamlı bir değerlendirmede üç bağımsız unsurdan bahsedilmektedir: “Fiziksel sağlık (hastalıkla mücadele edebilmek)”, “zihinsel sağlık (kendimi olduğum gibi kabul etmek)” ve “sosyal sağlık (tanıdığım insanlarla iyi geçinmek)”. Sağlık değerlerinin tanımlanan bu alt bileşenleri hâlihazırda WHO tanımına büyük ölçüde karşılık gelmektedir. Sağlık değerinin bir başka bileşeni de duygusal sağlık olduğu ileri sürülmektedir. Duygusal sağlığa yüksek önem atfetmeni sosyal boyutları da vardır. Bu bağlamda duyguları kontrol edememek bireyin yakınlarına zarar vermesine neden olabilirken başkalarıyla iyi ilişkilere sahip olmak onun duygusal sağlığı için çok önemlidir (Aavik ve Dobewall, 2017: 1149). “O halde bir değer olarak sağlık, tek başına incelenmemelidir, çünkü her bireyin değer sisteminde belirli bir yeri vardır” (Aavik ve Dobewall, 2017: 1146).

Değer olarak sağlık, insanlığın üç evrensel gereksiniminden doğmuştur: “Koordineli sosyal etkileşimin gerekliliği”, “grupların hayatta kalma ve sağlık ihtiyaçları”, ve “biyolojik organizma olarak bireylerin ihtiyaçları” (Dobewall, Tark ve Aavik, 2018: 860). Esasında sağlık “her birey için temel bir değerdir. Bu değerin önemi şu üç bileşeni içerir: Sağlıklı bir vücudun değeri, hasta bir vücudun değeri ve hastalık tarafından tehlikeye atılan bir vücudun değeri” (Nowicki vd. 2017: 49).

Baudrillard’a göre sağlık, “hayatta kalmaya bağlı biyolojik bir buyruktan daha çok statüye bağlı toplumsal bir buyruktur. Sağlık temel bir ‘değer’den daha çok bir değer yüklemidir” (Baudrillard, 2008: 177). Bu bağlamda Baudrillard sağlığın sosyal belirleyicilerinin önemine vurgu yapmaktadır. Sağlıklı olma, birçok sosyal koşula bağlı olmakla birlikte “yaşa, cinsiyete, sosyal duruma ve kişinin hayattaki hedeflerini etkileyen değerler sistemine bağlıdır” (Nowicki vd. 2017: 49).

4. Sağlık Hizmetleri Ve Değer

Sağlık hizmetlerinin en kapsamlı tanımı Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1978 yılında Kazakistan'ın Alma-Ata'da bütün ülkelerin katılımıyla yapılan "Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı"nda yapılmıştır. Konferans sonrası yayımlanan bildiride temel sağlık hizmetleri şu şekilde tanımlanmıştır (Öztek, 2018: 2):

Temel Sağlık Hizmetleri (TSH) (Primary Health Care), bir toplumdaki bireylerin ve ailelerin geneli tarafından kabul edilecek yollardan, onların tam katılımı ile ülke ve toplumlarca karşılanabilir bir harcama karşılığında götürülen esas sağlık hizmetidir. TSH, ülkenin sağlık hizmetinin çekirdeğini oluşturur ve genel anlamdaki toplumsal ve ekonomik kalkınmanın vazgeçilmez bir parçasıdır. TSH, ulusal sağlık sisteminin; insanların yaşadığı ve çalıştığı yerlerin mümkün olduğu kadar yakınına götürülmüş, bireylerin, ailelerin ve toplumun ilk başvuru yeri olan, sağlık hizmeti zincirinin birinci halkasını oluşturur.

Sağlık hizmetleri toplumsal yapı ve kültüre göre şekillenmektedir. Ayrıca insanların sağlık hizmetlerine uygun davranışta bulunması da yine toplumsal yapı ve kültüre göre değer kazanmaktadır. Bu bağlamda Orhan Türkdoğan'ın "Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi" adlı çalışması sağlık hizmetlerinin toplumsal yapı ve kültür ilişkisine bağlı olarak şekillenmesini göstermesi açısından işlevseldir. Türkdoğan'a göre insanların hastalık ve sağlık davranışları kültürün etkisine örnek teşkil etmektedir. İnsanların "hastalığa bakış açısı, tutum ve davranış tarzları büyük ölçüde içinde yaşadığı toplumun kültür değerleri ve inanç sistemleriyle bağlantılıdır. Bu nedenle hasta, esasta kültür normlarına tepkide bulunan bir toplumsal varlık olarak ortaya çıkar" (Türkdoğan, 2006: 229-230). Bu bağlamda hastalık davranışı, toplumsal yapı ve bu yapının kültürel boyutuna göre inşa edilmektedir. Sağlık hizmetlerine erişim, hizmet talebi veya tercihi, koruyucu sağlık hizmetlerine uyum sağlama ve hastanın sağlık risklerine karşı korunma davranışı göstermesi (örneğin aşılama) kültürel değerler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır.

Modern tıbbın temel bakış açısı medikal modeldir. Medikal model beden ve aklı birbirinden bağımsız birer töz olarak kabul eder. Aynı zamanda beden bir makine olarak kabul edilir ve doktorlar da mühendis gibi düşünülür. Bedende görülen aksaklıklar teknolojik müdahale ile yine doktorlar tarafından düzeltilir. Medikal model biyolojik indirgemeci bir bakış açısına sahiptir. Hastalıklar sadece biyolojik bozukluk veya işlevsizlikler üzerinden değerlendirilir. Her hastalığın belli bir nedeni vardır. Nedenselliğe dair bu bakış "spesifik neden doktrini" olarak ifade edilir (Nettleton, 2006: 2). Medikal modelden farklı olarak ortaya çıkan holistik tıp anlayışı ise "hastalıkların önlenmesinin üstünde duran ve bir insanın tüm fiziksel ve sosyal çevresini göz önünde tutan sağlık hizmetleri yaklaşımıdır" (Macionis, 2013: 553).

Paradigma değişikliği sağlık ve hastalığın değerlendirme ölçütlerinin de değişmesine neden olmuştur. Birçok sağlık ve sağlık hizmetlerine dair söylemler liberal kapitalizm tarafından şekillenmektedir (Cheek, 2008: 974). Bu bağlamda bir tıbbileştirme türü olarak “healthsizm” (sağlıklı olma kültürü) den de bahsetmek gerekir. Sağlıklı olma kültürü, sağlık sorunlarını değerlendirmenin belirli bir yolunu temsil etmesinin yanı sıra yeni bir sağlık bilinci ve sağlık hareketidir (Crawford, 1980: 365). Sağlıklı olma kültürü tüketim ideolojisi, bireycilik, kişisel bakım ve bireysel sorumluluğu temel değer olarak kabul ederek gündelik yaşamı tıbbileştirme hedefindedir. Artık sağlıklı olarak kabul edilmek için fiziksel hastalığa sahip olmamak veya fiziksel hastalığı önlemek için aktif olarak çalışmak yeterli değildir. Sağlık, gençliğin yeni kaynağı olmakla birlikte hem vatandaşlar hem de bireyler olarak sorumlu ve değerli olduğumuzu iddia edebileceğimiz “yeni bir şeref nişanı” biçimi haline geldi. Bu nedenle sağlıklı olma kültürü Batılı modern toplumlarda sürekli ön planda tutulmaktadır (Cheek, 2008: 974). Sağlıklı olma yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin sunumunda değer temelli yaklaşım da söz konusudur. Değer temelli yaklaşım, “işletmelerin müşterilerin ihtiyaçlarını tespit edip, rakiplerine göre farklı olma üstünlüğü yaratarak, doğru müşteriye seçerek, güvene dayalı müşteri ilişkileri kurmasını ve işletme kârının artmasını sağlayan bir yaklaşım biçimi olup sağlık hizmeti sunumunda önemli bir yer teşkil eder” (Seyfioğlu, 2019: 799). Modern dönemde sağlık hizmeti sunumunda değer temelli yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Günümüzde tedaviler daha çok arz-talep ilişkisi üzerinden şekillenmektedir. Müşteri (hasta) talebi tüketim ideolojisiyle birlikte ön plana çıkmakta ve sağlık hizmetlerinin hazırlanmasında bireyselleştirilmiş tedavi seçenekleri sunulmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde belirli bir sağlık hizmeti, hastalar açısından ölümü önleyecek nitelikteyse değerlidir (Kim, Farmer ve Porter, 2013: 1061). Değer, sağlık hizmetlerinde performans iyileştirme çerçevesini tanımlar (Porter, 2010: 2477). “Sağlık hizmetlerinin temel amacının hastalar için değeri en üst düzeye çıkarmak ve harcanan birim maliyet başına elde edilen sağlık sonuçlarını iyileştirmek olduğu noktasına dayanmaktadır” (Yıldırım, Arı ve Uslu, 2021: 35).

Halk sağlığı kapsamında sağlık hizmetlerinin temel ilkeleri: “toplumsal eşitlik”, “sürekli hizmet”, “çevreyle bütünlük”, “yaşamın bütünlüğü”, “toplumsal etmenler”, “entegre hizmet”, “öncelikli hizmet”, “önemli hastalıklara öncelik”, “kademeli hizmet”, “ekip hizmeti”, “sağlık kalkınma ilişkisi”, “katılımlı hizmet”, “evrensellik” ve “uygun hizmet”tir (Arslantaş, 2013: 6). Tüm bu ilkeler esasında sağlık hizmetlerinin planlanması ve uygulanmasında benimsenen

değerleri vurgulamaktadır. Birinci (koruyucu sağlık hizmetleri), ikinci ve üçüncü basamak şeklinde sağlık hizmetleri kategorize edilmektedir.

Koruyucu sağlık hizmetlerinin önemli bileşenlerinden biri de sağlık taramalarıdır. Ancak sağlık taramalarına her sosyal grup benzer derecede katılım göstermez. Bu durum sağlık eşitsizliğinin sebeplerinden biridir. Kültür ve sağlık davranışı arasındaki bu duruma birçok örnek vermek mümkündür. Kültürel inançların tarama davranışlarını nasıl etkilediğine dair bir örnek olarak Asyalı Amerikalıları vermek mümkündür. Asyalı Amerikalılar, Amerika Birleşik Devletleri'nde kanserin önde gelen ölüm nedeni olarak görüldüğü tek ırksal grup olarak bilinmektedir. Söz konusu olan bu sosyal grupta hem meme hem de serviks kanseri tarama oranları çok düşüktür. Esasında mamografi çektiren ve kanser tarama kılavuzlarına uyan Asyalı Amerikalı kadınların oranı, herhangi bir ırk veya etnik grup arasında en düşük orandadır. Bu bağlamda Asyalı Amerikalı kadınların tutum ve inançlarının kanser tarama oranları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsçülük gibi doğal yaşam düzenini kabul etmeye odaklanan kültürel gelenekler, Asyalıları hastalığı ve hastalığı yaşam döngüsünün bir parçası ve kontrolleri dışında bir şey olarak görmeye yöneltiyor. Dolayısıyla inanç sistemleri sağlık davranışlarını etkileyerek tarama uygulamalarına katılımı etkilemektedir (Rosal ve Bodenlos, 2009: 43). Sağlık hizmetleri ve kültür ilişkisine dair verilen bu örnek aynı zamanda hastalık davranışı ve kültür ilişkisini de ifade etmektedir. “Bazı kültürlerde, bir vücut organının kaybı, ölümden sonraki yaşama ya da sonraki yaşama geçme yeteneğinin engellenmesi olarak görülür ve bu tür bir ameliyat reddedilebilir” (Hyder ve Morrow, 2000: 44). Hastalık davranışının bu türden bir seyir izlemesi kültürün sağlık hizmetlerine uyum sağlamada ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Sağlık ve hastalık davranışı, “hastalıkta ve sağlıkta insanların durumlarını anlamlandırmalarına bağlı olarak benimsedikleri tutum ve davranışları ifade etmektedir” (Yadigaroglu ve Canatan, 2017: 180). Bu davranış kültüre göre yön kazanmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyetin de söz konusu davranış üzerinde etkisi vardır. “Cinsiyete göre cinsel davranış kalıpları üzerine yapılan etnografik araştırmalar, cinsiyetlerin davranışlarında geniş farklılıklar olduğunu ve bu farklılıkların insanların erkek veya kadın olmanın ne olduğu konusunda kendi kültürlerinden öğrendiklerine dayandığını göstermiştir” (Langdon ve Wiik, 2010: 461). Dolayısıyla kültür ve kültürün önemli öğelerinden biri olan değerler hastalık davranışı ve sağlık hizmetlerine erişim isteği ve uygun davranışta bulunma üzerinde ciddi etkilere sahiptir.

Sonuç

Sağlık ve değerler arasındaki ilişki genel anlamda sağlık ve hastalık olgularının tanımı, hastalık davranışında değerlerin etkisi ve sağlık hizmetlerinin sunumu ve bireylerin erişim talepleri doğrultusunda şekillenen davranış örüntüleri bağlamında şekillenmektedir. Değerlerin sağlıklı olan ilişkiselliği toplumsal yapı ve birey diyalektiği kapsamında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bireylerin sağlık algısı ve hastalığa dair değerlendirmeleri toplum türüne göre farklılaşmaktadır. Her toplum, sahip olduğu değerler neticesinde sağlık veya hastalık durumlarını tanımlamaktadır. Sosyalleşme süreci ile toplumun üyesi olan birey sağlıklı olma veya hastalık durumunda nasıl bir rol sergilemesi gerektiğini öğrenmektedir. Kültüre göre değişen rol ve davranışlar sağlık hizmetlerine erişim ve bireylerin tercihlerini de etkilemektedir. Değerler; olay, olgu veya düşüncelerin meşru olup olmadığını belirleyen ilkeler olduğu gibi sağlık adına da neyin istenilir olduğunu belirlemektedir. Dolayısıyla sağlık hem durum veya statü olarak başlı başına bir değer olduğu gibi toplumsal değerler doğrultusunda da tanımlanma, yorumlanma ve anlam kazanmaktadır.

Kaynakça

- Aavik, Toivo, A., Dobewall, H. (2017). “Where is the Location of “Health” in the Human Values System? Evidence from Estonia”, *Soc Indic Res*, ss. 1145-1162.
- Agich, G. J. (1983). “Disease and Value: A Rejection of The Value- Neutrality Thesis”, *Theoretical Medicine*, Sayı 4, ss. 27-41.
- Aron, R. (2007). *Sosyoloji Düşüncesinin Evreleri*, 7. Baskı, (Çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Arslantaş, D. (2013). “Temel Sağlık Hizmetleri Kavramı”, *Temel Sağlık Hizmetleri*, (Ed. Didem Arslantaş), ss. 2- 21, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*, (Çev. Ferda Keskin), 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Blumer, H. (1986). *Symbolic İnteractionism – perspective and method*, Berkeley: University of California Press
- Boorse, C. (1975). “On the Distinction between Disease and Illness”, *Philosophy & Public Affairs*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 49-68.

- Boorse, C. (1977). "Health As A Theoretical Concept", *Philosophy of Science*, Sayı 44, ss. 542-573.
- Bozkurt, V. (2018). Değişen Dünyada Sosyoloji, 14. Baskı, Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım
- Canatan, A. (2021). "Değerler Sosyolojisi", (Ed. Nurten Gökalp), Değer Çalışmaları, ss. 31-60, Ankara: Genç Ofset Matbaa,.
- Cheek, J. (2008). "Healthism: A New Conservative?", *Qualitative Health Research*, Cilt 18, Sayı 7, ss. 974-982.
- Civaner, M. M. (2015). "Halk Sağlığı Etiği Ve Meslek Ahlakı", *Turk J Public Health*, 13(2), ss. 170-171.
- Crawford, R. (1980). "Healthism And The Medicalization Of Everyday Life", *International Journal of Health Services*, Cilt 10, Sayı 3, ss. 365-388.
- Demir, S. A. (2020). Toplumsal Değişme ve Değerler, 1. Baskı, Ankara: Nobel akademik Yayıncılık
- Dobewall, H., Tark, R., Aavik T.(2018), "Health as a value and its association with health-related quality of life, mental health, physical health, and subjective well-being", *Applied Research Quality Life*, Sayı 13, ss. 859-872.
- Durkheim, É. (2018). Toplumsal İşbölümü, (Çev. Özer Ozankaya), 3. Baskı, İzmir: Cem Yayınevi
- Elizur, D., Sagie, A. (1999). "Facets of Personal Values: A Structural Analysis of Life and Work Values", *Applied Psychology: An International Review*, 48(1), s. 73-87.
- Engelhardt, H. T. (1976), "Ideology and Etiology", *The Journal of Medicine and Philosophy*, Cilt1, Sayı 3, ss. 256-268.
- Ersoy, E. (2018). "Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 11, Sayı 56, ss. 356-366.
- Fichter, J. (2002). Sosyoloji Nedir, (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık
- Fox, R. (1989). *The Sociology of Medicine: A participant observer's view*, Prentice Hall, New Jersey.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, (Haz. Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları

- Goosens, W. K. (1980). "Values, Health, and Medicine", *Philosophy of Science*, Cilt 47, Sayı 1, ss. 100-115.
- Hyder, A. A., Morrow, R. H. (2000). Culture, behavior and health. *International Public Health: Diseases, Programs, Systems and Policies*, 4(1), 41–66.
- Kim, J. Y., Farmer, P., Porter, M. E. (2013). "Redefining Global Health-Care Delivery", *Lancet*, Sayı 382, ss. 1060-1069.
- Kingma, E. (2017). "Health, Disease and Naturalism: Hausman on the Public Value of Health", *Public Health Ethics*, Cilt 10, Sayı 2, ss. 109-121.
- Kleinman, A., Eisenberg, L., Good, B. (1978). "Culture, Illness, and Care", *Annals of Internal Medicine*, Sayı 88, ss. 251-258.
- Langdon, J. E., Wiik, F. B. (2010). "Anthropology, Health and Illness: an Introduction to the Concept of Culture Applied to the Health Sciences", *Rev Lat Am Enfermagem*, 18(3), ss. 459-466.
- Lau, R. R., ve Hartman, K. A. (1986). "Health As a Value: Methodological and Theoretical Considerations", *Health Psychology*, 5(1), ss. 25-43.
- Macionis, J. J. (2013). *Sosyoloji*, (Çev. Hale Okçay). 13. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Mead, G. H. (1972). *Mind, self and society*, (Haz. Charles W. Morris), 8. Baskı, Chiago: The University of Chiago Press
- Nettleton, S. (2006). *The sociology of health and illness*. Cambridge: Polity Press
- Öztek, Z. (2018). *Temel Sağlık Hizmetleri 1978-2018*, Edirne: HASUDER Yayınları
- Parsons, T. (1991). *The Social System*, (Haz. Bryan S. Turner), London: Routledge
- Poloma, M. M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Eos Yayınevi
- Porter, M. E. (2010). "What Is Value in Health Care?", *Perspective*, ss. 2477-2481.
- Ritzer, G. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür). 7. Baskı, Ankara: De Ki Basım Yayım

- Rosal, M. C. ve Bodenlos, J. S. (2009). "Culture and Health-Related Behaviour", (Ed. Sally A. Shumaker, Judith K. Ockene, Kristin A. Riekert), , *The Handbook of Health Behaviour Change*, (ss. 39-58). 3. Baskı, New York: Springer Publishing Company
- Schwartz, S. H. (1992). "Universals In The Content And Structure Of Values: Theoretical Advances And Empirical Tests In 20 Countries", *Advances In Experimental Social Psychology*, Cilt 25, ss. 1-65.
- Schwartz, S. H. vd. (2012). "Refining the Theory of Basic Individual Values", *Journal of Personality and Social Psychology*, ss. 1-26.
- Seyfioğlu, E. F. (2019). "Değer Temelli Sağlık Hizmetleri Model", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(4), ss. 799-822.
- Slattery, M. (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev. Ümit Tatlıcan). (Haz. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz). 3. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Smith, P. (2007), *Kültürel Kuram*, (Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu), İstanbul: Babil Yayınları
- Turner, B. S. (2000). "The History of the Changing Concepts of Health and Illness: Outline of a General Model of Illness Categories", (Ed. Gary L. Albrecht, Ray Fitzpatrick ve Susan C. Scrimshaw), *The Sage Handbook of Social Studies in Health and Medicine*, (ss. 9-23), London: Sage Publications
- Turner, J. H., Beeghley, L., P., Charles H. (2015). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çev. Ümit Tatlıcan), 5. Baskı, Bursa: Sentez Yayıncılık
- Türkdoğan, O. (2006). *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Weber, M. (2007). *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul: Bakış Yayınları
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Özer Ozankaya), Ankara: İmge Kitabevi
- Weitz, R. (2007). *The sociology of health, illness and health care- A critical approach*, 4. Baskı, United States of America: Thomson Wadsworth
- White, K. (2006). *The Sage Dictionary of Health and Society*, London: Sage Publications Ltd.

Yadigaroglu, H., Canatan, A. (2017). “Öğrencilerde Beslenme Kültürü ve Sağlık/Hastalık Davranışı”, *I. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı*, (Ed. Leyla Aydemir), ss. 178-190.

Yıldırım, H. H., Arı, H. O., Uslu, M., Kardelen B. (2021). “Değer Temelli Sağlık Hizmeti: Türkiye Örneği”, *JHIT*, ss. 33-48.

Zencirkıran, M. (2019). *Sosyoloji*, Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım

KADIN VE DEĞER İLİŞKİSİ ÜZERİNE

*Aysel Günindi ERSÖZ**

Giriş

Genel olarak ifade etmek gerekirse değerler, insanlara yükümlülükleri veya görevleri yerine getirmeleri için ilham veren, onları motive ve meşgul eden soyut ideallerdir. Değerler, estetik yargılar aracılığıyla oluşan basit tercihlerden başlayıp, hayatımızı olduğu kadar toplumların devamlılığı içinde çok önemli olan en üst ahlaki ve siyasi tercihlere kadar yaygınlık gösterir. Birçok işleve sahip olan değerlerin en önemli işlevlerinden birisi dayanışmayı sağlamaktır. Bireylerin, ailelerin, grupların, toplumların kendine özgü değerleri olduğu gibi bazı değerlerde evrensellik özelliği gösterir. Evrensel değerler deyince ilk akla gelenler arasında; dürüstlük, mutluluk, özgürlük, dostluk, sorumluluk, saygı, dayanışma, duygudaşlık ve yardımlaşma gibi değerler gelir. Bu nedenle, temel uluslararası belgelerde, örneğin 1948 tarihinde kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin” daha ilk cümlelerinde evrensel değerler olarak; onur, özgürlük, adalet ve barış kavramlarından bahsedilir.

Bu çalışmada, değerler kadınla ilişkili olarak ele alınarak tartışılmaktadır. Çalışmada kadın ve değer ilişkisi bağlamında üç temel soruya cevap aranmaktadır. İlk olarak, “değer yönelimlerinde cinsiyetler arasında herhangi bir fark var mıdır”? Yani kadınlar ve erkekler farklı değerlere mi yöneliyorlar? İkinci cevap aradığımız soru, “değerlerin aktarılmasında kadınlar nasıl bir rol üstlenmektedir”? Bu soruda değerlerin aktarılmasında kadının özellikle anne kimliği tartışılmaktadır. Üçüncü ve sonuncu sorumuz ise “Türk toplumunda kadın bir değer olarak kabul edilmekte midir? Burada kadının toplumsal yaşamda özellikle de Türk toplumunda bir değer olup, olmadığı eğer bir değer ise bu değer anlamının tarihsel, kültürel, ekonomik ve sosyal yönleri ele alınarak tartışılmaktadır.

Kavram Olarak Değer

Genel anlamda değer; neyin doğru, arzu edilir veya ahlaki açıdan uygun olduğunu belirleyen ideal veya ilkeler bütünü olarak tanımlanır. Çok yönlü ve birden fazla anlama gelen değer toplumun koyduğu kıstaslar olup, bireylerin davranışlarına yön verirler. Türk Dil Kurumu Güncel sözlüğünde kavramın anlamına bakıldığında birden fazla anlamla karşılaşılır.

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Bunlardan birisine göre değer; “*bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet*” olarak tanımlanmıştır. Bir diğer tanım ise “*üstün, yararlı nitelikleri olan kimse*” olarak yer almıştır (<https://sozluk.gov.tr>, Erişim tarihi 10.05.2022).

Dönmezer (1982:253-254) sosyal ilişkiler ve problemlerin çözümü için değerlerin önemli olduğuna vurgu yapmakta ve değerlerin bu yönüyle toplum içinde işleyen ve değerlendirmelerde kullanılan standartlar olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre değerler hem soyut duyguları hem de soyut idealleri ifade eder. Değerler, tavırlarımızdan hareketlerimize, duygularımızdan eylemlerimize kadar her şey tümüyle değerlere göre mukayese yapılmaktadır. Sosyal hayatta değerlere göre karşılaştırmalar yaparak daha iyi, daha doğru ve daha adil olana ulaşırız. Bu yönüyle değer kavramı çoğunlukla olumlu ve ideal olarak kabul edilen, ulaşılması hedeflenen ve inanç gibi kuvvetli bir diğer kavramla açıklanabilen önemli bir kavramdır (Öztürk&Bozkurt,2020:474). Bu yönüyle değerler arzu edileni gösteren standartlardır demek yanlış olmayacaktır (Dönmezer,1982:254). Değerlerin temel işlevlerinden birisi bireylerin uyum kapasitesini artırmak ve bu yolla onları risklere karşı korumaktır. Toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen ortak kavramlar olan değerler, mutluluğun standartlar kümesidir. Standartlar, evrensel doğrular anlamına da gelebilmektedir. Her değerın bir duygu, düşünce ve davranış boyutu olduğun, değerın kabul edilebilir olması için ona duygu yüklenmesi gerektiğini ileri sürülmüştür(Tarhan, 2011:20).

Literatüre bakıldığında değerlerin birçok farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bireysel değerler, grup değerleri, sosyal değerler, amaçsal değerler, araçsal değerler, estetik değerler, politik değer, bilimsel değerler, dini değerler vb. öne çıkanlardan bazılarıdır.

Tarhan (2011:21-22) farklı dinler ve kültürlerde değerlerin farklı olabileceğini saptamasını yaparak değerleri “araç” ve “amaç” değerler olarak ikiye ayırmaktadır. Onun sınıflamasına göre “amaç değerler”, insan hayatındaki soyut hedeflerdir. “Araç değerler” ise insanı hayattaki hedefine götüren yoldur. Yazar amaç değerleri dört gruba ayırarak değerlendirmektedir. Buna göre birinci grupta; sevgi ve güven ifade eden değerler vardır. Bu değerler arasında sevgi, şefkatli olmak ve iyilik yapmaktan zevk almak bulunmaktadır. İkinci grupta sosyal sınırlarla ilgili olan; dürüst ve adil olmak, saygıyla donanmak ve hayatında yalana yer vermemek bulunur. Üçüncü kategoride, hoşgörülü, barışçıl, içten ve anlayışlı olmak gibi iletişim biçimini belirleyen değerler yer alır. Son sırada iç disiplin ekseninde bulunan değerler yer alır. Bunlar; paylaşımcılık, alçakgönüllülük, yardımseverlik ve uzlaşmacılık gibi değerlerdir. İki grup halinde değerlendirilen araç değerler arasında; düzenli ve intizamlı olmak, takdir etmek ve övgülerde bulunmak, onaylayıcı ve rahatlatıcı özellikler sergilemek, işini iyi

yapmaya çalışmak, disipline uyarak hareket etmek, cömert ve cesur olmak, olaylar karşısında esnek ve yumuşak olmak, insanlara nazik davranmak ve doğru yorumlar yapmak gibi negatif duyguları azaltan araç değerle yer almaktadır. Tahran hem amaç hem de araç değerlerin aynı oranda önemli olduğunu ve aralarında mutlaka denge olması gerektiğini de hatırlatmaktadır. (Tarhan,2011:21-22).

Benzer şekilde Schroeder ve arkadaşları da standartların, ilkelerin, değerlerin ve ideallerin ahlaki eyleme rehberlik etme yönüne vurgu yapmışlardır. Onlara göre değerlerimiz eylemlerimize ilham kaynağı olur ve insanları bir şeyler yapmaya motive eder. Schoeder ve arkadaşları için insanlar değeri üç farklı anlamda kullanmaktadırlar: bunlardan ilkinde göre değerler ölçülebilirliği ifade etmektedir. İkincisi, insanlar belirli özelliklere veya varlıklara değer verebilir. Bir bireyin değerleri diğer bir kişinin değerlerinden çok farklı olabilir. Örneğin; rutine ve güvenliğe değer veren kişiler için düzenli bir gelir çok değerlidir; refahlarına ve mutluluklarına katkıda bulunabilir. Kişisel özgürlüğe rutin ve güvenlikden daha fazla değer veren diğerleri, dokuzdan beşe bir işe bağlı olmadıkları sürece, ara sıra gelir elde etmekten aynı derecede mutlu olabilirler. Dünyadaki çoğu insan belirli bir şeye değer veriyorsa, bu evrensel bir değer olarak tanımlanabilir. Yazarlarca sözcüğün üçüncü anlamı, ahlaki değerlere gönderme yapar. Bu “belirli koşullarda neyin ahlaki olarak doğru veya neyin değerli olduğunu” belirlememize katkı sağlar (Schroeder vd., <https://link.springer.com>).

Değerler yargı ve öznelliğe çok sıkı bağlı olduğu düşünülen ifadelerdir. Değerler zan ifade eder, nesnel değildir ve bütün insanları bağlamaz. “Bu bir mavi kapıdır” bir olgudur. “Mavi kapıları severim” ise bir değerdir. Sosyal bilimlerde temel tartışmalardan birisi olgu/değer tartışması olup, birisi olgulara bağlı iken, diğerinin bireyin özel seçimine yani öznelliğe bağlı olduğu kabul edilir. Ahlak, değerler ile olgular arasında “köprü fikirler” oluşturur. Belli durumlarda değerlerin olgulardan oluşmasına izin verir(Stedman-Jones,2012:81).

Değerler konusunda yapılan tanımların ortak noktasında; değerlerin, belirli bir toplum tarafından kabul edilen ve onaylanan soyut niteliklere veya inançlara vurgu yaptığı ve bize neyin iyi, değerli ve neye sahip olmaya çalışmamız gerektiği konusunda yol gösteren idealler olarak tanımlandığı görülür. Kısaca tercih edilen bir hareket tarzıdır. Felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi birçok bilim dalı değerler üzerine çalışmaktadır. Sosyolojinin bir alt alanı olan “Değerler Sosyolojisi” kabaca toplumda değerlerin işlevlerinin ne olduğu, nasıl oluştuğu, değer çatışmaları ve değerlerin değişimi vb. konuları tüm yönleriyle ele alarak inceler (Canatan,2021:31).

Sosyolojide, değerler, bireylere, gruplara, örüntülere, hedeflere ve sosyokültürel nesnelere verilen önem üzerinden değerlendirilen ölçütlere göre tanımlanır. Bu yönüyle değerler özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel bir standart sağlayan bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşan soyut ve genelleştirilmiş davranış ilkeleridir. (Aktaran Özensel,2021: 62). Bireyler neyin iyi, neyin kötü, neyin ideal düşünme biçimi ve neyin ideal davranma yolu olduğunu değerler yoluyla belirler.

Max Weber nihai değerlendirmeler adını verdiği, güçlü bir seçim unsurundan bahseder. Hayatın yaşamaya değer olduğunu seçersen, iyimserliğin değerini de kabullenirim. Baskı ve tiranlığa boyun eğmek yerine ölmeyi tercih edersem, özgürlük ve demokrasi değerlerini seçmiş olurum(Stedman-Jones,2012:81). Durkheim'a göre değerler daha geniş bir çerçevenin- toplumsal ilişkilerin totallığının- parçasıdır ve değerle ilgili her bir kararın geçerliliği belli ölçüde özel seçimlerden daha geniş bir çerçevede belirleyici olmalıdır. Parsons toplumsal eylemin temelinde bireyin amaçlı eylemi olduğunu ve bunun aktör için öznel anlamını hatırlatır. Bu eylem aktör tarafından yönlendirilir, örgütlenir. Bunun için aktör kurallar ve değerlere bağlı kalmak koşuluyla amaçlar ve araçlar seçer. Toplumsal eylemin örgütlenmesinde toplumu üreten özellikler kültür-burada paylaşılan ortak kurallar ve değerler vardır- yapı ve kişilik bulunmaktadır.

Fichter (2019:166-167) değerlerin grup ve toplumun, kişilerin, örüntülerin, hedeflerin ve diğer sosyokültürel nesnelere önemliliği üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlandığını aktarır. Ona göre değerlerin ayırt edici özelliği kültür ve topluma anlam ve önem verici ölçütler olmalarıdır. Değerlerin özelliklerini ise; paylaşılması, ciddiye alınmaları, coşkularla birlikte bulunmaları ve soyutlanabilmeleri oluşturmaktadır. Ayrıca değerlerin; toplumsallık, süreklilik, dil ve sembollerle aktarılma ile değişime açık olma özelliklerinin de bulunduğu ileri sürülmüştür (Yazıcı,2014:213).

Değerler konusunda literatür taraması yapıldığında karşımıza çıkan isimler arasında; Rokeach, Hofstede, Schwartz ve Inglehart bulunmaktadır. Bunlardan Schwvartz'a göre değer bir kavram veya inançtır. Ayrıca Shvvartz değerlerin; arzu edilir sonuç durum veya davranışlarla ilişkili olduğunu, belirli (özel) durumları aştığını, davranış ve olayların seçimi veya değerlendirilmesinde yol gösterici olduğunu ve görelî önemleri açısından sıralandıklarını dile getirmiştir (Aktaran, Bacanlı,1999:598-599).

Tanımlardan hareketle değerlerin insan yaşamının devamı için önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yönüyle değerlerin, bireyleri ve toplumları daha iyiye doğru yöneltme gücü bulunmaktadır.

Değer ve Cinsiyet İlişkisi

Yapılan çalışmalar cinsiyet faktörünün değer yönelimlerinde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Parsons'ın araçsal ve dışavurumsal rol ayrımına dayalı sınıflamasına göre kadınlar ev işleri ve çocuk bakımından sorumludur. Kadınlar dışavurumsal rollere yönelir ve bunlara ilişkin değerleri benimser. Erkekler ise araçsal rollerde uzmanlaşmakta ve “eve ekmek getiren rolüne” ilişkin değerler geliştirmektedirler. Bu kadınların daha duygusal ve sosyal yönelimlerini güçlendirirken, erkekler akılcı, rekabete açık ve duygularını gizleme yoluna gitmektedirler.

1975 yılında Kağıtcıbaşı tarafından 2305 evli kişiyle yapılan bir araştırmanın bulguları sahip olunan değerlerin cinsiyete göre farklılaştığını göstermektedir. Kadınların, %62'si “eşinize yakın olmak”, %57'si “insanın mutlu bir evi olması” kadının ev bağlı ve kocasına bağımlı konumunun bir sonucu olarak önemli bulunan değerler olarak işaretlenmiştir. Kadın için “eşinize yakın olmak” (%62) önemli iken, aynı seçeneği seçen erkeklerin oranı %15 bulunmuştur. Yine “insanın mutlu bir evi olması” seçeneğini kadınlar erkeklerden %14 daha fazla değerli bulmuştur. “Maddi bakımdan emniyette olmak”, “aile adının devam etmesi”, “insanın öldükten sonra hatırlanması”, “başkaları tarafından benimsenmek, kabul edilmek” ile “yalnız kalmamak, arkadaşları olmak” değerlerinde erkekler daha fazla katılım göstermiştir (Kağıtcıbaşı,1982:78). Sonuçlar kadınların ve erkeklerin farklı öncelikleri, yaşayış biçimleri, dünyaya farklı baktıkları ve kendilerine benimsetilen rolleri içselleştirdiklerini göstermektedir. Kadınların hayatları boyunca “iyi eş” olmaya, evliliği idealleştirmeye, erkeklerin ise “evin geçimini sağlama”, “aile ocağını tütürme” yönünde sosyalleşmeleri kadın ve erkeklerin değer yönelimlerini de farklılaştırmaktadır.

Cinsiyetin değerler üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar, erkeklerin doğumdan itibaren bireysel değerlerle (bağımsız, eril, atak vb.); kadınların ise hizmete veya bakıma yönelik değerlerle (dişil, toplulukçu, insanı dikkate alma vb.) sosyalleştiği için erkeklerin daha bireysel, kadınların ise daha toplulukçu değerler sahip olduğunu göstermektedir (Uyguç,2003:94).

Rokeach tarafından Amerikalı kadın ve erkekler üzerine yapılan bir çalışmanın bulguları sahip olunan değerlerin cinsiyete göre farklılık gösterdiğine güçlü bir kanıt

sunmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında erkeklerin kadınlardan daha materyalist, hedonist, başarı odaklı ve entelektüel yönelimli oldukları görülmüştür. Buna karşın, kadınların dini değerlere, kişisel mutluluğa, sevgiye, kendine saygıya, içsel ve kişilerarası çatışmanın olmamasını daha önemli buldukları bilgisine ulaşılmıştır (Aktaran, Öztürk&Bozkurt,400).

Rokeach Değer Envanterinden yararlanılarak 18'i amaçsal ve 18'i araçsal olmak üzere 36 değer yer aldığı envanter üzerinden öğrencilerle gerçekleştirilen bir başka çalışmada kız öğrencilerin bütün değerlere, erkek öğrencilere göre, daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Geleneksel değerler arasında; ahiret selameti, sosyal onay, ulusal güvenlik, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, mantıklı, muktedir, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz(düzenli) ve yardımseverlik bulunmaktadır. Evrensel değerler olarak ise; barış içinde bir dünya, bilgelik, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, özgürlük, cesaretli, dürüst, entelektüel ve geniş görüşlülük bulunmaktadır. Hedonist değerler olarak; heyecanlı bir yaşam, mutluluk, olgun sevgi, rahat bir yaşam, zevk ve bağımsızlık bulunmaktaydı. Araştırmanın sonuçlarına göre kız öğrencilerin hem toplulukçu ve dişil değerlere hem de eril ya da erkeksi değerlere, erkek öğrencilerden, daha çok önem verdikleri dikkat çekmektedir (Uyguç,2003:97). Kız öğrencilerin, eşitlik, sosyal onay, yardımseverlik, sevecenlik, kibarlık ve gerçek dostluk değerlerine daha fazla değer verdiği görülmüştür(Uyguç,2003:99).

Öztürk ve Bozkurt tarafından çalışanlar ve öğrenciler olmak üzere iki farklı grupta yapılan çalışmada benzer şekilde erkeklerin ve kadınların değer yönelimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada 57 soru ve evrenselcilik, hayırseverlik, gelenek, uyum, güvenlik, öz-yönelim, uyarım, başarı, güç ve haz olmak üzere 10 gruptan oluşan Schwartz'ın değer ölçeği kullanılmıştır. Bu Araştırmanın bulgularına göre;1037 kişinin katıldığı çalışan grubunun verilerine göre uyum ve iyilikseverlik değerlerinde kadınların aldığı puan ortalaması erkeklerden yüksek bulunmuştur. Güvenlik ve evrenselcilik değerleri de cinsiyete göre farklılık göstermiştir. Yine kadın çalışanların hazcılık değeri daha yüksek çıkmıştır. Öğrencilerin değer yönelimine bakıldığında geleneğe atfedilen önemi cinsiyete göre karşılaştırdığımızda kadınlar gelenek değerlerine erkeklerden biraz daha fazla önem atfetmektedirler. Yine uyum değerlerinde kadınların ortalamaları erkeklerin ortalamalarından istatistiksel olarak anlamlı, fark yaratacak ölçüde daha yüksek bulunmuştur. Ancak yine dünyada olduğu gibi bizde de kadınlar yardımlaşmaya ve iyilikseverlik değerlerine daha fazla önem atfetmektedirler. Eşitlik, adalet ve herkese eşit fırsatı savunan evrenselcilik değerlerinde de kadınların ortalamaları erkeklerin ortalamalarından yüksek bulunmuştur (Öztürk&Bozkurt,2022: 491). Beklenen cinsiyet rol farklılaşmasına uygun olarak macera ve risk dolu bir hayat anlayışını öne çıkartan uyarım

değerlerinde erkeklerin ortalamaları kadınlardan daha yüksekti (Öztürk&Bozkurt,2022: 492). Sonuç olarak öğrencilik yıllarında kız öğrenciler erkek öğrencilere göre uyum, gelenek, iyilikseverlik, evrensellik ve güvenlik değerlerine daha çok öncelik vermektedirler. Buna karşılık erkek öğrenciler de uyarım değerine kadınlardan daha çok öncelik vermektedir. Çalışanlar örnekleminde ise, öğrenci örnekleminde göre farklılaşmanın olduğu değerler evrenselcilik, hazcılık ve güvenlik değerleridir. Üç değer grubunda da kadınların ortalamaları erkeklerin ortalamalarının üzerindedir. Yüzde 10'lu anlamlılık düzeyinde ise literatüre paralel bir biçimde iyilikseverlik ve uyum değerlerinde erkeklerden daha yüksek ortalamalara sahiptirler (Öztürk&Bozkurt, 2022: 492).

Bacanlı (1999) tarafından yapılan araştırmaya katılan üniversite öğrencisi kız öğrenciler; eşitlik, iç huzur, özgürlük, kendine saygılı olmak, barış içinde bir dünya, olgun sevgi, sosyal saygınlık, değişken bir hayat, gerçek dostluk ve güzel bir dünya gibi değerlerde erkeklerden daha yüksek puan almışlardır. Erkekler ise geleneklere saygı değerini daha çok önemsemişlerdir. Yazar, bunu toplumsal yapının erkeklerin "işine geldiği" için, değişmesini de istememelerine bağlamıştır. Erkekler geleneklere bağlılığa önem verirken, kızlar evrenselliğe, kendi kendini yönetebilmeye ve haz duymaya önem vermektedirler.

Kadına ilişkin namus anlayışı, değerler ve cinsiyet rolleri arasındaki ilişkileri saptamak amacıyla, Cirhinlioğlu ve Şenel (2017:322) tarafından üniversite öğrencileri örnekleminde yapılan başka bir çalışmanın bulguları ise daha önceki bahsedilen çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmada kadınların eşitlikçi ve geleneksel namus anlayışları ile evrenselcilik ve iyiliksever değerlere erkek öğrencilerden daha fazla önem vermiştir. Görüldüğü gibi cinsiyet değer yönelimlerinde temel bir bağımsız değişken olarak yer almaktadır.

Değerlerin Akıratılmasında Kadının Yeri

Her birey veya topluluk için değerler çeşitli çabalarla görünür hale gelir. Değerlerin görünür hale gelmesi ve dolayısıyla bir sonraki nesle aktarılması, planlı ve bilinçli (formal eğitim) olabileceği gibi, herhangi bir özel çaba gerektirmeden de olabilmektedir.

Erkekliği ve erkeksi özellikleri öne çıkararak, kadın ve kadınsı olanı ikincilleştiren ve kadınları tahakküm altına alan ataerkil bakış açısının sonucu olarak baskın “kadınlık” tanımı “özel alan” ve “ev içi sorumluluklar” üzerinden tanımlanmaktadır. Ataerkil zihniyet yapısına göre kadının doğurganlık özelliğini onu çocukların beslenmesi, bakımı ve hayata hazırlanmasında birincil derecede sorumluluk yükleyerek, onun özel alanda sınırlandırılmasına

yol açmıştır. Bunun sonucu olarak kadınların sosyalleşmesi aile içinde olmakta, aile kadının kimliğinin temel belirleyicisi haline gelmektedir. Bu aynı zamanda kadınlara kültürel aktarımda önemli bir rol yüklemektedir.

Toplumsal yapıda kurumlar, adetler, gelenekler, aile, ekonomi, eğitim ve öğretim gibi sosyal birimlerle sosyal değerler arasında çift yönlü bir etkileşim vardır: Bu birimler hem değerleri ifade eder hem de sosyal değerlerden güç kazanırlar. Bundan dolayı, “değerler, günlük yaşantımızda büyük bir öneme sahiptirler. Geçmişten beri Türk toplumunda önemli bir değer olarak “aile” karşımıza çıkmaktadır. Ailenin sahip olduğu değerler vardır ve bunlar arasında evlilik, sadakat, paylaşma, sorumluluk, hoşgörü, sevgi, saygı ve sabır değerleri öne çıkmaktadır. Ailenin üyesi olan kadınlar kendilerine öğretilen toplumsal roller ve bunlara bağlı değerler nedeniyle aile değerlerine daha sıkı bağlanmakta ve sosyalizasyon sürecinde bunları çocuklarına aktararak değerlerin sürekliliğini sağlamaktadır. Özellikle çocukların sosyalizasyonun birincil sorumlu olmaları, onlara çok daha önemli bir misyon yüklemektedir.

Kadınların hoşgörü, sevgi, saygı, sabır sadakat, gibi değerleri içselleştirme biyolojik ve toplumsal cinsiyetleri nedeniyle daha kolay olmaktadır. Kadının sosyalizasyon süreci çoğunlukla onu ev, çocuk bakımı ve sosyal ilişkileri devam ettirme yönünde olmaktadır. Türk toplumunda çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolünün ne olduğunu oraya koymak amacıyla Özensel (2004:90) tarafından Konya örneğinde yapılan araştırmanın bulguları Çocukların ahlâkî ve ruhsal eğitimleriyle en çok kimin ilgilendiği sorusuna alınan cevaplar, çocuğun okul eğitimi, ahlaki ve ruhsal eğitiminde annenin başat rol oynadığını (% 53,3) göstermektedir. Geleneksel rol olarak anneye atfedilen çocuğun bakımı rolü, günümüz toplumunda da bu görevle birlikte, ahlâkî ve ruhsal eğitimin de önemli ölçüde anneye yüklenmesi olarak değerlendirilebilir.

Yapılan çalışmalar kadının ailenin önemli bir üyesi olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalardan birisi olan “Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması” tır. Araştırmanın bulgularına göre kadın ailenin temel yapıtaşlarından birisi olarak çok çeşitli sorumlulukları yerine getirmekte, özellikle bakım ve çocukların geleceğe hazırlanması konusunda önemli roller üstlenmektedir. Ailenin bir değeri olarak kadın tüm karar alma süreçlerinde temsil edilmektedir(ASAGEM,2010:298).

Değerlerin aktarımında sadece anne veya babalar değil, büyükanne ve büyükbabalar özellikle anneanne ve babaanne de etkin rol üstlenmektedir. Aile içinde gerçekleşen etkili iletişimlerde kültürel değerler ve bilgi yaşlılardan genç kuşaklara aktarılmaktadır. Canatan (2008:68) toplumsal kültürün sürekliliği ve kuşaklararası etkileşimde yaşlılar ve genç

kuşakların bir arada olmasının değerlerin kaybolmasının önüne geçeceğini, değerlerin temelini çocukluk ve ergenlik döneminde aktarıldığını bu nedenle bu dönemde büyük ebeveynle bir arada olmanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Yapılan bir araştırmaya katılan büyükanneler torunlarına; sevgi, saygı, paylaşma, hoşgörü, yalan söylememe, sabretme, yardımlaşma, iyi niyetli olma, merhametli olma, dürüstlük, iyi bir insan olma, doğa sevgisi, inancı olma ve Atatürkçülük gibi değerleri aktardıklarını dile getirmişlerdir (Altan&Tarhan, 2018:34). Bu örnekler hem annelerin hem de büyükannelerin değer aktarımında asli rol üstlendiğini kanıtlamaktadır.

Bir Değer Olarak Türk Toplumunda Kadın

Schwartz, insanların değeri insanları (kendileri de dahil olmak üzere) ve olayları değerlemede bir kriter olarak kullandıklarını belirtmiştir(Aktaran, Öztürk&Bozkurt, 2022: 475). Bir bireyin sosyal statüsünü soruşturduğumuzda biz aslında, onun bu ölçüte dayanılarak ölçülmüş olan sosyal değerini saptamaya çalışıyoruz. Fichter'e göre bireye dışarıdan yakıştırılan yüceltme veya aşağılama, onaylama veya onaylamamayı soruşturuyoruz. Kişilerin bir değerini değerlendirme tarzı ile yüksek veya düşük değerde sahip oldukları kültürel nesnelere çeşidi, toplumun işleyişinde çok önemlidir. Ona göre değer yargısı veya sosyal değerlendirme zorunlu olarak neyin iyi ya da kötü, neyin yüksek ya da düşük olduğunu karşılaştırmak demektir(Fichter,2019:167).

Değerler, yargılamada birer araç olarak kullanılır. İnsan, grup ve kategorilerin toplumsal önemlerini ölçme, toplumda çeşitli tabakalaşmaları betimleme, bireye, çevresindekilerin gözünde hangi yeri işgal etmekte olduğunu öğretir(Yazıcı,2014:213).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde geçmişten günümüze kadar geçen süreçte kadının Türk toplumu içinde bir "değer" olarak yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buyrukların "Hakan ve hatun buyuruyorlar ki" sözüyle başlamasını Eski Türklerde kadınlara verilen değer bir göstergesi olduğunu ileri süren Gökalp, kadınların usta biniciler, iyi silah kullanan, yiğitlikte erkekler kadar başarılı olduklarını, kale koruyucusu, vali ve elçilik görevlerini yapabildiklerini "*Türkçülüğün Esasları*" adlı kitabında aktarır (Gökalp,2013:146).

Kaplan, Türk kadınlarının toplumdaki yerini, kültürel değişimleri dikkate alarak üç dönem içinde değerlendirir. İlk dönem; İslamiyet'ten önce ve göçebelik devri olup burada kadın, dönemin erkek "alp" tipi gibi ata binmekte, ok atmakta ve kılıç kullanmakta usta olup, lüzumu halinde düşmanla savaşabilmektedir. Yıldız'a göre bu "*Şecere-i Terakime'de isimleri*

Oğuz'da beylik süren kadınlar olarak yer alan kadınlar, bu kültür çevresinin gerçek "tipleridir. Kadınlar destanlarda kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci dönem, İslamiyet'in kabulü ile kadınların daha çok kapalı alanlara, evlere bağlı oldukları, savaşçı niteliklerinin yerini kadınsı özelliklerin aldığı dönemdir. İkinci kültür dairesinin etkisiyle oluşan eserlerde, divan edebiyatı gibi, kadınların daha çok güzellik ve kadınlık vasıflarıyla; ev ahalisi dışında görülme imkânı olmadığından da daha çok hayalî olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Üçüncü dönem; Batı medeniyeti etkisi altındaki kültürel çevrenin etkisinde kadınların sosyal haklarını elde etmiş ve kanunen de olsa erkek ile eşit konuma gelmiştir. Bu dönemin kadın tipleri artık romanların kahramanlarıdır(Aktaran Yıldız, 2020:5). Dolayısıyla İslamiyet öncesi "alp" olarak ve diğer birçok alanda varlık gösteren ve bunun üzerinden değeri belirlenen kadının, İslamiyet ile değerini belirleyen çocukların eğitiminde oynadığı rol olmuştur. Tanzimat Fermanının ortaya çıkardığı sosyal, kültürel, ekonomik vb. değişimlerden etkilenecek kamusal alana çıkma gayretleri gösteren kadınların esas değerini belirleyen cumhuriyet ile birlikte "vatandaş" statüsüne yükselmesiyle değerini korumuştur.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadının değerini anlayabilmek için de genellikle o dönemdeki hikâyeler, yazıtlar, efsaneler ile geçmişten günümüze kadar gelen atasözleri ve deyimler belirleyici olmaktadır. Türk atasözleri ve deyimleri incelendiğinde kadının "ev içinde" geleneksel rollerinin öne çıkartıldığı görülmektedir. Kadın "anne" kimliği ile aile kurumunun temel taşı olarak değer bulmakta, çocuk doğurması özellikle erkek çocuk doğurması ile statüsü artmaktadır. Kadının değer görmesi için evlenmesi ve toplumsal beklentilere uygun olarak kendine uygun görülen rollerini yerine getirmesi gerekmektedir. Atasözleri ve deyimlere göre kadının değeri; ev işlerinde; hamarat, becerikli, temiz ve tutumlu olması ile bağlantılıdır. Türk atasözleri ve deyimlerinde evliliğe büyük önem atfedilmektedir. Hem erkeğin hem de kadının, özellikle kızların erken yaşta evliliği tercih edilmektedir. Türk atasözleri ve deyimlerinde kadının esas değerini belirleyen "anne", "eş" ve "ev kadını" rolleridir. Kadınlarda olması beklenen özellikler arasında; sabır, cefa kârlık, pasiflik, güzellik, beceriklilik, hamaratlık, tutumluluk ve iyi niyetlilik öne çıkmaktadır. (Günindi Ersöz,2010:172-174).

Kadının Türk toplumu içindeki değeri ile ilgili yapılan saptamalar eski Türk devletlerinde kadınların değer gördüğünü göstermektedir. İslamiyet öncesi dönemlerde Türk kadını "özel" alana hapsedilmediği gibi devlet yönetiminde de aktif bir rol almıştır. Acar (2019:396) kadının değerine ilişkin Orhun Abidelerinden örnek vererek, Kültigin Abidesi'nde, Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yarattığı kişilerden birisinin de Göktürk devletinin

kağanın eşi İlbilge Hatun'un adının geçtiğini aktarır. Bu eski Türk devletlerinde kadının hem siyasi konumunu göstermekte hem de Türk toplumunda kadına verilen değeri gözler önüne sermektedir. *“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem katunu yükseltmiş olan Tanrı, il (devlet ve ülke) vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, beni, o Tanrı kağan olarak oturttu”* sözleri bunu kanıtlamaktadır. Yıldız (2020:2) bunun Göktürklerde, kadın ile erkeğin birbirine denk görülmesinin ve erkekle birlikte kadına da Tanrı tarafından “kut” verildiği şeklinde okunabileceğini söylemektedir.

Dede korkut hikâyeleri ve Mukaddime' de kadın evin direği olarak değer görmektedir. Köklü ve zengin bir destan geleneğine sahip Türk Dünyasında “kadınlara” atfedilen öneme binaen destanlarda özel bir yer verilmiştir. Denilebilir ki kadınların yer almadığı destan yok gibidir (Yıldız,20220:4). Türk destanlarında kadınların; "yiğit, mücadeleci, bilge, her işin yolunu yordamını bilen, ciddi anlamda sorumluluk taşıyan, yapıcı, öğüt verici, adaletsizliğin karşısına dikilen, dert çeken, zahmet çeken, sızlanmayan ve nazlanmayan, hemen harekete geçen ve gerekeni yapan" özellikler gösterdikleri bilinmektedir (Gültepe,2008:155). Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde eş seçmek isteyen erkeklerin kadında aradığı özellikler arasında; yiğitlik, ataklık ve cesaret bulunmaktadır (Yılmaz,2004:113).

İslamiyet'le birlikte “özel” alana çekilen kadının Osmanlı toplumunda değerini belirleyen çocukların yetiştirilmesinde üstlendiği rol olmuştur. Ortaylı (2012:133) Osmanlı toplumunda aile kurumunun çocuğun aileyi devam ettirecek temel bir unsur olarak görülmesi nedeniyle eğitimine özel önem verildiğini aktarır. Osmanlı ailesinde çocuk hukuken babanın denetim ve velayeti altında olmasına karşın, anne ve büyükanne çocuğun eğitimden sorumludur. Ailenin geleceğinin ana elemanı ve tüm kültürel ekonomik faaliyetlerin amacı çocuklar olması eğitim verenler olarak kadınlara önemli bir görev yüklemekte ve kadının değeri eğitimci olarak öne çıkmaktadır (Ortaylı,2012:135-136). Kadınların Osmanlı toplumunda çocuğun eğitimindeki sorumlulukları 19. Yüzyılda yaşanan açılan okullara devrine kadar sürmüştür.

Osmanlı imparatorluğunda kadının toplum içindeki yeri, Tanzimat dönemi ile başlayan ilk modernleşme çabalarıyla, yani batı toplumsal modeline yönelişle birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı kadınına hukuki açıdan önemli haklar getirilmiştir. Bunlar arasında; Arazi mirası ve cariyeliğin kaldırılmasının kadınlar açısından önemli kazanımlar olmuştur.

Erken Modernleşme Döneminin(1870-1935) kurucu iradesinin şekillenmesinde dönemin yeni modern kamusal iletişim araçlarının, yani dergi, gazete ve romanların çok önemli bir rol üstlendiğini iddia edilmiştir. Jale Parla(2018:9) Romanın, Osmanlı toplumuna 19. Yüzyılın son otuz yılında (1870-1890) girdiğini ve bu dönemde yazılan eserlerin yenilikçi elitlerin, yeniliğin kapsam ve sınırlarını belirlerken, önerilerini romanlar aracılığıyla dile getirdiklerini aktarır. Bunun sonucu olarak “erken modernleşme” döneminin yazarları kadın eğitiminin önemli olduğunu vurgulayarak, görücü usulü evliliklere eleştirel yaklaşımları görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde yapılan reformlarla kadınların seçme ve seçilme hakkı tanınması, medeni kanunun kabulü vb. birçok değişiklikle kadınlar yeni kurulan cumhuriyetin “yurttaşları” haline gelmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kadınların toplumsal konumlarını geliştirmeye yönelik bir dizi reform uygulamaya konulmuştur. Bu reformlarla kadınlara yasalarda yapılan değişikliklerle, aile, evlilik, boşanma, meslek seçimi, kamu görevlerine girme ve velayet ile seçme ve seçilme hakları tanınmıştır.

Kongar (1998:585) Atatürk devrimlerinin değiştirmeyi istediği kurumların başında Aile kurumunun geldiğini, Atatürk’ün kadın özgürlüğünü önemseydiğini ve bunun şunu sözlerinde ifadesini bulduğunu aktarır: “*Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk Kadınına ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcı ve koruyucusu yapmak yoludur.*” Hedef, ataerkil bir yapıya sahip Osmanlı ailesinde bir dönüşüm yaratmaktı. Atatürk 1923 yılında İzmir’de yaptığı bir konuşmada hepimizin çok iyi bildiği “*Şuna inanmak lazımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir*” diyerek cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapılacak reformların ipuçlarını vermiştir. Atatürk yine, 21 Mart 1923 yılında Konya’ya yaptığı bir ziyaret sırasında cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yasal bir değişikliğin geleceğini; “*Çok daha elverişsiz koşullar altında bulunan kadınlarımızın erkeklerle birlikte hatta bazı hallerde, onları geçmiş olmaları, olağanüstü yetenekleri ve eşitliklerin en açık kanıtıdır*” sözleriyle haber veriyordu (Abadan-Unat,1982:13). Kadınların erkeklerle aynı eğitimi görmesi gerektiğine inan Atatürk için eğitim kadınların esas vazifeleri olan analıklarını daha iyi yapabilmelerinin ve çocuklarını daha iyi yetiştirebilmelerinin bir aracı olarak görülmüştür.

Diğer yandan, yapılan reformlarla, Türk kadının dünya kamuoyundaki yanlış imajının düzeltilmek istendiği, kadınların bilim, ahlak, sosyal konular ve ekonomik hayatta erkeklerle eşit koşullarda yer almasının hedeflendiği bilinmektedir. Genç cumhuriyette kadınlara; “*Türk’ü*

zihniyetiyle, pazusuyla muhafaza ve müdafaya kadir nesiller(kuşaklar)” yetiştirme rolü biçilmiştir (Göksel,1993:146). Bu nedenle, “Erken modernleşme” döneminin sonunda kadınlar ulusun anaları, geleneğin ve milli kültürün taşıyıcıları olarak “değer” bulmuştur. Özellikle “modern Türk kadın” kimliği Türk milli ve modern kimliğini dünyaya göstermek amacıyla bir sembolik anlama bünyesinde barındırmıştır (Sancar,2012:112).

Bilindiği gibi kadının statüsünde dönüşüm yaratan değişimlerden birisi de 1926 yılında İsviçre Medeni Yasasından Türkiye’ye aktarılan Medeni Kanunun kabul edilmesidir. Diğer yasal düzenlemeler arasına, malların yönetilmesinde, eşin ölümünden sonra servet paylaşımında kadına erkekle eşit hak tanınması, çok eşliliğin yasaklanması, evlilik anlaşmasının yasal güvenceye alınması gibi birçok hak kadının Türk toplumundaki değerini göstermesi açısından önemli gelişmeler olarak gösterilmektedir (Kongar,1998:585). 1924 yılında “Tevhidi Tedrisat Kanununun” kabul edilmesi ile her iki cins de eşit eğitim görme olanaklarından yararlanma şansına kavuşmuştur. Vekâlet yolu ile nikâh kıyma geçersiz sayılarak, evlenmelerin geçerli olabilmesi için gelinin de nikâha katılması şartı getirilmiştir. Daha önce iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşit olarak kabul edilirken, yapılan değişiklikle tanıklık konusunda eşitlik sağlanmıştır (Abadan-Unat,1982:15). Yine 1930 yılında Belediye seçimlerinde, 1934 yılında Genel seçimler için seçme ve seçilme hakkını kazanan kadınlar böylece Meclise taşınmışlardır. Bugün parlamentodaki milletvekillerin %17,3’ünü kadınlar oluşturmaktadır.

Cumhuriyetten günümüze kadar geçen yaklaşık 100 yıllık süreçte Türk kadınlarının değerini gösteren birçok hukuki, eğitimsel, sosyal, kültürel, ekonomik vb. önlem hayata geçirilmiş, göreceli de olsa da kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır. Örneğin 1982 tarihli Anayasanın 10. maddesine 2004 yılında “*kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı yorumlanamaz*” hükmü ilave edilerek, kadın-erkek eşitliğinin önemine vurgu yapılmıştır. 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de dünyada olduğu gibi kadın sorunları akademik anlamda tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Üniversitelerde kadın sorunları araştırma ve uygulama merkezleri ile kadın çalışmaları yüksek lisans programları açılmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 18 Aralık 1979 tarihinde kabul edilen “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine” dair Sözleşme Türkiye tarafından 1985 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme taraf devletlere kadınlara karşı ayrımcılığın tüm biçimlerini ortadan kaldırma yükümlülüğü getirmektedir. Yine, kadınların durumunu izlemek, kadınlara yönelik politikalar geliştirmek ve kadın erkek eşitliği sağlamak amacıyla 1991 yılında

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün kurulmuş olması da kadının değerinin devlet tarafından kabulü anlamında yorumlanabilir.

Günümüzde kadınlar hem aile hem de toplum içinde saygın mesleklerde yer almakta, toplumun asli bir üyesi olarak değer bulmaktadır. Günümüzde eğitimin her kademesinde kadın oranı arttığı, kadınların TBMM ve Yerel yönetimlerde yer aldığı, doktorluk, avukatlık gibi mesleklerde sayısal olarak arttığına tanık olunmaktadır. Akademisyenlerin neredeyse yarısına yakını kadın olup, kadınlar ülkemizi büyükelçi ve elçi düzeyinde ülkemizi yurtdışında temsil etmektedirler.

Sonuç

İnsan organizmasına, kişiliğine, topluma ve kültüre ilişkin değerler bulunmaktadır. Değerler insan yaşamının devamı için önemlidir. Değerler, bireyleri ve toplumları daha iyiye doğru yöneltme gücüne sahiptir. Bu yönüyle değerler yaşamın düzeni için elzem soyut standartlardır denilmektedir. Kadın ve değer ilişkisini tartıştığımız bu çalışmada kadın ve değer üç temel noktada kesiştiği görülmektedir. Buna göre; kadınların değerlerin aktarılmasındaki önemli rol üstlendiği, kadınların ve erkeklerin biyolojik ve toplumsal cinsiyetlerinin bir yansıması olarak yöneldikleri değerlerin farklılaştığı ve kadının Türk toplumunda bir değer olarak önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınlar geleneksel rolleri olan ev işleri ve evin idaresi kadar çocukların terbiyesi ve değerlerin aktarılması konusunda da başat rol oynamaktadırlar. Kadınların sosyalleşme sürecinin aile odaklı olması ve biyolojik cinsiyetlerinin bir sonucu olarak, hoşgörü, sevgi, saygı, sabır, sadakat, gibi değerleri daha kolay içselleştirdikleri görülmüştür. Cinsiyet ve değerler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara bakıldığında erkeklerin bireysel değerlerle (bağımsız, eril, atak vb.); kadınların ise hizmete veya bakıma yönelik değerlerle (dişil, toplulukçu, insanı dikkate alma vb.) sosyalleştiği için erkeklerin daha bireysel, kadınların ise daha toplulukçu değerlere sahip olduğu görülmüştür. Yine kadınlar eşitlikçi ve evrensel değerlere daha fazla önem verirken, erkekler daha geleneksel, güç, başarı ve maddi değerlere öncelik vermektedir. Çalışmaların ortak bulgusu kadınların aile ve evlilik değerlerine daha fazla önem verdiğidir.

Kapsamlı literatür taraması yaptığımızda karşımıza çıkan üçüncü önemli bulguda İslamiyet öncesi dönemden başlamak üzere günümüze kadar olan süreçte kadının Türk toplumunda aile ve toplum için bir “değer” olarak karşılık bulduğu gerçeğidir. Kadın ailenin ve toplumun teminatı, gelecek nesillerin yetiştirici olması sebebiyle Türk toplumunda çok önemli bir rol üstlenmektedir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (1982). Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, Türk Toplumunda Kadın, Derleyen: Nermin Abadan-Unat, İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını
- Acar, H. (2019). Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın, İnsan&İnsan, 6/ 21, 395-411
- Altan, S. & Tarhan, S. (2018). Büyükanneden Toruna: Yaşamboyu Öğrenme Sürecinde Değer ve Beceri Aktarımı, Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2(1), 26-42
- ASAGEM (2010), Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, Ankara: ASAGEM yayınları
- Ata Yıldız, N. (2020). Türk Destanlarında Kadın, Destandan Güncele Doğudan Batıya Kadın Üzerine Tartışmalar, Editör: Aysel Günindi Ersöz, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bacanlı, H. (1999). Üniversite Öğrencilerinin Değer Tercihleri, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 20/ 20, 597 – 610.
- Canatan, A. (2008). Toplumsal değerler ve yaşlılar. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, (1): 62-71.
- Canatan, A. (2021). Değerler Sosyoloji, Değer Çalışmaları, Editör: Nurten Gökalp, Ankara: Ankara Hacı bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Cirhinlioğlu, F.G. & Şenel, A.F (2017). Kadına İlişkin Namus Anlayışı, Değerler Ve Cinsiyet Rollerini Arasındaki İlişkiler, The Journal of Academic Social Science, *Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7213>*, 60/Autumn II, 311-324.
- Fichter, J.H.(2019). Sosyoloji Nedir, Çeviren Nilgün Çelebi, Ankara: Anı yayınları.
- Göksel, B.(1993). Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gültepe, N. (2008). Türk Kadın Tarihine Giriş, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Günindi Ersöz, A. (2010), Türk Atasözleri ve Deyimlerinde kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Gazi Türkiyat, 6(4), 167-182.
- Kağıtçıbaşı, Ç.(1982). Türkiye’de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı, Türk Toplumunda Kadın, Derleyen Nermin Abadan-Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler derneği Yayını

- Kongar, E.(1998), 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurnaz, Ş. (2011), Yenileşme Sürecinde Türk Kadını, Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Ortaylı, İ.(2012). Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul: Timaş Yayınlar
- Özensel, E. (2004). Türk toplumunda çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolü: Konya ili örneği, Değerler Eğitimi Dergisi, 2 (6), 77-96.
- Özensel, E.(2021). Toplumsal Değerlerin Taşıyıcı Kurumu Olarak Aile ve Aile Değerleri, Değer Çalışmaları, Editör: Nurten Gökalp, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları
- Öztürk, H. & Bozkurt, V. (2020). Cinsiyete Göre Değerlerde Farklılaşma, https://www.researchgate.net/publication/344363228_cinsiyete_gore_degerlerde_farkli_lasma, Erişim tarihi 11.05.2022
- Parla, J. (2018). Babalar ve Oğullar, İstanbul: İletişim Yayınları
- Sancar, S.(2012) Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İstanbul: İletişim Yayınları
- Schroeder, D., Chatfield, K., Singh, M., Chennells, R., Herissone-Kelly, P. (2019). The Four Values Framework: Fairness, Respect, Care and Hones, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-15745-6_3, erişim tarihi 11.05.2022.
- Stedman, Jones, S. (2012).Olgu/Değer, Temel Sosyolojik Dikotomiler, Editör:Chris Jenks, Çeviri Editörü: İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Birleşik Yayınevi
- Tarhan, N. (2011) Değerler Psikolojisi ve İnsan, Yayına Hazırlayan: Zahide Ülkü Bakiler, İstanbul: Timaş Yayınları
- Uyguç, N. (2003). Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi, D.E.Ü.İ.İ.B.F, .Dergisi Cilt:18, Sayı:1, 93-103
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 209-223.

DEĞERLER VE YAŞLILAR

Ayşe Canatan*

Giriş

Toplumun üyeleri olan insanlar değerleri belli olan bir ortamda dünyaya gelirler ve içinde yer aldıkları yakın çevrenin yönlendirmeleriyle, taklit, model alma, içselleştirme yollarıyla yetişkin bir insan olana kadar sosyalleşme süreci içinde giderek genişleyen bir çevrede her gelişim döneminde çeşitli değerleri kazanırlar. Bu kazanım kişilerin ihtiyaçları ve isteklerine/amaçlarına göre yaşam boyu şekillenerek devam eder. Bir başka ifadeyle toplumsal değerler, toplumun üyelerinden ve içinde yer aldıkları çevrelerden bağımsız olarak düşünülmezler. Her ne kadar insan olmanın temelinde yer alan evrensel değerlerden her zaman söz edilse de bu değerlere ters düşmeyen her toplumun kendi içinde anlam içeren toplumsal değerleri vardır. Bütün toplumlar istikrarlarını sürdürmek amacıyla üyelerini ortak bir değerler sistemi içinde davranmaya ve düşünmeye sevk ederek çelişkiler yaşanmasını önlemeye çalışırlar.. O halde değerlerin ne olduğu sorusunun cevabı nedir? Sözlük anlamıyla değerler, toplumun kültürel yapısı içinde yer alan toplumca paylaşılmış, toplumun üyelerinin yaşamlarında ve seçimlerinde rehberlik eden, yol gösteren unsurlardır. 20.yüzyıl sosyoloğu Giddens değerler için *“insanlar veya gruplar tarafından neyin istenir, uygun, iyi ya da kötü olduğu hakkında benimsenen düşüncelerdir. Bireylerin değer verdikleri şeylerin ne olduğu içinde yaşıyor oldukları kültür tarafından şekillenir”* demektedir (Giddens, 2008:1055). Sosyolojide değer tanımları için *“Değerler Sosyolojisi”* başlıklı yazı incelenebilir (Canatan, 2021:31-60)

Değerler

Değerler, insanların enerjisini yönlendirmede, doğru ve yanlış arasındaki farkın ne olduğu, yaşamın anlamının ne olduğu gibi temel soruların cevaplanmasında kültürel yol göstericilerdir. Bireylerin yaşamlarının her döneminde farklı değerler benimsendiği gibi içinde yaşanan çağa göre de farklı değerlerin gündeme geldiği, ortaya yeni değerlerin çıktığı da bir gerçektir. Değerlerin değişimi toplumsal değişimlere bağlı olarak gerçekleşir. Toplumsal değişimin yavaş olduğu geçmiş çağlarda ve yüzyıllarda teknolojinin ve teknolojiye dayalı bilginin ve dolayısıyla değerlerin değişimi de yavaş olmuştur. Böyle bir dünyada bilgi birikimi

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ve deneyimi fazla olanların etkisi statüsü diğerlerine göre daha yüksek olmuştur. 20.yüzyıla girerken teknolojinin getirdiği yenilikler ile iş yapma biçiminin değişmesi yeni bir enerji çeşidi olan elektriğin toplumsal yaşama yeniliklerle girmesi toplumun işleyişinde önemli bir değişmeye yol açmış toplumsal hayatı ve bireylerin gündelik hayatını etkilemiştir. 20.yüzyıl dünya nüfusu üstünde de etkili olmuş tıp ve teknolojideki gelişmeler bebek ölümlerinin azalmasına ve geçmişe göre insanların daha uzun yaşamasına yol açmış ve 1950'lerden itibaren yaşlanmaktan, yaşlılardan ve sorunlarından bir grup olarak daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Yaşlılık yaşamın ölümden önceki son dönemi olarak hayata dair önemli birikimlere sahip olunan yaşam evresidir.

Günümüzde 21.yüzyılda yine benzer bir dramatik değişim dijitalleşme ile ortaya çıkmıştır. Bu değişmeler değerlerin de değişmesine zemin hazırlamıştır. Bir başka deyişle geçmişte değerler çok yavaş değişirken günümüzde çok hızlı değişme yolundadır. Bu noktada değişimin etkisi bütün yaş gruplarında aynı seyretmeyip gençler ve yaşlılar üzerinde farklı etkiler bırakarak ilerlemektedir. Hızlı değişme dönemlerinde yaşlılar diğer yaş gruplarına göre daha fazla etkilenen gruptur. Yaşlıların değişimi nasıl algıladıkları, nasıl davrandıkları sahip oldukları değerlerin değişimi hakkında ne düşündüklerini anlamak gelecekte çok daha kalabalık bir yaşlı grubunun var olacağı toplumu anlamak ve kuşakları anlamaktan geçecektir. Bu değişme gerçeği ile Türk toplumu da 50 yıldan daha kısa sürede yüzleşecektir.

Değerlerin toplumdaki görünüşü ve yerine getirdikleri rolleri sosyalleşme sürecinde ortaya çıkar. Farklı yaş gruplarının sosyalleşme deneyimleri arasındaki farklar değerlerin değiştiğini gösterir. Sosyal değişme, nüfusun yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzeyler gibi farklı kategorilerinde farklı etkilere yol açarak değerlerin değişmesine yol açar. Günümüz toplumsal değerlerini dikkate alarak bakıldığında değişmenin sadece teknolojinin etkisiyle hızlı değişmenin etkisinde olmadığını nüfus hareketliliği ve küresel iletişimin gelişmesiyle de ilgili olduğu anlaşılacaktır. Böyle bir toplumsal sürecin içinde bugün giderek oranı artan yaşlı nüfusun ya da yaşlıların değerler konusunun neresinde durduğu yeniden tartışılmaya muhtaç bir durumdadır. 40 yıl önce gelişim psikolojisi kitaplarında sosyalleşmenin yetişkinliğe kadar devam ettiği ifade edilirken bugün gelişim ve öğrenmenin yaşam boyu, bütün yaşlarda devam ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla birey doğumla başlayan ölümlerle sona eren bir rota üzerinde yaşamını sürdürmektedir. Bu bağlamda yaşlılar ve değerleri arasındaki ilişki çok yönlü bir yapı içinde ortaya çıkan etkileşimlerle gerçekleşmektedir. Geçmişten günümüze aktarılan yaşlılıkla ilgili önyargılar, yaşlıların gençlerden beklentileri, gençlerin yaşlılardan bekledikleri ve iki yaş

grubu ya da iki kuşak arasındaki “anlaşılma ihtiyacı”, içinde bulunduğumuz çağda neleri işaret ettiği sorusunun cevapları üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Değerler kuşaktan kuşağa aktararak uzun zaman içinde oluşan, geçmişle geleceği birbirine bağlayan toplumsal kimliğin temel oluşturucusudur. Toplumda her yaştan insan değerlerin oluşumuna ve sürdürülmesine farklı katkılar sağlamaktadır. Ancak, yaşlılar geçmişten gelen bilgilerin geleceğe taşınmasında önemli bir rolü yerine getiren aktörlerdir. Teknolojinin hızla değiştirdiği toplumsal hayat yeni değerlerin oluşmasına yol açarken diğer taraftan da geçmişten gelen temel değerlerin korunarak geleceğe aktarılmasını sağlamaktadır. Bu noktada farklı yaş grupları toplumsal aktörler olarak rol oynarken, en zor rolün yaşlılara düştüğü bilinmelidir. Değişim hızla devam ederken, değersizleşen değerlerin yerini neyin dolduracağı henüz belli değildir. Bu nedenle, yaşlıların değerleri, toplum tarafından yaşlıya atfedilen değer, kuşaklararası ilişkiler (çatışma ve dayanışma), kuşaktan kuşağa aktarım, günümüzde geçmişin izleri, yaşlılıkta yeniliklere uyum, bilginin değeri gibi konular önem taşımaktadır.

Geleneksel ve modern toplumlarda yaşlılığın ve yaşlının değeri

Geleneksel toplumda oldukça dışa kapalı ve homojen yapı değerlerin yavaş değişme göstermesine ve yaşlıların deneyimlerinin önemini koruduğuna işaret etmektedir. Bu toplumlarda yaşam koşulları nedeniyle yaşlanmanın bütün bireyler için kolay olmadığı az sayıda kişinin yaşlanabildiği de dikkate alınmalıdır. Bir diğer deyişle yaşlanabilenlerin sayısı çok düşüktür. Yaşlıların deneyimleri ve geçmişten gelen örnekler ile günceli kolayca yorumlayabilmeleri onların “bilge” olarak kabulünü, saygı görmelerini kolaylaştırmıştır. Böylelikle, yaşlılar sosyalleşme sürecinin önemli aktörleri olmuştur. Kuşaklar arası bir farkın ortaya çıkması da söz konusu olmamıştır. Yaşlılar el üstünde tutulmuş onlara olumlu değerler atfedilmiştir. Toplumsal etkileşim süreci ise bilenden bilmeyene ya da yaşlıdan gence bilginin aktarımı ile devam etmiştir. Geleneksel toplumda yaşlının değeri toplumsal hiyerarşide erkekleri ifade etmektedir. Kadınlar ataerkil düzende cinsiyete dayalı eşitsizlik nedeniyle değer görmezler, yaşlanınca ve eşleri ölünce daha saygın bir konumda olsalar da karar verici olamamışlardır. (Canatan, 2009: 62-71).

Modern toplumda bilimsel çalışmalardan elde edilen bulgular neticesinde teknolojinin değişimi ve bu değişimin gündelik yaşamı değiştirmeye başlaması ile geleneksel kadim bilginin yerine bilimsel bilginin geçmesi alışılmışın dışında bir anlayışa yol açmıştır. Modern toplum insanların doğadan koparak teknolojiye koştukları bir hayatı ifade etmektedir. Kırdan kente

göç, tarım ekonomisinden kontrol edilebilir sanayi üretimine geçiş, kentlerde programlı bir gündelik yaşam içine dahil olabilenlerle devam etmektedir. Kent yaşamında üretim ve üretime katılanlar önemlidir. Bu döngüye giremeyenler kentsel yaşama yük olarak görülürler. Bu ifade yaşlıları ve yaşlı önyargıları işaret etmektedir. Modern toplumda çalışırken değerli olan insan emekli olunca rolsüz olarak değerlendirilmiştir. Yakın bir döneme kadar etkin olan bu düşünce son 20 yılda değişmiş, emeklilik sonrası rollerle yaşamın devam ettiği dikkate alınmıştır. Modern toplumun çekirdek ailesi içinde ve yaşlıların kendi çekirdek aileleri içinde giderek izole bir yaşam tarzı içinde yaşamaya çalışmalarının başkalarınınca dikkate alınmadığını göstermektedir. Modern toplum katılım yönüyle öne çıkmaktadır. Nüfus içinde oranı hızla artan yaşlıların aktif yaşlanma ilkeleri doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeleri beklenir. Özellikle yaşlıların topluma katılımları günümüzde desteklenmektedir. Bu doğrultuda yaşam boyu öğrenme çabaları onların toplum dışında rolsüz kalmalarının önüne geçmektedir.

Kuşak Çatışması

Her dönemde kuşaklar arasında farklı düşünme, davranma ve tercihler olagelmıştır. Özellikle modern toplumda kuşaklar arasında çatışmalar dikkat çekse de daha eski toplumlarda da kuşakların birbirini beğenmediği ve çatıştığı olmuştur (Güngör, 1993:60). İlkçağ filozoflarının eserlerinde de gençleri eleştiren sözleri olduğu bilinmektedir. Kuşak çatışması teknolojinin hızlı değişmeye başladığı sanayi toplumu ile artmıştır. Günümüzde teknolojiye sonradan uyum yapmaya çalışan kuşaklar ile teknolojinin içine doğan kuşaklar arasında ortaya çıkan çatışma dünyaya olaylara bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Farklılık değerlerin farklılığıdır. Geleneksel toplumlarda manevi değerler, modern toplumlarda tüketim değerleri öne çıkmakta yaşlılar ve gençler arasında anlaşmazlık oluşturmaktadır. (Canatan 2014: 21) Kuşakların nitelikleri dünyaya bakış biçimleri birbirine benzedikçe aralarındaki çatışmalar da azalmaktadır. Dijital çağın kuşaklarının gelecekte birbirlerini daha iyi anlayacağına ilişkin olumlu bir öngörü oluşsa da her zaman için genç kuşakların kendinden önceki kuşakları eleştirdikleri, yaşlıların da aynı biçimde gençleri eleştirdikleri bilinmektedir.

Kuşak dayanışması

Yetişkin kuşağın yaşlılığa genç kuşağın yetişkinliğe geçişi aralarındaki ilişkiyi çatışma olmaktan çıkarıp dayanışmaya dönüştüren bir özelliğe sahiptir. Böyle bir gelişme kuşaklar zinciri içinde ortaya çıkar. Örneğin aralarında on yaş fark olan iki kardeş çocukluk ve gençlik dönemlerinde arkadaşlık edemezken ikisi de 30 yaşına geldiklerinde iki yetişkin olarak arkadaşlık kurabilirler. Kuşaklar birbirine destek vererek yaşamlarını kolaylaştırdıkları ortam

oluştururlar. Bunun yanında farklı kuşakların birbirlerine karşılıklı ihtiyacı her dönemde ortaya çıkabilir. Günümüzde kentlerde gündelik yaşam teknoloji sayesinde ayakta durmaktadır. Gençlerin geçmişe dair bilgiye ve deneyimlere erişimlerinde yaşlılara müracaatı, yaşlıların da hayatını kolaylaştıran teknolojilere uyum sağlamaları genç kuşağın desteğiyle gerçekleşmekte ve daha sorunsuz yaşama imkanları oluşmaktadır. Teknolojik araçların öğrenilmesi, kullanılması, güç isteyen durumlarda gençlere ihtiyacı vardır. Kuşaklararası dayanışma, kuşakların birbiri ile karşılıklı ilişkileri, alış verişleri yaşamı kolaylaştırma unsurları olarak günümüz ve gelecek toplumsal yaşamının önemli bir değeri olarak yer almaktadır. Toplumsal bütünlük kuşak dayanışmasına bağlı olarak sürdürülecektir.

Yaşçı Önyargılar

Sosyal ilişkiler ilişkiye giren tarafların birbirini tanımaya olanak oluşturur. Toplumda aralarında sosyal ilişki oluşmamış insanlar, gruplar birbirleri hakkında tanımadan hükümlere ve hatalı değerlendirmelere varabilirler. Bu durum önyargılara ya da peşin hükümlere yol açabilir. Yaşlılara karşı birçok önyargı bulunmaktadır. Alay edilmek, küçümsenmek, dış görünüşü nedeniyle dışlanmak, bankalarda kredi kartı verilmemesi, ihmal, istismar ve suç mağduru olmak, hizmet sektöründen gerekenden daha düşük kalitede hizmet almak, sağlık çalışanları tarafından kötü muamele görmek, anlama ve kavrama yeteneklerinin iyi olmadığını varsayılması olumsuz önyargılara örnek olabilir. Yaşlılar gençlere göre daha ağır hareket etmeleri nedeniyle dışlanabilirler. Bunun yanında yaşlı nüfusun hızla artması, emeklilik maaşları, sağlık harcamaları, bakımları, işgücünde yer almaları toplumda gençler arasında yaşçı bir kalıp yargının olumsuz yaklaşım gelişmesine yol açmaktadır.

Sanayi devrimi ve teknolojik bilginin tecrübi bilginin yerine geçmesi ile kuşaktan kuşağa aktarılan iş yapma bilgi ve becerisinin işe yaramaz hale gelmesi, bilgi aktarım teknolojisinin çok hızlı değişmesi ve bu değişime yaşlıların ayak uyduramayarak dışarda kalması ayrımcı tutumları pekiştirmiştir. Kırdan kente göçler nedeniyle yaşlıların kente uyum gösterememesi, yaşlıların tüketim toplumu değerlerine sahip olmaması, yaşlıların medyadaki olumsuz sunuluşları, emekliliğin bir çöküş olarak değerlendirilmesi yaşçı önyargılara yol açmaktadır.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçerken yaşlıların değer kaybına uğraması onları olumsuzlukların ilk basamağına oturtmuştur. Post modern toplum yaşlılara önyargı ile yaklaşmanın eşitsizlik ve haksızlık olduğu anlayışı ile zedelenen itibarın güçlendirilmesi çalışmalarına yer vermektedir. Yaşlıların toplumda diğer yaşlar ile eşit muamele görmeleri için

kuşaklararası güçlendirme çalışmalarına yönelimlerinin uluslararası sivil toplum çalışmalarında ve merkezi hükümetlerce desteklendiği görülmektedir.

Sonuç

Toplumsal hayatın devamı geçmiş, bugün ve geleceğin bir arada oluşuna bağlıdır. Her kuşak toplumda belli görevleri ve rolleri toplumun beklentilerine göre yerine getirir. Yaşlılar geçmiş, gençler bugünü ve yarını temsil ederler. Kuşaklar arasında gündelik yaşam ihtiyaçları bağlamında karşılıklı ilişkiler sürdürülmektedir. Kuşaklar arasında çatışmalar ve dayanışmalar her çağda görülmekle birlikte sosyal hayatın içinde var olan kuşakların değeri de anlaşılmayı hak etmektedir. Toplumsal değerlerin değişmemesi söz konusu değildir. Toplumun ayakta tutan bu değerlerin farkında olmak ve geleceğe aktarmaktır. Bu konuda yaşlıların birikimlerini, yaptıkları işleri, gelişim dönemlerindeki anılarını yazılı hale getirerek gençlere ilham vermesini sağlamak ve en önemlisi de onurlu yaşama haklarına saygı duyulması farkındalığının artırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Canatan, Ayşe (2009) Toplumsal Değerler ve Yaşlılar, Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 2008 (1): 62-71.
- Canatan, Ayşe (2014), Gençler ve Yaşlılar arasında Değer Aktarım Süreci, Uluslararası Gençler ve Değerler Sempozyumu Kitabı, Tarcan Matbaacılık, Ankara, Sf.18-23.
- Canatan, Ayşe (2021) Değerler Sosyolojisi, (ed. Nurten Gökalp) Değer Çalışmaları içinde, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Merkezi Yayını, sf. 31-60.
- Canatan, Ayşe (2022), Kuşaklar sosyolojisi Bağlamında Kuşaklar Arası İlişkiler,(ed. Harun Ceylan) Kuşaklar Arası İlişkiler içinde, Nobel Yayınevi, Sf.41-50.
- Giddens, Anthony (2008) Sosyoloji, Kırmızı Yayınları,1.baskı, İstanbul.

DEĞERLER VE GENÇLİK

*Abdullah Topçuoğlu**

Gamze Aksan†

Giriş

Toplumun ve sosyal etkileşimin unsurları tarafından belirlenmiş ortak davranışlar ve normlar hakkında neyin doğru neyin yanlış, neyin kabul edilebilir ya da istenilmez olduğuna dair temel ölçütler sunan değerler konusu sosyal bilimlerin ilgi duyduğu başlıklardan birisidir. Değerlerin -gençliğin toplumdaki değerine atfen- bu sosyal kategoride nasıl anlamlandırıldığı günümüz modern toplumlarında yaşlıların görece azalan, gençlerin artan önemi ile daha fazla öne çıkmaktadır. Nitekim değerler konusunda yapılan çalışmalarda özellikle 2000li yıllardan sonra gençlik odağı daha fazla göze çarpmaktadır. Bu ilginin kaynağı öncelikle, var olan değerlerin sonraki kuşağa nasıl aktarıldığı, benzeşme ve farklılaşmaların ne yönde gerçekleştiği gibi sorulara yakın olsa da bilgi teknolojilerindeki yeniliklerle birlikte sosyal değişimin artan hızının bu genç kategoride değer yönelimleri açısından nasıl karşılık bulduğu merakından beslenmektedir. Özellikle kuşak çalışmaları ekseninde “z kuşağı” olarak adlandırılan günümüz gençliğinin dünyayı, toplumsal kurumları ve sosyal ilişkileri hangi değerlerle anlamlandırdıkları ve bu anlamlandırmanın diğer kuşaklardaki karşılıkları sosyolojik açıdan önem atfedilen sorulardır. Nitekim sosyal düşüncenin modern bilim yaklaşımında kurucu sosyologlardan günümüze, toplumsal düzen, uyum ve ilerleme fikirleri arasında kurulan ilişki, düzenin sağlanmasında önemli bir role sahip olarak toplumsal değerleri referans göstermektedir. Dolayısıyla gençlik ve değerler ilişkisi; özelde gençliğin değerleri konusu önemini koruyacağına benzemektedir. Bu çalışmada öncelikle değer ve sosyal bir kategori olarak gençlik konusu ele alınacak sonrasında gençlik ve değer ilişkisinde gençliğin değerlerine dair sosyolojik referanslar irdelenecektir. Son olarak konunun pratik yönü olarak gençliğin değer yönelimleri, bu çalışmanın yazarları ve bazı diğer araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda ortaya çıkan önemli bulgular çerçevesinde ele alınacaktır.

Değer

Değer, insan davranışın arkasındaki en temel öğeleri belirleme ve biçimlendirmede başat bir rol üstlenmesi sebebiyle sosyal bilimlerin birçok disiplinde merkezi bir konuma

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

† Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

sahiptir. Farklı disiplinlerin değer kavramı ile ilgili yaklaşımları üzerine kısa bir değerlendirme yapıldığında; insanların eylemlerini tercih etme ve meşrulaştırmada, olayları ve olguları anlamlandırmada değer kavramını bir kriter olarak benimsedikleri görülmektedir (Topçuoğlu, 1999:7). Bazı sosyal bilimciler, değeri, “şeylerin istenebilir veya istenemez oluşuna dair bir inanç sistemi” olarak tanımlamaktadır (Güngör, 1993:18). Sosyolojide ise ilk olarak Comte, değerleri ahlaki olanla ilişkilendirerek “toplumsal düzenin sağlanması ve ona rehberlik edilmesi” vurgusuyla ele almış, toplumsal düzenin sürekliliği içerisinde ait olmanın, aktarımın ve topluma duyulan sevginin öğrenildiği aile kurumunu bunun sürdürücüsü olarak ifade etmiştir. Durkheim ise, sosyoloji biliminin pratik yönünde merkeze değerleri alarak modernleşme ile değişen ve dönüşen toplumsal yapının sorunlarına çözüm arayan ve bu sebeple sosyolojiyi değerlerin dönüşümünü ele alan bir bilim dalı olarak tanımlamış, özellikle ahlaki değerlere özel önem atfetmiştir (Bkz. Özensel, 2003; Pickering, 2009; Birekul ve Alkın, 2015, Aksan, 2016; Ersoy 2018). Diğer taraftan Weber’in (1999) dinsel yönelimlerin iktisadi davranışa etkisini konu aldığı ve dini değerlerin iktisadi değerler üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışması klasik örneklerden birisi olurken, Marx’ın diyalektik çözümleme içerisinde olgular ve toplumsal değerlerin ayrı tutulamayacağını, bunu istemenin de yersiz olduğuna dikkat çekmesi (Ritzer, 2011:46) modern toplum pratiğinde değerlerin temel bağlamlarla merkeze taşındığını göstermektedir. Sosyoloji literatüründe daha yakın dönem çalışmalar ise mikro bakış açıları ile şekillenirken bazı çalışmalarda değerle tutumun eş tutulduğu görülmektedir (Campbell,1964). Tutumu oluşturan duygu, bilgi ve hareketin benzer şekilde değer yargılarını oluşturduğunu düşünen bazı sosyologlara göre kişi sahip olduğu değeri en doğru rehber olarak görmekte ve ona duygusal bir anlam yüklemekte; negatif anlam yüklediğinde ise değer kişinin davranışına engel olmaktadır. Sonrasında gerçekleştirilen çalışmalarda ise örneğin Rokeach (1968a, 1968b, 1973) değerler üzerine yaptığı uluslararası araştırmalarda değer ve tutumu birbirinden ayırmış ve kavramlar arasındaki farklara dikkati çekmiştir. Burada en ayırt edici özellik değerlerin tek bir inancı temsil ederken tutumun bir inançlar organizasyonu olduğu savunusu olmuştur (Topçuoğlu, 1999:12). Rokeach’ın (1973) yaptığı tanımlama aynı zamanda değerlerin çok boyutlu yapısını göstermektedir. Ona göre (Rokeach, 1973); değerler bir kişinin yaşamı boyunca üzerinde etkili ve kendilerine has sonuçları olan kültürel, kurumsal ve kişisel güçlerin ürünüdür. Değerler kültürel, toplumsal ve kişisel deneyimler sonucunda içselleştirilir.

Bu anlamda bir yandan sosyal tutum ve ideolojilerin, diğ er yandan sosyal davranışın yönlendiricileri ve belirleyicileridir*.

Değerler, bireylerin eylemlerini somutlaştıran bir motivasyon kaynağı olarak “arzu edilen şeyler” olmanın yanı sıra sosyal hayatın işleyişinde günlük çıkarlar ve bireysel bedellerle sürekliliğin sağlandığı sosyal bir bağlamı temsil etmektedir (von Scheve, 176:2015). Bu anlamda değerler, davranış ve tutumlara rehberlik eden, bu doğrultuda sosyal etkileşimin temel dinamiklerini inşa ederek toplumun normatif yapısının oluşumuna etki eden, böylelikle de toplumsal yaşamın düzenlenmesi ve sürdürülmesinin yanında sosyal olguların, olayların ve ilişkilerin analizini sağlayan olgulardır. Değerleri tanımlarken en sık değ inilen kavramlar ise normatif standartlar, normatif amaçlar, inanç ve eğ ilimlerdir (Mehmedoğ lu, 2013:179).

Gençlik ve Gençliğ in Sosyolojik Değ eri

Gençlik öncelikle biyolojik bağ lamları çağ rıştırsa da sosyolojik açıdan kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak toplum tarafından inşa edilen, aynı zamanda topumu inşa eden sosyal bir kategoridir. Gençlik kültürünün oluşması çoğ unlukla ikinci dünya savaşı sonrası ile ilişkilendirilmektedir. Gençlik sosyolojisi ise modern toplumların ürünü olarak sanayi toplumunun beklentisi ve ihtiyacını karşılamaya dönük potansiyeliyle hem üretimin hem de tüketimin hedef kitlesi olan gençleri iş gücü piyasası, alt kültür, eğitim ve sınıf tartışmaları ekseninde, ilgi alanı haline getirmiştir. Bu çerçevede modern toplumlarda gerçekleşen bir dizi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik süreç, tıpkı yetişkinlik, çocukluk veya yaş lılık konusunda olduğu gibi gençlik konusunu da farklı merkezlere taşımıştır. Modern dünyada gerçekleşen toplumsal değ işimle bu kategoriler günümüz toplumlarında eğ itimin, sağ lığın, ekonominin, siyasetin ve sosyal politika gibi alanların baş lica ilgisini yönelttiğ i konulardır. Siyasal ve ekonomik açıdan ulus devletler ile birlikte düşünüldüğ ünde; toplumun kalkınması ve ilerlemesinde gençliğ in bir sonraki süreçte yetişkinler olarak yüklenecekleri görev ve misyonlar -bu anlamda geleceğ in inş acıları olarak görülen bu kesimin toplumsal ilişkileri nasıl kurduğu ve iş lettiğ i- var olan değerleri, inançları, siyasal eğ ilimleri ve kültürel etkileş imlerinin analizi ile değ er kazanmıştır. Gençlik konusunu önemli hale getiren diğ er bir nokta ise sosyal bir kategori ya da kuş ak bazında bugüne ilişkin koş ulları ortaya koymanın yanı sıra geleceğ in koş ullarının öngörülebilir yönlerini yansıtan mistik bir tarafının olmasıdır. Bugünün gençliğ inin değerleri; örneğ in aile, eğitim, siyaset ve ekonomiye erişebilme olanaklarının yanı

* Değerler konusunda daha ayrıntılı sosyolojik tartışma için bkz. Abdullah Topçuoğ lu ve Gamze Aksan, Üniversite Gençliğ inin Değerleri: 20 Yıl Sonra Ne Değ iş ti? . OPUS International Journal of Society Researches, 11 (18) , 2241-2274 . DOI: 10.26

sıra bu ve benzeri kurumlara bakış açıları, etkileşim ve eylem tarzları, hastalıkları, sağlıkları kısacası her türlü dinamiği ile yarının toplumsal yapısını işleyişini ön görebilmeye imkan veren bir çerçeve sunmaktadır.

“Genç” kelimesi sözlük karşılığı olarak daha çok sıfat özelliği gösteren bağlamları ile “ihtiyar karşıtı”, “gelişmesini tam anlamıyla tamamlamamış.”, “gençlikteki özelliklerini koruyan, dinç”, “zihin bakımından yeterince gelişmemiş, toy”, “yeni gelişmekte olan, kısa bir geçmişi olan” (TDK) şeklinde tanımlanmaktadır. “Gençlik” ergenlikten yetişkinliğe uzanan süreci anlatır. Tanımlardan yola çıkarak, bu sosyal kategori, insan ömründe belirli zamansal döneme işaret ederken, söz konusu dönemin değişim ve gelişime açık olduğu vurgulanmaktadır. Sosyolojik açıdan gençlik ise atfedilmiş bir statü ya da toplumsal düzeyde kurgulanmış bir adlandırma olarak düşünülen bir terimdir. Bu bağlamda üç farklı kullanım karşımıza çıkar; ilki daha genel bir bakış açısıyla yaşam sürecinde bebeklik dönemlerinden yetişkinliğe uzanan evreleri kapsar; ikinci olarak “teenager” olarak ifade edilen on ve yirmi yaş arası gençlik ve yetişkinliğe geçişle ilgili kuram ve araştırmaları işaret eder. Üçüncü anlam ise endüstriyel kent toplumlarında yetişme ile ilgili duygusal ve toplumsal sorunları anlatmak için ergenlik kavramına tercih edilen halidir (Marshall, 1999: 264). Kavramın daha geleneksel yorumlarında öne çıkan yaşam döngüsü ile ilişkisi önemli sosyolojik karşılıklara sahiptir. Her bir demografik kategori toplumsallığın belirli kesitleri olarak; bu bağlamda *bebeklik dönemi*, *çocukluk dönemi*, *ergenlik dönemi*, *gençlik dönemi*, *yetişkinlik dönemi*... şeklinde yaşlılık dönemine kadar uzanan bu kategoriler (Baran; 2013:8) aynı zamanda farklı sosyalleşme süreçlerini de içerir. Bu döngüde her bir evre birbirini etkiler, sonuç olarak yaşamın bütününe ya da bir ömre karşılık gelir.

Yaş faktörü net bir belirleme olmaksızın, birçok gençlik tanımında benzerlik ve farklılıkları öne çıkarması bakımından önemli bir referans noktasıdır. Gençliğin başlangıç dönemleri, ergenlikle birlikte cinsel olgunlaşma ve üretme kabiliyetini sağlayan bir dizi endokrinel değişikliklerle tetiklenen fiziksel, duygusal ve psikolojik gelişim süreçleri içerir ve genellikle cinsiyet, bölgesel ve diğer farklılıklarla 12-14 yaş arası başlayıp 2 ila 4 yıl arası sürdüğü belirtilir. Bu sürecin ne zaman bittiğine dair kesin bir kıstas koymak güç olurken birçok toplumda ergen ve genç bireylerin okulda kalma sürelerinin uzun olması beklenir, yasal hükümler de çoğunlukla 18 yaşa dikkati çeker. Burada kesin bir belirleme olmasa da 12-17 yaş arası ergenlik dönemi olarak ifade edilebilir. Benzer biçimde gençliğin de yaşa dair yerleşik bir tanımı yoktur, ancak Birleşmiş Milletler istatistik tutabilme niyetiyle, üye devletlerin yaptıkları tanımları yargılamaksızın 15-24 yaş arası bireyleri genç olarak tanımlar (B.M: 2012:1). Avrupa

birliği raporlarında ise 15-29 yaş aralığındaki bireyler genç olarak tanımlanmaktadır (Gür vd. 2012: XXII). Dolayısıyla alt ve üst sınırlara ilişkin tutarlı bir veri olmamakla birlikte alt sınır; genellikle zorunlu eğitimin bittiği yaşa karşılık gelirken üst sınır özellikle son yıllarda uzayan eğitim ve iş piyasalarında yaşanan belirsizlikler nedeniyle genişlemektedir (Çelik, 2013:21). Bu yaş dönemindeki bireylerin deneyimleri sosyo-psikolojik, sosyo-ekonomik sosyo-kültürel birçok etki sebebiyle farklılaşabildiği için salt yaşa dair belirlemeler yapmak yanıltıcıdır. Diğer bir nokta ise bu kategorinin kültürel olarak bütünsel bir yapı ortaya koymasındaki sınırlarla ilgilidir. Kendine özgü düşünce, yaşama biçimi, kendine ait dil ve konuşma tarzı, kendi dışındakileri eleştirme ve kabul etmeme gibi alt kültür özellikleri gösteren bu kategorinin (Yazıcı vd, 2003:9) genelleştirilebilecek bazı özellikleri bulunsa da merkezileşmiş kültür tanımlamaları bu kategoriyle ilgili sınırlı anlam ve analizlere sebep olur. Gençlik kültürü ve gençlik alt kültürü üzerine sosyolojik analizler yapan Blake (1980) ise, bu durumu eleştirerek özelden gençlik kültürünün uzun süre belirsiz yapısal bir monolit olarak kavramsallaştırıldığına ve kavramın gevşek tanımlanmasına rağmen 30 yaş altı herkesi tekdüze biçimde içine aldığına değinirken, yaş ve sosyal sınıfa göre farklılaşan çeşitli alt kültürlerin “karmaşık bir kaleydoskop” olduğunu öne sürmektedir. Bu çerçevede alt kültürler kuşaklar arası çatışmaların özel ürünleri olmanın ötesinde; kolektif olarak deneyimlenen problemleri, nesiller boyu yaşanan ancak kökleri toplumun kendi politik ekonomik ve sınıfsal durumlara işaret eden sorunları çözme girişimi olarak ortaya çıkar ve onlara alternatif bir kolektif ve bireysel kimlik sunar. Diğer taraftan bu alt kültürün, süreç içerisinde devrimsel potansiyeli etkisiz hale gelir, ana kültür unsurlarıyla benzeşmesiyle başlayan süreç yine ana kültürde barınması ile sonuçlanır.

Bu kategorinin niteliksel özelliklerine genel olarak baktığımızda birikimsel ve devinimsel ilerleyen yaşam döngüsünde; bireyi sosyal açıdan olgunluğa hazırlayan ergenlik ve delikanlılık özelliklerinin bir arada görüldüğü daha geniş kapsamlı bir dönemi ifade eden gençlik dönemi, çocuklukta başlayan sosyalleşmenin yoğun biçimde devam ederek bireyi sosyal olgunluğa eriştirdiği bir dönemdir. Bu süreç ise niteliksel olarak bazı özellikleri öne çıkarır. Daha heyecanlı, daha güçlü, daha dürtüsel, daha hızlı, daha kontrol edilemez, daha kuralsız, bilgi ve deneyime daha açık bir kategori olarak, konunun genellikle olayları ve ilişkileri tecrübe ederek yaş almaya atfen “yetişkin” birey olma ile nihayete ermesinin beklendiği; bu bağlamda özdeşleşme, özerklik ve sorumluluk duygularının geliştiği, böylelikle de kişiliğin bulunduğu dönemi tanımlar (Bayhan, 1997:209-211). Bu kategorideki temel niteliklere dikkati çeken Nirun (1994) yaş dönemleri açısından gençlikte örneğin 14-16 yaşın

fiziksel olarak kuvvetlenmenin yanı sıra topluma açılma yılları olduğu; gençlerin bu yaşlarda kendinden çok emin, kendisine güvenli, kendisini beğenen ve isyan etmeye hazır yıllar olarak 17-18 yaş ile ortaöğretimin son bulduğu zaman dilimine karşılık geldiğini ifade etmiştir. Gençler bu dönemde çevrelerinden anlayış ve hoşgörü bekleyerek en çılgın dönem olan 19-21 yaşlara erişir. 22-23 ve 24 yaş yılları ise gencin sosyal kişiliğinin/kimliğinin artık kalıplandığı devredir. Bazı sosyal çevrelerdeki örneklerinde bu yaş grubu gençlerin çeteleşerek çevrelerine dehşet saçtıkları bilinmektedir. Gençlerin sosyal çevrelerinin etkileri ile karşılaştığı, bu anlamda değerlerle çatıştığı süreç bazen aile bağları gibi birincil bağların kopması ile sonuçlanabilir. Kültürel etkilerin devreye girdiği bu süreç sosyal değerler ve kültürel değerlerin çatıştığı durumlarda depresyon gibi olumsuz durumlarla; çakıştığı durumlarda ise kimliğin iyi davranışlarla pekişmesiyle sonuçlanır (Nirun, 1994:105). Böylelikle gençlik dönemi çocukluktan yetişkinliğe geçişte, krizli ve belirsiz süreçlerin deneyimlendiği kırılmalı bir dönemdir. Çocukluktan geçiş ve yetişkinliğin sorumluluğunu almaya dair tedirginliklerin var olduğu bu zaman diliminde ailenin yanı sıra okul ve sosyal çevre ortamını gencin olumlu kişilik ve kimlik oluşumunu destekleyici, farklı fikirlere açık, demokratik ve özgürlükçü yapıda olması, bu çerçevede gencin kendine güvenli, tüm yetenek ve kapasitesini kullanabilen bir birey olmasını destekler. Aynı zamanda bu durum ülke ve gelecek için de kazanç ve yatırım olarak görülmektedir(Yazıcı vd. 2003:9).

Gençlik konusu ile ilgili tarihsel ve sosyolojik çözümlenmeler ise tarihsel süreçleri göz önünde bulundurarak belirli dönemsel dinamiklere vurgu yapmaktadır. Bu anlamda gençlik kategorisi modern toplumlarda parlamış, modernite kentleşme ve endüstri toplumu ile anlam kazanmıştır. Gençlik tarihi çalışmaları, geleneksel toplumlarda çocukluktan yetişkinliğe geçişin dolayısıyla da gençlik döneminin belirli geçiş ritüelleri ile çok daha kısa sürede gerçekleştiği, günümüzde olduğu kadar uzun zamana yayılmadığını göstermektedir (Lüküslü, 2009:19). Modern sanayi toplumlarının ortaya çıkması ise gençlik meselesini çalışma ve üretim prensipleri ile tetikleyecek ve bu kategorinin önemsizliğini sağlayacaktır. Nitekim geleneksel dönemlerde deneyim ve bilgeliği temsil eden yaşlılık olurken modern sanayi toplumuna geçişte Aydınlanma ideolojisinin de etkisiyle merkeze üretim ve çalışmanın konulduğu yeni düzenle birlikte çocukluk ve gençlik inşa edilmesi gereken bir toplumsal kategori olarak tanımlanır (Lüküslü, 2015:92). Lüküslü'ye göre (2015) modern toplumlar her ne kadar ekonomik ve siyasal yaşamda yetişkin merkezli kurgular yapmış olsa da geleceği inşa etmede çocukluk ve gençlik ön plana çıkmış ve bu nedenle özellikle ulus devletler milli eğitim sistemlerine büyük önem atfetmiştir. Günümüzde modern toplumların değişken yapısına daha kolay uyum

sağlayan, yeniliklere daha açık bu kesim, sadece geleceğin inşasındaki rolü bağlamında değere sahip değildir. Gençlerin önemli bir tüketici kitlesi olarak, hedef kitle görüldüğü kapitalist piyasa toplumlarında gençliğin “şimdinin kurtarıcısı” olma ile değer kazandığı ifade edilebilir.

Gençliğin Değer Yönelimleri

Değer yönelimi ve sosyal kurumlar, bileşenleri birbirine bağlı olan ve bir tür denge oluşturan dinamik sistemlerdir (Çileli, 2000:304). Yaş gruplarının değer yönelimleri; toplumsal yapının genel kurumsal norm ve değerleri arasındaki uygunluk derecesi, geleneksel- modern tüm toplumlarda farklı yaş gruplarının bütünleştirici yönelim düzeylerinden birisidir. Dolayısıyla değerler kuşaklararası ilişkilerde özel önem taşır. Braungart’a göre(1974:35-38) modern toplumlarda toplumsal değişimle birlikte ailenin toplumsallaşmadaki rolünün azalması, aile ve toplum arasında yönelim farklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda modern dünyada aile daha ortak ve özel türden değer ve ilişkilere önem verirken, toplum evrensellik ve başarı gibi daha bireysel değerlere yönelmektedir. Gençler aileden daha geniş toplumsal düzeylere geçerken bu durum artık evde öğrenme ve deneyim yoluyla desteklenmez. Özellikle değişimin hızlı gerçekleştiği zamanlarda aile gence rol modellik ve rehberlik sağlama noktasında kendisini yetersiz görür. Aileler artık toplumda spesifik konumlara katılmayı ve bu noktada toplumsallaşmayı sağlamada da eski işlevlere sahip değildir. Modern gençlik okulda kalma sürelerinin uzamasıyla daha güç duruma düşer; gençler bu uzayan soyutlanış sürecinde kendilerini başarı yönelimli yüksek, yarışma koşulları ile belirlenmiş çalışma yaşamına hazırlarken hem çalışma hem de evlilik yaşamları gecikir. Böylelikle yetişkin toplumu tarafından gençlere sunulan ideal değerler genellikle gerçek dünyada bir karşılık bulmayarak gençlikte yetişkin dünyasına karşı bir belirsizliğe sebep olur (Tezcan, 1991:26). Bu durum aynı zamanda bir önceki genç kuşağın değer ve normlarının yeni genç kuşağa kolayca aktarılamaması veya onlar tarafından özümsememesi ile sonuçlanarak kuşaklararası engeller yaratır. Diğer taraftan modern toplumların yaşlılığın otoritesini sarsan doğası, yaşlı neslin yetkilerinin ortadan kaldırıldığı, yetişkin otorite ve kontrolünün değerlerinin, normlarının ve geleneklerinin açık reddini, saldırılarını ve yıkımını içerir. Genç neslin üyeleri kendi amaçlarına ve bu amaçların araçlarına ulaşmayı meşrulaştırabilmek için eski neslin değerlerini aşan ve onların yerini alabilecek olan kendi “yerli” değer ve normlarını yaratmaya ve geçerli kılmaya çalışır (Braungart, 1984:115). Bu durum mevcut sosyal etkileşimin unsurları etkisinde, örneğin salt devrimci ya da yıkıcı olmayabileceği gibi, tamamen benzeşen ya da uyum gösteren olmayabilir.

Değerler ve gençliği birlikte anlamaya çalışırken bu sosyal kategorinin tipikleşmiş yapısal unsurları, modern dönem etkileri veya kuşaklararası etkileşim gibi konuların yanı sıra önemli bir diğer husus; gençliğin karşılık geldiği tarihsel zaman dilimindeki sosyolojik izleri taşımasıdır. Gençlik, yaşam süresi boyunca belirli bir döneme tekabül eden, dolayısıyla dönemin siyasal, sosyal, ekonomik düzeni ve majör olayları ile bütünüyle olmasa da karşılıklı etkileşim içinde olarak değer yargıları ve dünya görüşü inşa eden dinamik bir kategoridir. Gençlik, var olduğu dönemin olumlu veya olumsuz değer yargılarının muhatabı olarak kendisine atfedilen etiketlerin taşıyıcısı konumundadır. Bu çerçevede, örneğin 60'lı yılların politik gençlik olarak anılması, 80ler için “apolitik gençlik”, 90lar için “marka gençliği”, 2000'ler sonrası “milenyum gençliği”(Bkz. Bayhan 2016), daha yerel, kültürel öğelerle birleşen “apaçi gençliği”(Yaman, 2013) gibi tanımlamalar aslında tanımın muhatabı olan kitle için dönemsel sosyolojik etkileri içerisinde barındıran değer yükleri içerir. Bu durum daha popüler kavramsallaştırmalar olan X Y ve Z kuşağı için bir dönemin gençliği olarak dünyayı algılama anlamlandırma ve yaşam tarzını dolayısıyla değer etkileşimlerini açıkça görebileceğimiz teorik ve daha geç dönem ampirik analizleri akla getirmektedir. Genellikle 60'lar ve 80'ler arası doğanları anlatmak için kullanılan X kuşağı öncesi “sessiz kuşak” ya da geleneksel kuşak; 1945 öncesi doğanlar olarak, şu an bir kısmı yaşayan (anneanne ve büyük babalar) sesiz ve uyumlu (Bayhan, 2016: 388) hayatta kalma, verimlilik sağlamaya dönük daha formel ve kuralcı bir nesildir. 1946-1964 yılları arasında doğan ve Baby Boomers- Bebek Patlaması kuşağı olarak adlandırılan nesil çalışkan, fedakar ve itaatkar olarak ifade edilmektedir (Erden Ayhün, 2013:95) Sonrasında, 1965-1979 yılları arasında doğanları kategorileştiren X kuşağı ise bireyciliği ön planda tutan, mücadeleci, küresel düşünen, farklılıklara hoşgörülü ve garantici (Aka, 2018:121), işine bağlı ancak aile ile de denge kurmayı isteyen, daha alaycı, daha az resmi, eğlenceyi seven ve bağımsız olarak nitelendirilmektedir. Y kuşağı (1980-1999 yılları arasında doğanlar); sosyal açıdan duyarlı, iyimser, hırslı, meraklı, teknolojik açıdan usta ve çabuk sıkılan bir kuşaktır (Gibson vd. 2009:1). Otoriteye meydan okuyan, sorgulayıcı, iş hayatında oldukça seçici ve hızlı çalışıp diğerlerinden daha başarılı olduğunu kanıtlama çabasında olma gibi nitelikler bu kuşağa atfedilmektedir. Z kuşağı ve kristal çocuklar; 2000-2020 arası doğanlar olarak derin duygusal, normatif, mobil, şebeke, anti konsantre, tatminsiz, dikkatsiz, ultra tüketici ve bağımsız ruhlu ifade edilmiştir (Bayhan, 2016:393). Kuşaklara ilişkin bu tanımlamaların bir kısmı ampirik çalışmalara dayansa da gençlik konusunda özelde her bir kuşağın o dönemini anlamaya ve açıklamaya yarayacak analitik karşılaştırmalar yapabilmek güçtür.

Ülkemizde gençliğin değerleri konusunda yapılan çalışmalar özellikle değerlerin niceliksel olarak ölçüldüğü araştırmalar bazında ele alındığında, 1972 yılında Kağıtçıbaşı'nın İzmir Lise Gençliği üzerine yaptığı araştırması, Erol Güngör'ün 1993 tarihli ahlaki değerleri ölçen saha araştırmasını içeren “Değerler Psikolojisi” isimli çalışması, Gökçe'nin(1994) “Türk Gençliğinin Sosyal ve Ahlaki Değerleri” isimli çalışması, Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu'nun 1991'de TÜSİAD'ın desteklediği “Türk Toplumunun Değerleri” isimli çalışması ile Topçuoğlu'nun 1999 yılında Konya ve Ankara'da gerçekleştirdiği “Üniversite Gençliğinin Değerleri” isimli araştırması değer ve gençlik konusu ile ilgili yapılmış öncü çalışmalardır. Ampirik ilk çalışmaların yapıldığı 70'li yıllardan günümüze, değerler alanında oldukça zengin bir literatür oluşmuştur. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji alanlarının yansın eğitim bilimleri ve ilahiyat alanındaki çalışmalar bir dönem değerler eğitimi tartışmaları ile birlikte ivme kazanarak ilgili literatürü zenginleştirmiştir. Gençliğin değerleri özelinde halen kapsamlı sistemli devam çalışmaları konusunda eksiklikler bulunsa da, genel ya da spesifik çalışmalar gençliğin değerleri konusunda bazı önemli noktaları ve değişimleri göstermektedir. Daha yakın tarihli çalışmalarda ilginç bulgulardan kısaca bahsetmek gerekirse örneğin Çileli'nin 2000 yayın tarihli “1989'dan 1995'e Türk Gençliğinin Değer Yönelimindeki Değişim” isimli çalışması Rokeach'ın amaçsal ve araçsal değerleri ölçen envanteri kullanılarak Ankara'da 1989, 1992 ve 1995 yılında gençlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya göre 1989'daki gençlik, daha rekabetçi ve bireysel bir yönelimle 1992'de kendini gösteren büyük değişiklikler geçirmiştir. Benzer özellikler, 1995'te gençlerin değer önceliklerine yansımış; heyecan verici bir yaşamın değerinin 1989'daki en az önemli dört uç değerden 1995'te en önemli dört uç değere yükselmesiyle bulgular uyarılmaya yönelik bir eğilim ortaya koymuştur. Diğer taraftan Çileli (2000: 303) araştırmasında, Türk gençliğinin değer hiyerarşisinde özgürlükle ilgili ilginç bir bulguyu paylaşır. Özgürlük örneğin Amerikan toplumunda istikrarlı biçimde tüm yaş grupları için en üst değerler arasında yer almakta ve bu değer ifadesinin uzun vadeli değişikliklerin azalmadan ziyade artış eğilimi göstermektedir. Ancak, araştırmada özgürlük 1989'da en önemli uç değerden birisi iken 1992 ve 1995'te en az önemli dört uç değere düşmüştür. Yine 1989'da ilgili örneklem için en önemli dört araçsal değer kendini gerçekleştirme değerlerini yansıtırken, 1992 ve 1995'te rekabet ve hırsla dönük bir yönelimle benzer eğilim göstermiştir. Diğer bir ilginç bulgu ise gençlik için hayal gücünün, araştırmanın yapıldığı üç zamanın hepsinde, en az önemli dört araçsal değerden birisi olmasıdır. Araştırmacı bu durumu mevcut eğitim sistemine referansla yorumlamıştır. Özensel'in 2004 yılında liseli gençlerle gerçekleştirdiği daha geniş örneklemlerle araştırma ise gençlerin bireysel ve toplumsal modern değerlere daha yüksek düzeyde yöneldiğini ortaya koymuştur. Liseli gençliğin ahlaki ve dini değerlere belirli bir

düzyeyde yönelişi söz konusu olsa da araştırmada bireyciliğin yanı sıra bağımsız olma istekleri de ön plana çıkmıştır. Gençliğin milli ve dini değerlere katılımı heterojen görünürken bu çerçevedeki değer yargıları noktasında konsensüsün azaldığı bu durumun artan kültürel farklılıklardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ancak mevcut bulgular kültürel bir yozlaşma ya da çözülmeyen ziyade kültürel bir değişim olarak değerlendirilmiştir. Gençliğe dair diğer önemli bulgular; bireysellik ve toplumsal sorumluluğun ön plana çıkması, dini ve geleneksel değerlerle ilgili radikal bir değişimin görülmemesi, ben merkezli bir kişilikten ziyade paylaşımı esas alan arkadaş canlısı, gösterişten uzaklık ve alçak gönüllülüğün belirginleşmesi, belirli noktalarda gençlerin değer yargılarına siyasi anlam yüklemesi, dürüstlikle çelişen ifadelere ise itibar etmemesi şeklindedir (Özensel, 2004:136-138).

Mehmedoğlu'nun (2006) İlahiyat fakültesi öğrencileri üzerine gerçekteşirdiği araştırma, din alanında üniversite eğitimi gören gençliğin iyilikseverlik, güvenlik ve uyma değerlerine yüksek; hazcılık ve uyarılım değerlerine ise daha düşük önem verdiğini göstermiştir. Bu gençliğin dindarlıkta daha yüksek düzeyde geleneği önemsendiği sonucuna ulaşılmıştır. 2009 yılında Coşkun ve Yıldırım'ın yine üniversite gençliğinin değerleri üzerine gerçekteşirdikleri araştırmada ise kadın üniversite öğrencisi gençlerin değer düzeyleri erkek üniversite öğrencilerinden daha yüksek bulunmuş, bu bulgu ölkemizdeki geleneksel toplumsal kodlara binaen, genç kadın katılımcıların kültürel ve ailevi değerlerin içkinleştirilmesi konusunda daha benimseyici oldukları fikri çerçevesinde yorumlanmıştır. Çalışmada öne çıkan diğer bir sonuç ise, üniversite öğrencilerinin değer yönelimlerinde asıl belirleyici unsurların ahlaki gelişim süreçleri ve eğitim düzeyleri ile ilgili olduğudur. Yılmaz'ın (2013) üniversite gençliği çerçevesinde dini yönelimler ve bireysel değerler arasındaki ilişkiyi konu ettiği araştırmasında dini yönelim ile disiplin ve sorumluluk, güven ve bağışlama, saygı ve doğruluk değerlerinin ilişkili olduğu bulunmuştur. Fakat bu değer ifadeleri ve dini yönelimler arasındaki ilişkinin güçlü olmayışı bu değerlere yakınlığı belirleyen en önemli unsurun dini yönelimden kaynaklanmayabileceği yorumunu akla getirmiştir. Nitekim gençlerin dürüstlük ve paylaşım değerleri ile dini yönelimleri arasında da bir ilişki bulunamamıştır.

Kıran'ın (2016) üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri araştırmasında ise üniversite öğrencileri arasında davranışlara yön verme bakımından en fazla önemin özaşkınlık değerlerine verildiği, sonrasında da muhafazacı değerlerin önemsendiği tespit edilmiştir. Gençler arasında en az önem verilen değer tipinin ise yeniliğe açıklık değer tipi olduğu saptanmıştır (Kıran, 2016). Yine dindarlık ve değerler ilişkisinde Özcan ve Erol'un (2017) çalışmasının bulgularına göre öğrencilerin değer yönelimleri genel olarak toplum merkezli değerler yönünde olurken,

ilahiyat fakültesi öğrencisi üniversite gençlerinin birey merkezli değerlere ise daha az yöneldiği görülmüştür. Dinin etkisini hissetme ve değerler arasındaki ilişkide ise muhafazakârlık değerleriyle pozitif, yeniliğe açıklık değeriyle negatif yönelim bulunmuştur.

Değerler ve üniversite gençliği konulu daha güncel çalışmalardan birisi Ulu'nun (2018) psikolojik iyi olma ile değerler arasında ilişkiye odaklandığı araştırmasıdır. Araştırma verilerine göre değer yönelimlerinde özyönelim, uyarılma, hazcılık, güvenlik, uyma, iyilikseverlik ve evrenselcilikte genç kadınların; güçte ise genç erkeklerin ortalama puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu; psikolojik olarak iyi olma hali ile özyönelim, uyarılma, hazcılık, başarı, güvenlik, uyma, geleneksellik, iyilikseverlik ve evrenselcilik değerlerinin birbirlerini desteklediği görülmüştür. Kişisel değerler ve dindarlık ilişkisine odaklanan Balcı Arvas'ın çalışması ise (2018:58) değerlerin dönüşümü noktasında bir farkı dini değerler üzerinden bulgulara yorumlamıştır. Analizin odaklandığı kategori her ne kadar gençlik olmasa dindarlığın farklı göstergeleri ile kişisel değerler arasında pozitif yönlü ilişkinin azalan gücüne atfen günümüz dindarlık algıları ve yaşantılarının daha formel bir şekle büründüğü ve değer üretmekten, değerleri beslemekten uzaklaştığı yorumunu getirmiştir. Çalışmada; dinin değerler sistemi kurma, ahlaki ve insani değerler sisteminin işlemesine yardımcı olma gibi işlevlerinin gücünün giderek azaldığı ifade edilmiştir. Bu bulgu değerlerin dönüşümü noktasında günümüz modernleşme ve sekülerleşme eğilimlerinin kültüre ve değerler alanına etkisine dair yorumlarla görece benzeşen sonuçlardan birisidir.

Gençlik ve değerler ilişkisinde teorik tartışmalar ve ampirik çalışmalardaki somut bulgular bu çerçevede dindarlık ve sekülerleşme konularına doğru yönelirken bu çalışmanın yazarları değerler ve üniversite gençliği ilişkisinde 20 yıllık zaman farkını karşılaştırarak bahsedilen tartışmalara analitik yorumlar getirmeye çalışmışlardır (Bkz. Topçuoğlu ve Aksan, 2019). Topçuoğlu'nun 1999 yılında gerçekleştirdiği ilk çalışma ile neredeyse eş değer ölçme araçları kullanılarak 2018 yılında tekrar edilen çalışmada gençliğin değer algısında bireyci değerler ile manevi değerlere yönelimin benzeştiği görülmüştür. Daha açık ifade etmek gerekirse üniversite gençliği; 20 yıl önce maddi ve manevi değerler arasında karşıt yönlü bir algılamaya sahipken, maneviyat arttığında maddi değerlere yönelim azalırken (veya tam tersi iken) günümüzde ise madde ve mananın, dolayısıyla; akıllı olma, başarılı olma, kendi yönünü belirleyebilme, gelenek ve göreneklere saygı, dindarlık, hırs, güzelliklerle dolu bir dünya ve imaj değerlerinin birbirini beslediği bir tablo ortaya çıkmıştır. Önceki çalışma ile kıyaslandığında ilginç bir bulgu hem manevi hem de maddi değerlerin önem derecesinin artış gösteriyor olmasıdır. Burada öneri, gençliğin dindarlık, hırslı olmak, etkili olmak, itaatkârlık,

kontrol gücü gibi değerlere atfettikleri anlamın çözümlenmesi yönündedir (Topçuoğlu ve Aksan, 2019: 2266-67). Bahsedilen araştırmada ortaya çıkan maddi ve manevi değerler arasında birbirini olumlayan ilişkileri anlamaya çalışan farklı bir araştırma ise üniversite gençliğinde dindarlığın içsel ve dışsal boyutları ile değerler arasındaki ilişkiye bakarak değer dönüşümünde farkın sadece dışsal dindarlardan kaynaklanmadığı sonucuna ulaşmıştır (Aksan ve Altunsu- Sönmez, 2019). Günümüzde içsel dindar gençlerin de daha bireyci, evrensel ve maddeci değerlere yöneldiği görülürken bu durumun (oysa nicel bulgularda yükseliş eğilimi gösteren) dindarlığın ya da manevi yaşama verilen önemin azalmasının ötesinde, gençliğin bu değerleri mevcut yaşam koşulları içerisinde dönüştürerek eskisinden farklı algılamaya başladıkları yorumu saha verilerinde ortaya çıkan sonuçlarla daha fazla desteklenebilir görünmektedir.

Sonuç Yerine: Gençliğin Değer Dönüşümü Merkezli Ufak Bir Tartışma

Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde toplumsal değişimin hızlı ya da yavaş, sert ya da yumuşak etkileri dolayısıyla her neslin benzerlikler ya da farklılıklar üzerinden yeniden anlamlandırıldığı toplumsal yaşantı ve sosyal ilişkiler muhtemelen her dönem için ahlak, değer, kültür ve inanç gibi konuları akla getirmiş buradaki dönüşümlerin toplumsal ilişkilere, daha makro düzeyde ise aile, siyaset, ekonomi, din gibi başlıca kurumlara yansımaları ilgili yorumlarda belirleyici olmuştur. Toplumsal yapı ve işleyişte değerlerin öneminin kaçınılmazlığıyla bu değerlerin alıcısı, yeniden inşacısı ve aktarıcısı olarak gençliği merkezi konuma taşıdığını biliyoruz. Özellikle 2000’li yıllar sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte toplumsal ilişkilere dair yapılan yorumlarda genel kanı, eski değer yargılarının yitirildiği, ahlaki kuralların giderek yozlaştığı, ailenin, evliliğin giderek önemsizleştiği, yaşlıların değersizleştiği, sosyal ilişkilerin daha yüzeysel ve daha benci motivasyonlarla yürütüldüğü yönündedir. Gençlik hem kurban hem kurtarıcı olmaya potansiyel sunan eşsiz varlığıyla bu tartışmaların merkezindedir. Gençlik günümüzde içsel, dışsal birçok sebeple toplumsal dejenerasyonun merkezinde görülen görece kuralsız, tüketim odaklı, insani ve ahlaki değerlerini giderek kaybetmeye başlamış bir nesil olarak orada durmaktadır. Diğer taraftan gençlik de halinden çok memnun değildir, günümüzde gençlik mevcut dünya düzeni, sistem yapı ve işleyişe eleştireldir. Bu sürecin değerler açısından bizlere nasıl bir tartışma kapısı aralayacağına odaklanarak mevcut değişimi tekrar değerlendirdiğimizde; genel olarak geleneksel- modern maddi ve manevi değerlerin ters orantılı kombinasyonu bugün doğrusal ve gücü giderek artan bir değişim ivmesi içerse de ampirik veriler örneğin aile, din, ahlak, adalet gibi kurumlar ve bunların içeriğini dolduran değerlerin başlıca öneminden ödün vermediği, önem değerini yitirmediğini

hatta bazı ifadelerde verilen önemin derecesinin yükseldiğini gösteriyor. Örneğin gençlik için ailenin güvenliği değer ifadesinin önem derecesi ortalaması değer ifadeleri içerisinde 6,78 ile en yüksek ortalamaya sahip iken, 20 yıl önceki üniversite gençliğinde bu ifadenin ortalaması 6,41'tü. Dindarlık ifadesinde önem derecesi ortalaması 5,19, 20 yıl önce 4,63; gelenek ve göreneklere saygı ifadesinin önem derecesi ortalaması 5,81, 20 yıl önce 5,03; manevi yaşam (maddeyi ilgilendirmeyen- mana ile ilgili yaşam) değer ifadesinin ortalaması 5,65, 20 yıl önce ise 4,98 ortalamaya sahipti*. En önemli beş uç değer ifadesini değerlendirdiğimizde 2019 yılındaki araştırmada sırasıyla ailenin güvenliği, sağlıklı olmak, dürüst olmak, barış içinde bir dünya ve kendine saygı ön plana çıkarken 20 yıl önce yine sırasıyla en önemli beş uç değer; kendine saygı, gerçek dostluk, sağlıklı olmak, dürüst olmak ve temizlik olmuştu. Bu bulgu doğrultusunda dürüstlük, kendine saygı ve sağlık halen önemini korurken günümüz gençliği için ailenin güvenliği konusu ve barış içinde bir dünyada yaşamak çok daha önemli hale gelmiş gözükmektedir. Ailenin güvenliği meselesine bu denli değer atfedilmesi 20 yılda ailenin yaşadığı dönüşüm ve çözümler sebebiyle gençlerin de bu konuyla ilgili görece farkındalığının olması şeklinde yorumlanabilir. Barış içinde bir dünya değer ifadesinin en önemli uç beş değer arasında olması 99'dan bu yana, özellikle 2010'lu yıllar sonrasında artan göçler ve medyanın etkisi ile daha görünür hale gelen ve süregiden iç ve dış savaşlar neticesinde toplumsal barış konusunun gençlik için daha anlamlı hale dönüşmesi paralelinde düşünülebilir. En az önemi uç değer, eski yeni her iki araştırma için de kabullenme (insanın kaderine razı olması) değer ifadesi olmuştur. Dolayısıyla gençliğin değerleri dönüşürken süreçte en önemli somut bulgulardan birisi; klasik tartışmalarda ve önceki analizlerde dikotomik olarak, karşıtlaşarak değerlendirilen değerlerin günümüzde postmodern toplum kuramlarını görece doğrular biçimde, birlikte konumlanan yani madde mana, soyut somut, geleneksel modern gibi karşıtlıktan ziyade gençlik tarafından birbirini destekler bir değerlendirme görmesidir. Diğer taraftan örneğin söz gelimi ailenin güvenliğinin ya da dindarlığın (ortalamalardan çıkarsadığımız) artan değerine rağmen günümüzde toplumsal hayatta gözlemlenen ve algılanan değer değişimi, aslında değerlerin tutum ve davranışlarımıza rehberlik etme gücü ve potansiyeli üzerine düşünmeyi gerekli kılıyor. Dönüşümü anlamlandırabilmek ve sosyolojik verilerle analitik karşılaştırmalar yapabilmek için halen daha çok veriye ihtiyacımız var.

* Ortalama puanlar ve standart sapmalar için Bkz. Abdullah Topçuoğlu, Üniversite Gençliğinin Değerleri, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999; Abdullah Topçuoğlu ve Gamze Aksan, Üniversite Gençliğinin Değerleri: 20 Yıl Sonra Ne Değişti? . OPUS International Journal of Society Researches, 11 (18) , 2241-2274, 2019.

Kaynakça

- Aka, B. (2018). Bebek Patlaması, X ve Y Kuşağı Yöneticilerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Kamu Ve Özel Sektör Farklılıklarına Göre İncelenmesi: Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Yıl: 2018, Cilt: 9, Sayı: 20, ss.118-135.
- Aksan, G. (2016). Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 35, 427-446.
- Aksan, G., Sönmez, Ö. A. (2019). Üniversite Gençliğinin Değerlerinin Farklılaşan Yönleri: Değerler ve Dindarlık İlişkisi Bugün Bizlere Ne Anlatıyor?. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(5), 299-312.466/opus.571209
- Balcı A. F. (2018). Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 40-63 . DOI: 10.15869/itobiad.46383
- Bayhan, V. (1997). Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Birekul, M. ve Alkın, R. C. (2015). Sosyolojinin Doğuşunda Değerler Problemi, Kurucu Sosyologlardan Değerler Üzerine Felsefi bir Tartışma, (H. H. Bircan ve B. Dilmaç. Ed. Değerler Bilançosu, içinde (77-97), Konya: Çizgi Kitabevi
- Brake, M. (1980). The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures: Sex and Drugs and Rock 'n' Roll?, London: Routledge & Kegan Paul
- Braungart, R. G. (1974), The Sociology of Generations and Student Politics: A Comparison of the Functionalist and Generational Unit Models, Vol. 30, Issue 2, p. 31-54.
- Braungart, R. G. (1984), Historical Generations And Generation Units: A Global Pattern Of Youth Movements Author(s): Source: Journal of Political & Military Sociology, Vol. 12, No. 1, p. 113-135.
- Campbell, E. Q. (1964). The Internization of Moral Norms, Sociometry, vol. 27, p. 391-412.
- Coşkun, Y., Yıldırım, A. (2009). Üniversite öğrencilerinin değer düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 1 (6), 311-328.
- Çelik, K. (2013). “Genç Olmak Zor İş” Türkiye’de Genç Olmayı Etkileyen Bazı Unsurlar”, Gençlik Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 6-26.

- Çileli, M. (2000), Change in Value Orientations of Turkish Youth From 1989 to 1995 The Journal of Psychology, 134(3), p.297-305.
- Erden A., S. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 93-112.
- Ersoy, E. (2018). Sosyolojide değerler ve değer araştırmaları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, 11(56), 356-366.
- Görgün-Baran, A. (2013). Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış, Gençlik Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 6-26.
- Güngör, E. (1993). Değerler Psikolojisi, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları
- Gür, B., Dalmış, İ., Kırmızıdağ, N., Çelik, Z., Boz, N.(2012). Türkiye'nin Gençlik Profili, Ankara: SETA Yayınları
- Lüküslü, D. (2009). Türkiye'de "Gençlik Miti", 1980 Sonrası Türkiye Gençliği, İstanbul: İletişim Yayınları
- Lüküslü, D. (2015). Türkiye'nin 68'i Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi, Ankara: Dipnot Yayınları
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü; çev. O. Akınhay/D. Kömürcü, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30, 133-167.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). Din, Dindarlık ve Değerler. İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 173-189.
- Nirun, N. (1994). Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Ankara: AKM Yayınları, Sayı :73
- Öngen, B. ve Aykaç, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi. Sosyoloji Konferansları, 48, 1-18.
- Özcan, Z. ve Erol, H. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi: Karabük örneği. Journal of History Culture and Art Research, 6(4),913-947. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/-taksad.v6i4.1091>

- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer, Değerler Eğitimi Dergisi. 1(3), 217-239.
- Özensel, E. (2004). Türk Gençliğinin Değerleri: Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Pickering, M. (2009). Aguste Comte: an Intellectual Biography Volume II. USA: Cambridge University Press
- Ritzer, G. (2011). Sociological Theory (8th Ed.). USA: McGraw-Hill, Boston
- Rokeach, M (1968b). A Theory of Organisation and Change within Value Attitude Systems, Journal of Social Issues, Vol 24, p.13-33.
- Rokeach, M. (1968a). Beliefs, Attitudes, Andvalues: a Theory of Organization and Change. San Francisco: Jossey-Bass
- Rokeach, M. (1973), The Nature of Human Values. New York: Free Press.
- Tezcan, M. (1991), Gençlik Sosyolojisi Yazıları, Ankara, Gündoğan Yayınları,
- Topçuoğlu, Abdullah (1999). Üniversite Gençliğinin Değerleri. Ankara: Vadi Yayınları
- Topçuoğlu, A. & Aksan, G. (2019). Üniversite Gençliğinin Değerleri: 20 Yıl Sonra Ne Değişti? OPUS International Journal of Society Researches, 11 (18) , 2241-2274 . DOI: 10.26
- Ulu, M. (2018). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları İle Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi <https://doi.org/10.17335/sakaifd.414012> (SAUIFD), 183-215.
- United Nations (2012), World Population Monitoring: Adolescents and Youth A Concise Report, New York: United Nations Publications
- Von Scheve, C. (2015). Societal Origins of Values and Evaluative Feelings. In (T. Brosch, ve D. Sander, eds) The Handbook of Value: Perspectives from Economics, Neuroscience, Philosophy, Psychology and Sociology, (p.175–195) .New York: Oxford University Press,
- Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. (Z. Gürata çev). Ankara: Ayraç Yayınları

Whitney G., J., Greenwood, R. A., & Murphy, Jr., E. F. (2009). Generational Differences In The Workplace: Personal Values, Behaviors, And Popular Beliefs, *Journal of Diversity Management (JDM)*,4(3), p. 1–8.

Yaman, Ö. M. (2013), *Apaçi Gençlik*, İstanbul: Açılım Kitap

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE’DE ÇOCUĞUN DEĞERİ

*Aysel Günindi Ersöz**

Giriş

İnsan yaşamının evreleri; bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinden oluşur. Biyolojik, kültürel, sosyal ve hukuki anlamları olan çocukluk bebeklik ile ergenlik dönemleri arasında yer alır. Çocukluk kavramı; çocuk hakları, çocuktan beklenen davranışlar, onlara yüklenen yükümlülükler, uygulanan ceza ve yaptırımlar ile eğitim modelleri gibi çeşitli konularla birlikte ele anılır.

Çocukluk her ne kadar biyolojik ölçüt temel alındığında 18 yaşına kadar olan bireyleri tanımlasa da, kavramın kültürel arka zeminine bakıldığında çocukluk algısının farklı zaman ve kültürlerde çok daha farklı anlamlar içerdiği ve sürekli dönüştüğü gerçeği ile karşılaşılır. Çocuk ve çocukluk algısına ilişkin dönemselsınıflandırmalar; Antik dönem, Eski Yunan Ve Roma Dönemi, Ortaçağ Dönemi ve Rönesans, Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi, kapitalist sistemin gelişme dönemi olan 19. yüzyıl Gelişim Dönemi, Modern Çocukluk ve Post-Modern Çocukluk dönemi gibi isimlerle kavramsallaştırılmıştır. Kaynaklar, Antik Yunanda çocuk algısı bulunmazken, Orta çağda çocukların “günahkâr” varlıklar olarak ele alınarak görmezden geldiğini yazmaktadır. Tarım toplumlarında ve Sanayi toplumlarında ise, çocuğun değerini belirleyen “emeğine duyulan ihtiyaç” olmuştur. Batıda 17. yüzyılda başlayan modernleşme süreci; çocuğun bir özne olarak değerli olduğu ve “Çocukluğun” hem önemli hem de kendine özgü koşulları olan bir dönem olarak dikkate alınması gerektiğini hatırlatmıştır. Özellikle, Aydınlanma döneminden sonra çocuğun toplumların geleceği için önemli olduğu ve eğitimlerine önem gösterilmesi gereği tartışılmaya başlanmıştır. Çocukluğa bilimsel yaklaşımlar arasında çocukluğun kurulmasının devam eden bir süreç olduğu, çocukluğun sabit ve değişmez olmadığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Modern çocukluk anlayışının temelinde ise, çocukluğun yetişkinlikten farklı bir dönem olduğu, bu nedenle yetişkin yaşamından ayrı ele alınması gerektiği inancı bulunur.

Türk toplumunda geçmişten beri çocuğun ailenin bir üyesi olarak değer gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim atasözleri, destanlar vb. kültürel hafızamız çocuğun ailenin ve ülkenin devamlılığı için ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Türkiye’de özellikle 20. Yüzyılın ikinci

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

yarısından sonra hızlanan sanayileşme, kentleşme, göç, gecekondulaşma, sosyal güvenlik sistemindeki gelişmeler, doğurganlığın azalması, kadının statüsünün göreceli olarak artışı gibi sosyolojik süreçler çocuğun toplumumuzdaki değerinin temel belirleyicileri olmuştur. Geçmişten günümüze doğru çocuğun Türk toplumu içindeki algılanışına baktığımızda “ekonomik yararında” gözle görülür biçimde azalma meydana geldiğine tanık olunur. Anne-baba açısından çocuk sahibi olmanın getirdiği tatmin ve maliyet, sosyal, duygusal ve ekonomik gibi üç boyutla ilişkilidir. Ekonomik değer, çocukların hem küçükken hem de yetişkin olduklarında sağladığı/sağlayacağı ekonomik yararları dayanır. Özellikle, çocuğun ana-babaya yaşlılıklarında sağladığı “sosyal güvenlik” hizmeti, yani yaşlılıklarında onların bakımını üstlenecek bireyler olmaları üzerinden değerleri oluşmaktadır. Ancak, çocuğun “ekonomik değerinin” duygusal değer” yönünde değişim gösterdiğini de araştırmaların sonuçları desteklemektedir. Duygusal değer, çocuğun ana-babasına verdiği mutluluk, gurur, sevgi ve birliktelik gibi doyumlarla açıklanır. Çocukların sosyal değerini ise erkek ve kadının anne-baba olmasının toplum nezdinde kazandığı sosyal kabul ile alakalıdır. Özellikle geleneksel toplumlarda kişiler evlendiklerinde değil, çocuk sahibi oldukları zaman yetişkin statüsüne kabul edilmektedirler. Aile isminin ya da sülalenin devamı da özellikle erkek çocuk sahibi olmanın getirdiği bir başka sosyal değerdir.

Bugün gelinen noktada çocuğun fiziksel, bilişsel, ruhsal ve sosyal ihtiyaçlarını göz önüne almak, onun bireyselleşme sürecine katkı vermek, çocuğun başta eğitim olmak üzere her türlü haklarının göz önüne alınması gerektiği konusunda hemfikir olunmuştur. Özellikle 20. Yüzyılda çocuk hakları kavramı gelişerek çocukluk çalışma alanı oluşmuştur. Son yıllarda hem Türkiye’de hem de dünya genelinde “çocukluk” kavramı çocukluğun kendisine has karakteristikleri ve çocuk algısında yaşanan dönüşümler ve değişim bağlamında farklı disiplinler tarafından ele alınarak tartışılmaktadır. Çocuklar; hakları, çocuk suçluluğu, çocuklara yönelik istismar, çocuk işçiliği, madde ve internet bağımlılığı, sokak çocukları, erken yaşta evlilikler vb. birçok konuda ele alınmaktadır. “Çocukluğa” ilişkin artan ilginin temelinde bu dönemin insan gelişiminin önemli bir dönemi olması yatmaktadır. Ayrıca, çocukluğun sadece biyolojik bir evre değil, toplumsal bir süreç olarak kabul gördüğü anlamını da gelmektedir.

Günümüzde ailenin ve ülkenin devamlılığı için bir değer olarak önemsenen çocukların sağlık, eğitim, kültürel yaşama katılımı, psikolojik ve fiziksel gelişimlerine hem aile hem de devlet tarafından çok daha fazla önem verilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, çocuk, çocukluk ve Türkiye’de çocuğun değerindeki dönüşüm üzerine teorik bir tartışma yapmaktır.

I. Çocuk, Çocukluk ve Çocukluk Algısında Dönüşüm

Değer denildiğinde genellikle; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet anlaşılmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/>). Gökalp (2021:26-27) değer farklı şekillerde sınıflandırıldığına dikkat çekerek, özellikle değer ait olduğu özneye göre değerlendirildiği sınıflamasında özel ve genel olmak üzere iki tür değer sınıflamasından bahseder. Genel değerler, dürüstlük, mutluluk, özgürlük, dostluk, sorumluluk, saygı, dayanışma, duygudaşlık ve yardımlaşma gibi evrensel değerleri anlatır. Özel değerler ise, değer bir birey ya da grupla ilişkili olarak kazandığı anlamı anlatır. Çocuğun aile, toplum ve gelecek açısından değeri burada değerlendirilebilir. Özense(2021:61) ailenin devamlılığının sağlanmasının temel koşulunun değerlerin sürdürülmesi olduğunu hatırlatarak, ailede olması gereken değerleri; evlilik, sadakat, paylaşma, sorumluluk, hoşgörü, sevgi, saygı ve sabır olarak sıralamaktadır. Bu değerlere birde çocuğu eklemek gerekmektedir. Çünkü çocuk ailenin “tamamlayıcı” üyesi olarak sosyalizasyon sürecinde kazandığı hem ailesine ait hem de evrensel değerleri bir sonraki kuşaklara aktarmak gibi çok önemli bir role sahiptir.

Dolayısıyla çocuğun bir toplumdaki değerini anlamak için; bireylerin ve kurumların çocuğu nasıl ele aldıkları, başta aile kurumu olmak üzere kurumlar için çocuğun anlamı, çocuğun ihtiyaçlarının ne kadar göz önüne alındığı, kurumların çocuğa yönelik ne tür çalışmalar yaptıkları, çocuğun toplum içindeki statüsünün ne olduğu vb. konulara bakılmalıdır. Çocukluk, evrensel bir olgu olmasına karşın çocukluğu belirleyen içinde yaşanılan kültür ve o kültüre göre oluşan sosyalleşme sürecidir. Tan (1989:71) “çocukluğu” toplumsal bir kavram olarak ele alır ve diğer tüm toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göreceli olarak belirlendiğini ileri sürer. Çocukluk; biyolojik, psikolojik, sosyolojik, tarihsel yönleri bulunan bir kavramdır. Tarihe baktığımızda çocukluk kavramının zamana ve kültürlere göre değişkenlik gösterdiği, ekonomik, sosyal ve çevresel şartlardan etkilendiğine tanık olunur.

Güncel TDK sözlüğüne göre çocuk; “küçük yaştaki erkek veya kız” “, soy bakımından oğul veya kız, evlat”, “Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak”, “büyükler arasında daha az yaşlı olan kişi” ve “ Belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse” olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle çocukluk yaşamın ilk dönemi ve daha sonraki dönemlere geçişi sağlayan bir aşamadır. Çocukluk; biyolojik, hukuki ve kültürel ölçütler temel alınarak tanımlanmaktadır. İnsanın yaşam döngüsünün önemli evrelerinden birisi olarak çocuk biyolojik ölçüt temel alındığında 0-18 yaş arasına rastlamaktadır. Hukuki anlamda çocukluk, kişinin cezai sorumluluğunu tümüyle ortadan kaldıran veya ona ceza indirimi sağlanması durumunu ifade eder. Buna göre; Çocuğun yaptığı

fiil nedeniyle alacağı ceza, 12, 15 ve 18 yaşlarında farklı olmaktadır. Diğer taraftan çocukluk sosyo-kültürel anlamlarla da yüklüdür. Bu nedenle geçmişten geleceğe ve farklı kültürlerde sosyolojik açıdan çocuk; 0-21 yaş grubunu içine alan çocuk ve gençlerden oluşan bir kategoridir (Güçlü&Akbaş,2019:296). Sosyoloji çocukluk sürecini toplumun beklentilerine uygun bilgi ve becerilerin edinildiği bir dönem olarak ele alır. Bu yönüyle birey toplumun üyesi olmak için hazırlandığı için tam üye olarak kabul görmemektedir.

Toplumların çocuk ve çocukluk anlayışı, toplumda çocuğa verilen değer ve çocuğa olan yaklaşımın tarihsel dönüşümüne baktığımızda; Antik dönem, Eski Yunan Ve Roma Dönemi, Ortaçağ Dönemi ve Rönesans, Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi ve 19. yüzyıl Kapitalist Gelişim Dönemi, Modern Çocukluk ve Post-Modern Çocukluk dönemlerinde ele alınan çocukluk yaklaşımlarının birbirinden farklı olduğu görülür (Eraslan,2019:81). Antik Yunan döneminde yetişkin erkeklerle aynı mekâna giremeyen çocuklar, orta çağ Avrupa'sında değersiz ve günahkâr varlıklar olarak görülmüştür. Ortaçağda 4-5 yaşındaki çocuklara yetişkin muamelesi yapılırdı ve kendi başlarına idare edebileceklerine inanılırdı.

Tarihci Philippe Aries çocukluk kavramının daha yakın bir tarihte, 1600'lü yıllarda ele alındığına dikkat çeker. 1962 yılında yazdığı "*Centuries of Childhood*" (Yüzyıllarca Çocukluk) adlı eserinde çocukluğu değişmez bir olgu olarak ele alan görüşlere eleştirel yaklaşarak 1600'li yıllardan önce çocukları tanımlayacak farklı bir kavramın bulunmadığını dile getirir (Tan,1989:77). Çocukluk kavramının temelinde çocuğun biyolojik olarak yeterince gelişmediği gerçeği bulunur. Ancak, çocukluk biyolojiden öte kültürel bir kurgudur (Macionis,2013:125). Bağımlılık kavramı içine sıkıştırılan çocukluk, ancak bundan ekonomik bağımsızlık ile kurtulabilmektedir. Aries bu dönemde çocukların geçici uşaklar sınıfı içinde değerlendirildiğini, çocukluk evresinin yetişkinliğe hazırlanılan bir çıraklık evresi olarak görüldüğünü aktarır. Aries'e göre çocuğun annesine veya bakıcısına olan ihtiyacı biter bitmez doğrudan yetişkinler dünyasına geçiş yapmaktaydı (Tan,1989:79). Aries, Ortaçağ döneminde çocukların değersizliğine kanıt olarak; çocuk ölüm istatistiklerini, dönemin edebi eserlerini, tabloları ve çalışma hayatını göstererek, çocukların nasıl görmezden gelindiğine vurgu yapar (Eraslan,2019:82). Ona göre sanat eserlerinde çocukların yüzleri yaşının üstünde bir yetişkin gibi ve yetişkinlerle aynı tarz kıyafetler ile küçük yetişkinler olarak resmedilmişlerdir(Giddens,2008:215). Yine 1600'lü yıllara kadar çocuklara özgü oyun ve oyuncaklar da bulunmuyordu (Tan,1989:77). Kısaca Aries çocukluk döneminin kendine özgü özellikleri olduğu, bu özelliklerin yetişkin özelliklerinden farklı olduğu, bu farklı özelliklerin

çocuğu yetişken ayırdığını ilk dile getiren ilk kişidir. Ona göre ortaçağda olmayan “çocukluk” evresine ilişkin bilinç eksikliğidir.

Görüşlerine yöneltilen eleştiriler olsa da çocuklar ile yetişkinler arasındaki davranış farklarına ilk dikkat çeken kişi olarak Aries geleneksel toplumda çocukluğun beş niteliği olduğunu belirtmektedir: 1. Çocuklar genellikle aile dışında büyür. 2. Aileler çocuklarına karşı ilgisizdir. 3. Çocukluk zamanları ve mekânları yetişkinlerden ayrılmamıştır, çocuk büyüklerle oynar ve uyur, eğitim toplulukla temasla olur. 4. Çocukluk duygusu azdır, çocukla yetişkin arasında niteliksel olarak büyük fark algılanmaz. 5. Doğumların Maltus’çu sınırlaması konusu pek bilinmez. Batı toplumlarında çocukluk algısı üst sınıflarda 16.yüzyılın sonuna doğru, diğer sınıflarda ise 20.yüzyılda değişmeye başlamıştır (Aktaran Önal,1990:127).

Rönesans dönemiyle birlikte çocukların refahı konusuna gösterilen ilgi artmış, toplumun kısmen de olsa çocukların bakımından ve korunmasından sorumlu olduğu inancı gelişmiştir. 16 yüzyılda başlayan reform hareketleri çocukla ilgili algıları da etkilemiştir. Tarım toplumlarında kas gücünün önemine binaen çok çocuğun ücretsiz işgücü olması çocuğu bir toplumsal güvence haline getirmiştir. Çocuk sahibi olmak, toplumsal koruyuculuk veya herhangi bir sosyal güvenlik sistemi olmayan geleneksel toplumlarda, yaşlılık günleri için bir güvence olarak algılanmıştır. Bu toplumlarda büyük ebeveynler ile torunları arasındaki ayrıcalıklı bir ilişki kurulması ise kuşaklararası dayanışma ve değerlerin aktarılmasına imkân tanımıştır. 16.yüzyılın sonu ve 17. Yüzyılın başından itibaren çocukların geleceği konusunda ebeveynlere düşen sorumlulukların tartışılmaya, çocuğun yararına olmak üzere baba otoritesi sınırlanmaya, çocukların kendine özgü ihtiyaçları olduğu gerçeği kabul görmeye başlamıştır (Önal,1990:125-128). 18. yüzyıla gelindiğinde ise çocuğun varlığıyla ilgili her şey ilgi çekmeye başlamıştır. Kısaca geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçildikçe kuşaklararası ilişkileri duygusal bir zemine ve çocukların geleceklerinin daha fazla düzenlenmesine yol açmıştır.

18. ve 20. Yüzyıllar Batı toplumlarında çocukluk algısının belirlenmesinde iki temel görüş olarak Protestan ve romantizm akımları etkili olmuştur. Bireylerin sahip oldukları tüm bilgileri duyuları aracılığıyla elde ettiğine inanan Locke (1632-1704) çocuğun dünyaya “tabula rasa” yani “boş bir levha” olarak geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre çocuk davranış ve değerlerini dünyaya geldikten sonra kazanmaktadır. Ona göre çocuğa yapılan yatırım toplumun geleceğine yapılan yatırım anlamına gelir. Bu nedenle, aile, devlet ve okul çocuğu yetiştirme konusunda ortak sorumluluk almalıdır. Çocukluğu “insan gelişiminin en doğal evresi” olarak tanımlayan Romantik görüşün savunucularından J.J. Rousseau’un(1712-1778) yaklaşımın

odağında çocukların birey olarak önemli olduğu, çocuğun eğitim ve duygusal dünyasının dikkate alınması gerektiğini görüşü bulunur (Onur,2005:25)

Sosyolog Durkheim (1858-1917) için çocuklar toplumun devamlılığı için önemli olup, çocuğun özellikle alacağı eğitimin onu “toplumun tam bir üyesi” yapacağı ileri sürülmüştür. Dewey ise çocukluğu insan yaşamının bir gelişim evresi olarak ele alır. Özellikle çocuğun gelecekteki yaşamına hazırlanması için okulda teorik bilgi almasının önemine değinir. Kısaca Batı’da Aydınlanma çağı ile birlikte çocuk toplumların dikkatini çekmeye başlamıştır. Dönemin düşünürlerinden Locke dünyaya yeni gelen bireyi “tabula rasa’ya ”(boş levha) a benzeterek, bu levhanın aile tarafından doldurulabileceğini söylerken, J.J. Rousseau ise yetişkinin rolünü öne çıkararak çocuğa pasif bir rol vermiştir. Rousseau’nun ayırt edici özelliği çocukluğu ayrı bir kategori olarak ele almasında yatar.

18. yüzyılın sonunda başlayan Sanayi devrimi sonrası fabrikalarda ucuz iş gücü olarak çalışan çocuklar, 20. Yüzyılın başına kadar değer üretmeye devam etmiştir. Sanayi Dönemi’nde çok uzun ve zorlu şartlarda çalışan çocukları koruma amaçlı idari ve yasal düzenlemeler yapılmıştır (Eraslan,2019:85). Bugün halen hem Batı’da hem de bizim gibi ülkelerde “çocuk işçiliği” yasal bir kurum olarak devam etse de, Çocuk “ekonomik bir değer ” olmaktan hızla uzaklaşarak “duygusal değere” dönüşmektedir.

II. Türk Toplumunda Çocuğun Yeri

Çocukların değerini göstermesi açısından atasözlerimiz yol gösterici olabilir. Atalarımızın deneyim ve bu deneyimler üzerine düşüncelerinin ifadesi olan atasözleri yüzyıllar boyunca kulaktan kulağa iletilerek bugüne kadar gelmiştir. Atasözlerini çocuğun aile için önemi, ailedeki yeri, anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkinin biçimi vb. üzerinden değerlendirdiğimizde karşımıza öncelikle aile için çocuğun aileyi tamamlayıcı bir üye olarak değeri ortaya çıkar.

Güngör Ergan (<http://turkoloji.cu.edu.tr/>) Türk atasözleri ve deyimlerinin iki açıdan anlamının önemli olduğuna vurgu yapar. Bunlardan ilkinde göre; Bu ürünler Türk toplumunun, Türk kültürünün temel yapı taşlarıdır ve bu ürünler Türk ailesini tanımamıza olanak sağlar. İkinci olarak, Türk atasözleri ve deyimleri aynı zamanda Türk ailesine ve Türk toplumuna şekil veren unsurlardır. Buradan yola çıkarak toplumun sosyal kontrolü, sosyo-kültürel bütünleşmesi konularındaki çalışmalarımızda yol gösterici olabilir.

Nitekim çocuk ile ilgili atasözleri ve deyimlerde çocuğun kültürel ve sosyal yapımızdaki yerini anlatmaktadır. Türk atasözleri ve deyimlerinde çocuk aile için temel ve gerekli bir üye olarak ele alınmıştır. “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar”, “çocuksuz kadın meyvesiz ağaç gibidir”, “çocuk evin meyvesidir” ve “evlâdı olmayanda merhamet olmaz” vb. atasözlerine bakıldığında çocuğun ailenin temel bir parçası olarak görüldüğüne tanıklık edilir. Çocuk sahibi olmayı teşvik eden bu atasözleri ailenin insan neslinin üretilmesi ve devamındaki fonksiyonunu da dile getirir. Böylece hem ailenin ya da soyun hem de toplumun devamlılığı sağlanmış olur. Geleneksel Türk kültüründe çok çocuk statü ve güven kaynağıdır.

Türk toplum yapısında çocuğun değerini ortaya koyan uygulamalardan birisi de, doğum haberinin bir “muştı” olarak verilmesidir. Çocuğa çeşitli hediyeler verilmesi, bebek görmeye gelenlere «lohusa şerbeti» ikram edilmesi, doğumun kadına bir statü sağlaması da çocuğun değerinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Çocuğun sağlığı için kırk gün dışarı çıkarılmaması da onun “sağlığına” verilen önemi de gözler önüne serer.

İslamiyet öncesi Türk ailesi diğer toplulukların aksine küçük veya dar diyebileceğimiz bir aile olup, anne-baba ve çocuklardan oluşur. Kaynaklarda, çocuk olmadan nikâhın geçerli sayılmadığı, çocuksuz ailelerin hoş karşılanmadığı ve bunun bir tanrı laneti olarak görüldüğü yazılmaktadır. Üremek, türemek, çoğalmak toplumsal itibarın kaynağıdır. Türklerde kutsal bir yere sahip olan aile mahrem bir alan olarak önemlidir. Anne-baba çocuklarını geçindirmek ve sağlıklı bireyler olarak onları topluma hazırlamak konusunda devlete karşı sorumludur (Aslan,2019:465). Aksoy (2011:14) eğitim kurumunun bulunmaması sebebiyle ailenin çocuğun eğitimden sorumlu olduğunu aktarır. Aileler her erdemi, beceriyi mutlaka çocuklarına kazandırma çabasındaydılar. Bunlar üretim sürecindeki görevlerine ilişkin olabileceği gibi her türlü bilgi ve beceriyi kapsamaktaydı.

İslam inancında “Allah’ın bir lütfü”, “Allah vergisi” ve “cennet meyvesi” olarak görülen çocuk ailede rol, görev ve konum açısından özel bir yere sahiptir. Kur’an da çocuklar dünyanın süsü olarak anlam bulurken, aynı zamanda imtihan aracı olarak ele alınırlar. Çocukları bu kadar önemli yapan ise; onların dini, toplumsal ve kültürel değerlerin aktarıldığı ve aktarıcısı olması rolüdür (Canatan, Yıldırım,2012:255).

İslamiyet’in kabulünden sonra ailede çocuğun yerine ilişkin Tarihi İlber Ortaylı “Osmanlı Toplumunda Aile“ isimli eserinde şunları aktarmaktadır. Osmanlı toplumsal yapısında aile ataerkil geniş aile özelliği göstermektedir. Bu aile türü baba otoritesi ve üç kuşağın birlikte yaşaması ile belirginleşir. Ortaylı (2012:133) Osmanlı ailesinde çocuğun aileyi

devam ettirecek temel bir unsur olarak görüldüğünü ve hayatın onun etrafında oluştuğunu ileri sürer. Ona göre Osmanlı ailesinde çocuk, babanın hukuki denetim ve velayeti altındadır. Çocuğun eğitiminden anne ve büyükanne sorumlu tutulmuştur. Osmanlı toplumunda kır kent farkı ve yoksulluk nedeniyle çocukların eğitimi tamamlamadan çalışma yaşamına katıldığı bilinmektedir. Ailenin geleceğinin ana elemanı ve tüm kültürel ekonomik faaliyetlerin amacı çocuklara yöneliktir (Ortaylı,2012:135-136). Bu nedenle çocuklar aile ve cemaatin gözetimi altındadır. Osmanlı toplumunda çocuğun eğitimi 19. Yüzyılda yaşanan dönüşümlerle birlikte, açılan okullarla eğitim anne ve büyükannelerden alınarak okullara verilmiştir.

1800’li yılların ortasında Osmanlı imparatorluğunu ziyaret eden seyyahlardan Ubucini çocuğa sevgi ve sevecenlik gösteriliğini yazmaktadır. Aynı görüşü paylaşan Lewis’da Osmanlı toplumuna ilişkin gözlemlerini yazarken, “Osmanlı toplumunda, özellikle İstanbul’daki aile yaşamı dikkate alındığında çocukların çok sevildiğini” not düşmüşlerdir (Onur,2005:80-81). Hatta Lewis çocuklar çok sevimlerine ve şımartılmalarına rağmen büyüklere saygıda kusur etmediklerini aktarmıştır.

Türkiye’ de çocukluk sosyolojisine ilişkin çalışmaların Cumhuriyet öncesi dönemde başladığı, dönemin aydınları tarafından çocuk yetiştirme ve idealize edilmiş çocukluk üzerine çalışmalar yapıldığı bilinmektedir (Erarslan,2019:91). Özellikle Tanzimat sonrası gelişen “çocuk edebiyatı” örnekleri ve çocuğun yabancı dil öğrenmesinin önemi vurgulanması da çocuğun değerini göstermesi açısından ilginç örneklerdir (Ortaylı,2012:147-149).

Geçtiğimiz yüzyılın çocuk paradigmasının üç temel varsayıma dayandığı söylenmektedir.

1. Çocuklar, yetişkinlerden farklıdır. Onlar ayrı bir biyolojik kategori oluştururlar.
2. Çocukların yetişkinlik için hazırlanması ve yetiştirilmesi gerekir.
3. Çocukların yetiştirilmesinden yetişkinler sorumludur.

Görüldüğü gibi “çocukluk” algısı Antik çağdan günümüze çok büyük bir yol kat etmiştir. Çocukların yetiştirilmesinde aile kadar eğitim kurumu da sorumlu tutulmuştur(Tezcan,2017:4).

III. Çocuk Haklarını Geliştirmeye Yönelik Ulusal Ve Uluslararası Çabalar

Çocuk hakları, kanunen ve ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma, fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma

gibi haklarının tanımlanmasında kullanılan evrensel bir kavramdır. Bu kavram temelinde çocukların erişkinlerden farklı fiziksel, fizyolojik, davranış ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi, çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu yüklenmesi gerektiği düşüncesini içinde barındırır (Tunca,2018:167).

1989 yılında New York'ta yapılan Birleşmiş Milletler Genel kongresinde kabul edilen “Çocuk Hakları Sözleşmesinde” her bireyin “18 yaşına kadar çocuk” olduğu hükmü getirilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi kırk yıldır çocukların yaşatılması, korunması, gelişmesi temel noktalarında çocuk haklarını garantiye almaktadır. Ülkemizin de taraf olduğu sözleşme ile çocuk hakları konusunda çok önemli kazanımlar elde edilmiştir. En önemli kazanımlardan birisi kuşkusuz 18 yaşına kadar tüm bireylerin “çocuk” olarak kabul edilmesi olmuştur. Böylece çocukların eğitim sistemi içinde daha uzun kalması, erken yaşata evlendirmelerinin önüne geçilmesi, çocuk işçi çalıştırmanın kurallarının vb. dâhil birçok konu çocuk bakış açısından, yani” çocuğun yüksek yararı” gözetilerek tekrar değerlendirilmiştir.

Çocuğun yüksek yararını göz önüne alan sözleşme ile devlet, aile ve toplumun ilgili diğer kurum ve kuruluşlarının çocuğun korunması, yetiştirilmesi vb. konularda sorumlu oldukları kabul edilmiştir. Nitekim çocuklara yönelik yapılan, çocuğun masum bir varlık görerek, özellikle suç itilmiş çocukları topluma yeniden kazandırmayı amaçlayan “Çocuk mahkemeleri” ile aile mahkemeleri gibi yasal düzenlemeler çocuğun değerini ortaya koyması açısından önemlidir. Çocukla ilgili kurumsal mekanizmaların geçmişi de çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çocuklara yönelik ilk kurulan örgüt 1908 yılında “*Himaye-i Etfal Cemiyeti*” adıyla kurulmuş ve özellikle anne ve babasız çocuklara yardım etmeyi amaçlamıştır. “*Himaye-i Etfal Cemiyetinin*” adı 1934 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir. 1981 yılında dernek statüsünden çıkarılarak "devlet kurumu" haline gelmiştir. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021 yılında yapılan değişiklikle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde görevlerine devam etmektedir. Bütün bu düzenlemeler çocuğun “birey” olarak görüldüğünü göstermektedir.

Onur(2005:12) Türkiye’de çocukluk ile ilgili ilk bilimsel çalışmaların 1989 yılında başladığını, 1993 yılında “Toplumsal Tarihte Çocuk”, 1996 yılında düzenlenen “ulusal çocuk kültürü kongresi”, 1999 yılında “Cumhuriyet ve Çocuk” ve 2001 yılında “Dünya ve Türkiye’de Değişen Çocukluk” temalı kongre ve kongre bildirilerinin “çocukluğun tarihi” konusunda önemli sonuçlar ürettiğine işaret eder.

Türk toplumunda çocuk, geleceğin teminatı olarak değerli görülmüş ve bunun en güzel ispatı olarak Cumhuriyetin kurulmasının akabinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış yıldönümü olan 23 Nisan “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” olarak önce Türk Çocuklarına daha sonrada Dünya çocuklarına değerlerinin bir ifadesi armağan edilmiştir.

IV. Çocuğun Değişen Anlamı

Türk toplumda değişen çocuk algısını anlamak için 1960’li yıllarda yaşanan göç ve onun sonrasında aile yapısında meydana gelen dönüşümlerin çocuğun değeri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla Çiğdem Kağıtçıbaşı tarafından yapılan “Çocuğun Değeri” araştırması yol gösterici olabilir. 9 ülkede karşılaştırmalı olarak üç aşamalı planlanan ve sosyal psikolojik nitelik taşıyan araştırmanın ikinci aşamasında Türkiye’de yer almış ve çocuğun kültürel, psikolojik ve sosyal değeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çiğdem Kağıtçıbaşı tarafından 1975 yılında tüm ülkeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirilen araştırmanın bulguları bugün de çocuğun değerini anlamamız için önemli veriler sunmaktadır (Kağıtçıbaşı,1982:74). Özellikle çocuğun “yaşlılıkta güvenilecek biri olarak” önemsenmesi diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türk toplumunda oldukça yüksek bulunmasına karşın, Çalışma da; çocuklarla ilgili algılanan olumlu değerlerin arttığı, çocukların sevgi sağlayan ve aileyi tamamlayıcı işlevinin önem kazandığı görülmüştür.

Çalışmada çocuk sahibi olmanın olumlu yönleri şöyle sıralanmıştır:

Aile ilişkileri, sevgi yakınlık: %43,8,(aileye arkadaş olur, sevgi verir, aileyi tamamlar)

Güvence (%29,2)(yaşlılıkta anne-babaya bakar, maddi destek sağlar)

Çocuğun sağladığı neşe, canlılık %23,7 (hareket olur, neşe verir, büyümelerini görmek aileye mutluluk verir)

Anne babanın sosyal tanımı, %19,2 (Anne baba olmak doğaldır, evli olmanın parçası, bir işe yaradığını hissedersin)

Faydacı %17,3 (Ev işlerine yardım) (Kağıtçıbaşı,1982:83).

Çocuğa sahip olmanın olumsuz yanlarına ilişkin olarak ise; çocuk yetiştirmenin getirdiği ekonomik maliyet(%49,6), çocuğa yönelik sorunlar(%31,4), Anne baba olmanın zorlukları(%17,8), anne babanın özgürlüğünün kısıtlanması (%27.0) ile sağlıkla ilgili ve çocuğun eşler arasındaki ilişkileri bozması gösterilmiştir Kağıtçıbaşı,1982:83). Türkiye’de çocuğun bağımsız değil, bağımlı olması, ana-babanın sözünü dinlemesi istenir bu bireyselliği

değil karşılıklı bağımlılığa değer verilmektedir. Sonuç olarak araştırmada; sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte çocuğun “faydacı” değerinde düşüş,” psikolojik” değerinde ise gözle görülür bir artış olduğu sonucuna varılmıştır.

Sayın (1990:130) yeni çiftlerin kendilerini kamusal alandan özel alana çekmesiyle birlikte çocuğun değerinin belirlenmesinin kendiliğinden oluştuğunu söyler. Yapılan evliliklerde çocuk sayısı sınırlandı, çocuklara daha iyi eğitim verildi ve daha iyi bakıldılar. Diğer yandan çocuğun ekonomik maliyeti toplumsal bir kayıp olarak ele alındı bu da az çocuk ve eğitilmiş çocuk fikrini özellikle burjuva sınıfı için önemli hale getirdi. Eğitim kurumlarının gelişmesi ve sağlık alanındaki gelişmeler ise çocuğun yaşam standartlarını artırırken, çocuğun bu bürokratik kurumlar aracılığıyla denetlenmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak 1950’li yıllardan sonra baskıcı eğitim modelinden vazgeçilerek, daha serbest bir modele geçilmiştir. Bu geçiş toplumların kültürel özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Çocukların bir aktör olarak kabul edilerek çocukluğun üzerinde bilimsel araştırmalar yapılması ise ancak 1990’lı yıllarda gündeme gelmiştir (Güçlü&Akbaş,2019.296). Günümüz ailelerini geçmiş toplumlardaki aileler ile karşılaştırdığımızda çocukların maliyetinin günümüz ailelerinde çok daha ağır olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye’de tercih edilen çocuk sayısı ile 4 ve daha fazla çocuk tercih edilmesinin nedenleri üzerine 1993 yılında gerçekleştirilen “Türk Aile Yapısı Araştırması’nda” çocuk sayısı tercihlerindeki değişimi göstermesi bakımından ilginç sonuçlar üretmiştir. Kırsal ve kent arasında farklılıklar olmakla beraber araştırmaya katılanların %55’i 2 ve %32 ‘si 3 çocuk tercih ettiğini söylemiştir. 4 veya daha fazla çocuk istediğini söyleyenlerin oranı yaklaşık %10 bulunmuştur. İl merkezlerinden ilçe ve köylere doğru gidildikçe istenen çocuk sayısı artmaktadır. Ancak hem kente hem de köylerde en çok tercih edilen çocuk sayısı iki olmaktadır. 4’den fazla çocuk istediğini söyleyenlerin yaklaşık yarısı “yaşlılıkta bize baksınlar diye”, %53’ü “ailenin devamını sağlaması için”, %26’sı “tarla ve ev işlerinde yardımcı olmaları için” ve %9,8’i “aile itibarının artması için” gibi nedenleri ileri sürmüşlerdir (DPT,1993:144-146). 1993 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan “Gecekondular Araştırması ”da ise, kente göçle oluşan gecekondu ailelerinde, çocukların artık “sosyal güvence” unsuru olarak görülmediğini, çocukların yetiştirilmesinin maliyetinin önem kazandığını göstermektedir. Yine araştırmaya katılan hane halkı reislerinin büyük çoğunluğu çocuklarının eğitiminin ileride “iyi bir kazanç” elde etmeleri ve “meslek sahibi” olmaları için gerekli olduğunu söylemiştir. Ayrıca, “çocuklar ne kadar tahsil yapmalıdır” sorusuna katılımcıların ortalama %80’i “yüksek tahsil” cevabı vermiştir (DPT,1993:78-79). Başka bir çalışmada ise gecekondu ailelerindeki çocuğun

değişen rolü tanımlanırken; çocukların geniş aileye oranla daha özgür, iş ve eş seçme konusunda daha rahat davranabildikleri bilgisine ulaşılmıştır (Kongar,2018: 590).

Kongar(2018:594-595)kentsel ailelerde yaşlı kuşakların çocukları tarafından bakılmaları gerektiğine yönelik değerın tutumsal olarak kabul görmesine karşılık, davranışsal olarak çok yaygın olmadığını ileri sürmektedir. Yazara göre durum eğer böyle olsaydı yeni evli çiftlerin anne- babaları ile aynı evde oturmaları gerekirdi. Ona göre, yaşlı kuşak torunlarının bakımını üstlenerek çocukların ayaradımıcı olduğu durumda bile birlikte oturmanın çok yaygın olmadığını belirtiyor. Kongar bunu kentte oturanların sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmalarıyla ilişkili görür. Ebeveynlerin sosyal güvenlik kapsamında olması, yani, çocuklarının mali yardımına ihtiyaç duymaması, kuşaklar arasındaki kültürel, toplumsal ve siyasal görüş farklılıkları olması çocuğun “ekonomik değer” olarak görülmesini olumsuz yönde etkileyerek dönüşüm yaratmıştır.

2003 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Çocuğun Değeri” araştırması son 30 yıl içinde çocuğun değerini “faydacı” değerden “duygusal” değere daha fazla yaklaştırdığını gösteriyor. Çalışmada çocuğun değeri anne ve babaların çocuk sahibi olarak sağladıkları duygusal, sosyal, ekonomik maliyet ve faydaların toplamı üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmanın en çarpıcı sonuçlarından birisi; çocuğun “duygusal” yatırım aracı olarak görülmesindeki artış ile “faydacı” yani ileride ebeveynlerine “bakma”, “sosyal güvenlik görevi görmesi” gibi değerlerde düşüş yaşanması olmuştur. Çalışmada; ekonomik büyümenin, artan refah düzeyinin ve annelerin eğitim düzeyindeki artışın çocuklara yüklenen anlamı doğrudan etkilediği görülmüştür (Kağıtçıbaşı&Ataca,2017:95). Özellikle, Kağıtçıbaşı'nın duygusal bağımlı aile modelinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Model, düşük doğurganlık, artan çocuğun psikolojik değeri, azalan erkek çocuk tercihi, ebeveynlikte hem denetim hem de özerklik yönelimi ve duygusal bağımlılık gibi özellikleri içermektedir ((Kağıtçıbaşı&Ataca,2017:99). 1975 ve 2003 araştırmalarına karşılaştırmalı bakıldığında; çocuklarda istenen nitelikler ebeveynlerin değerleri ve hedeflerini göstermektedir. “Ebeveynlerin sözünü dinleme”, yani itaatkârlık 1975'teki araştırmada önemli bir değer olarak çizilirken, 2003 araştırmasında uyma davranışına ilişkin beklentilerde gerileme görülmüştür. 2003 araştırmasında uyma davranışı üst sınıflardan ziyade daha çok alt ve sosyo-ekonomik düzeylerde önemli görünmüştür. Diğer önemli bir farkta “Bağımsızlık/kendine güven” konusunda yaşanmıştır. 1975'te yapılan araştırmada bağımsızlık ve özgüven hiç vurgulanmazken, 2003 araştırmasında önemli hale geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. 2003 araştırmasında özellikle de kentli yüksek SES grubu için, “bağımsızlık/özgüven çocukta istenen bir değer olarak ortaya karşımıza çıkmaktadır

(Kağıtçıbaşı&Ataca,2017:99). Her iki çalışmanın sonuçları da çocukların ekonomik/faydacı değerlerindeki düşüşe, psikolojik değerindeki yükselişi göstermektedir.

Özbay(2017:122) ailede doğum oranının dolayısıyla çocuk sayısının azalmasıyla, çocukların sağlık, eğitim ve yetiştirilmelerine gösterilen özenin arttığına dolayısıyla çocuğun yükselen değerine vurgu yapıyor. Bunu özellikle mekânın kullanımı ile ilişkilendirerek, çocukların kişilik ve benlik gelişimlerine verilen öneme uygun olarak kendilerine ait odaları olduğunu aktarır.

Onur(2005:19) modernleşme sonucu çocuğun çocuktan, hatta yetişkinin çocuktan öğrendiği, daha önceki toplum tiplerinde olmayan yeni bir kültürden bahsediyor. Bu görüşü destekleyen Şentürk(2020:18) ise çocuğun; günümüz modern toplumlarında doğurganlığın azalması, çocuğun ekonomik değerindeki azalış ve psikolojik değerindeki artışla beraber aile içinde daha güçlü yer edindiğini söylemektedir. Yazara göre artık ebeveynler çocuklarına “yaşlılıkta bana bakar” diye çocuk sahibi olmak yerine, “sevgi sağlayıcı” ve “aileyi tamamlayan” bir üye olarak görmektedirler. Yine ailede azalan çocuk sayısı da “psikolojik bir değer” olması arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu da çocuğun fiziksel, ruhsal, bilişsel ve sosyal gelişimine daha fazla dikkat edilmesi, aile ve toplum içinde dikkate alınması, öncelikleri ve kararlarının önemsenmesi ve çocuğun kendini geliştirmesine olanak sağlanan bir birey haline getirmiştir.

Günümüz toplumlarında çocuğu aile için önemli hale getiren hususlardan birisi de çocukların dünyadaki gelişmeleri daha yakından takip etmesi, teknolojik ürünleri kullanmakta daha yetkin olması ve yaşının geçmişte sahip olduğu tecrübenin günümüzde genç üyelere geçmiş olmasının onun değerini artırdığı iddia edilmiştir (Şentürk, 2019:19). Sanayi sonrası toplumlarda çocuk korunmaya muhtaç ve zayıf varlıklar olarak görülmelerine karşın, bilginin bir güç olmasıyla çocuklar toplumun asli üyeleri haline gelmiştir.

Günümüz Türkiye’sinde çocuğun değerini gösteren bir diğer önemli gelişmede babalıkta yaşanan dönüşüm ve değişimlerdir. Özellikle büyük şehirlerde eğitimli babaların çocukları ile daha fazla zaman geçirmeye çalıştığı, çocukların bakımında sorumluluk aldıkları, baba çocuk arasında otoriteye dayalı ilişkinin çözülmeye başladığını, ailelerin çocuklarını sanatsal, kültürel ve sportif faaliyetlere yönlendirmek için ekonomik şartlarını zorladığı ve çocuklarının eğitimine daha fazla yatırım yaptıkları görülmektedir. Bu görüşümüzü destekleyen Tezcan(2017:33) üst ve orta sınıflarda görülen bu değişimin alt sınıflara doğru yayılma eğilimi göstereceğini ve erkeğin çocukların bakımında daha fazla sorumluluk almasının çocuk

üzerinde olumlu etkisini olduğunu hatırlatmaktadır. Yazara göre baba sevgisi ile büyüyen çocuk daha sağlıklı bir kişilik geliştirecektir. Bu görüşe bir destekte Nancy Chodorow'dan gelmiştir. “*Anneliğin Yeniden Üretimi Kuramında*” feminizm, sosyoloji ve psikanalizi birleştiren Nancy Chodorow babaların erkek çocukları ile daha yakın duygusal ilişkiler kurması ve çocukların bakımında sorumluluk anlamlarının onların gelecek yaşamlarında daha sorunsuz bireyler olmalarına katkı sağlayacağı görüşündedir (Aktaran Günindi Ersöz, 2021:42).

Sonuç

Çocuğun değeri denildiğinde anlaşılması gereken, çocuğun anne-baba ve üyesi olduğu toplum açısından anlamıdır. Üyesi olunan toplum açısından çocuğun değerini belirleyen içinde yaşanılan toplumun geleceğinin garanti altına alınmasında belirginleşir. Aile içi rol ve statü dağılımı düşünüldüğünde çocuk, anne ve babadan sonra aileyi tamamlayan en önemli üyedir. Özellikle evlilik üzerine yapılan çalışmalarda kadın ve erkeklerin temel evlenme nedenini “çocuk sahibi olmanın” oluşturduğu bulgusu da çocuğun aile için değerini göstermektedir.

Modern çocukluk yaklaşımı çocuk ve çocuklukla ilgili iyimser bir görüş belirleyerek çocukların toplumdaki statüsünün hep daha ileri gittiğini savunmaktadır. Ancak “çocukluğun” bir dönem olarak ele alınarak ilgisi odağı olması Aydınlanma çağı ile birlikte olmuştur. Tarihsel kanıtlar “çocuğun” Antik Yunandan, Ortaçağ Avrupa’sına, oradan Tarım toplumlarına ve Aydınlanma çağına kadar geçen süreçte bir kategori olarak ele alınmadığını, çocukların yetişkinlerle bir tutulduğunu ve çocukların “günahkâr” varlıklar olarak görüldüklerini gösteriyor. Batıda 17. yüzyılda başlayan modernleşme süreci; çocuğun bir özne olarak değerli olduğu ve “Çocukluğun” hem önemli hem de kendine özgü koşulları olan bir dönem olarak dikkate alınması gerektiğini hatırlatmıştır. Bugün gelinen noktada çocuğun fiziksel, bilişsel, ruhsal ve sosyal ihtiyaçlarını göz önüne almak, onun bireyselleşme sürecine katkı vermek, çocuğun başta eğitim olmak üzere her türlü haklarının göz önüne alınması gerektiği konusunda hemfikir olunmuştur. Özellikle 20. Yüzyılda çocuk hakları kavramı gelişerek çocukluk çalışma alanı oluşmuştur.

Türkiye’de İslamiyet öncesi, Osmanlı toplumu ve Cumhuriyet sonrası çocukluk algılarına bakıldığında çocuğun ailenin devamlılığı için önemli bir üye olduğu ve değer gördüğü anlaşılmaktadır. Atasözleri ve deyimler, Osmanlı ailesi ile Cumhuriyet sonrasına aileye yönelik yapılan çalışmalar ailenin kurum olarak önemine ve çocuğunda bu kurum için değerine işaret etmektedir. Özellikle 1960’lardan sonra kentsel ve gecekondu aileleri kadar Türkiye örneğinde de yapılan çalışmalar da çocuğun “duygusal değerinde” önemli bir artış meydana

geldiğini göstermektedir. Daha yakın tarihli çalışmalar ise, çocuğun aile içindeki değerini daha da artırdığına kanıtlar sunmaktadır. Ailelerin çocuk isteme nedenlerini artık “duygusal” nedenler oluşturmaktadır. Büyük kentlerde kız erkek ayırımı yapılmadan çocuğun aile bağlarını güçlendirici fonksiyonu öne çıkmaktadır. Özellikle doğurganlık tercihlerindeki azalışa bağlı olarak çocuk sayısının azalması, bilgi toplumunda, çocuğun bilgi ve teknolojiye daha yakın olması çocuğun değerine değer katmaktadır.

Çocuğun fiziksel, bilişsel, duygusal gelişimine gösterilen özen, çocuğun eğitime verilen önem, çocuğun sportif ve sanatsal faaliyetlere katılımını sağlamak için ailelerin ekonomik kaynaklarını zorlamaları Türk toplumu için çocuğun değişen anlamının göstergelerinden sayılabilir. Yine, hem özel alanda hem de kamusal alanda çocuklara yönelik her türlü istismarın suç sayılması, çocuğun devlet güvencesi altında olması, çocuk yaşta evliliklerin yasaklanması da yine Türk toplumunda çocuğa verilen değeri göstermektedir. Ayrıca, çocuğun eğitim sistemi içinde daha fazla kalması, doğumların sağlık kuruluşlarında yapılması, çocuklara yönelik kurumsal mekanizmalar, alınan adli ve yasal önlemler, hepsinden de öte “çocukların korunmaları” gerektiğine yönelik “ortak akıl” günümüz Türkiye’inde çocuğun değerli olduğunun kanıtlarındandır.

Eğer aile, ülke ve dünyanın geleceği için çocukların “elzem” olduğunu düşünüyorsak, onların özerkleşme, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri desteklenmeli, çağın gereklerine uygun eğitim alması sağlanmalı, şiddet, madde kullanımı, internet bağımlılığı vb. her türlü istismar biçimlerine karşı korunmalı, fiziksel, ruhsal, bilişsel ve sosyal gelişimlerini engelleyen uygulamalarla mücadele edilmelidir.

Kaynakça

Aksoy, İ (2011). Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi, 4 Sayı/16 Volume, Kış 2011

Aslan, N.(2019). Türklerde Aile Anlayışı Ve Çocuk, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 121 Sayı: 239 Sayfa: 457-466

Canatan, K .& Yıldırım, E. (2011). Aile Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitap

Devlet Planlama Teşkilatı (1993). Gecekondu Araştırması, Ankara: DPT Yayınları

Devlet Planlama Teşkilatı (1993). Türk Aile Yapısı Araştırması, Ankara: DPT Yayınları

- Eraslan, L.(2019). Çocukluk Sosyolojisine Giriş, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, Cilt 4, Sayı 7,81-103
- Giddens, A.(2008). Sosyoloji, İstanbul: Kırmızı Yayınlarla
- Gökçalp, N.(2021). Değer felsefesi, Değer Çalışmaları, editör: Nurten Gökçalp, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi yayınları
- Güçlü, S.(2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları, Sosyoloji Dergisi Yıl 2016, Armağan Sayısı: 1-22.
- Güçlü, İ& Akbaş, H.(2019). Suç Sosyolojisi. Ankara: Gazi Kitap Evi
- Güngör Ergan, N. Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı. <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>, erişim tarihi 3.3.2022
- Günindi Ersöz, A.(2021). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık
- Gürdal, D. A., (2013). Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak, "İş, Güç" Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15 (4), 1-26.
- Kağıtçıbaşı, Ç.(1982).Türkiye’de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlık. Türk Toplumunda Kadın, (Derleyen Nermin Abadan-Unat), Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç &Ataca, B.(2017). Çocuğun Değeri Ve Aile Değişimi: Türkiye’den Otuz Yıllık Bir Portre.(Çev. Pelin Önder Erol ve Ebru Aloğlu) Sosyoloji Dergisi, Sayı 35, 77- 101.
- Kongar, E.(2018). 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Macionis, J.J. (2013), Sosyoloji, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Ankara: Nobel Yayınları.
- Onur, B. (2005). Türkiye’de Çocukluğun Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ortaylı, İ.(2012). Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul: Timaş Yayınları
- Özbay, F.(2017). Düünden Bugüne Aile, Kent Ve Nüfus. İstanbul: İletişim Yayınları
- Özensel, E.(2021). Toplumsal Değerlerin Taşıyıcı Kurumu Olarak Aile ve Aile Değerleri, Değer Çalışmaları, editör: Nurten Gökçalp, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi yayınları

Şentürk, Ü.(2019). Aile Sosyolojisine Bir Katkı, Bursa: Dora Yayınları

Tan, M. (1989). Çağlar Boyunca Çocukluk, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,22/1,71-88

Tezcan, M. (2017). Çocuk Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık

Tunca, T.(2018).Türkiye’de Değişen Aile Ve Çocuğa Yüklenen Anlamlar, Değişen Toplumda Değişen Aile, Editör: Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayınevi